

*Tiqqun ha-Paradox: Joseph G. Weiss, Gershom Scholem,
and the Lost Dissertation on R. Nahman of Bratslav*

Jonatan Meir, Ben-Gurion University of the Negev

Abstract

Joseph G. Weiss (1918–1969) arrived in Jerusalem from Budapest in December 1939 and enrolled at the Hebrew University, where he studied Jewish history, Jewish philosophy, Kabbalah, and general philosophy. He attended lectures by Julius Guttman, Shmuel Hugo Bergmann, Yitzhak Baer, Gershom Scholem, and others. Weiss initially intended to study the medieval poetry of the Jews of Spain, and even wrote several articles on Hebrew literature, yet he quickly drew close to Scholem and the study of Kabbalah. He adopted a rather critical attitude toward developments in Palestine and appears to have refrained from political engagement at this time, notwithstanding the Zionist fervor in the spirit of Martin Buber that brought him to Palestine in the first place. He received his M.A. from the Faculty of the Humanities in 1947 and proceeded to write a doctoral dissertation under Scholem's supervision, at first on R. Nahman of Bratslav and subsequently on the Baal Shem Tov. The complicated history of the dissertation on dialectical faith in the teachings of R. Nahman that he submitted in 1950 has long been shrouded in mystery, circumstances that have given rise to spurious claims made by journalists and scholars alike who have sought to portray Scholem in a certain light. One such rumor, which is utterly devoid of any basis in fact, claims that Scholem compelled Weiss to leave Jerusalem for London due to his refusal to accept the dissertation. Others have read the affair as a sort of mythological struggle between two research approaches: historical-philological versus spiritual-existential, an interpretation that is far removed from reality. The events, it seems, served as fertile ground for scholars in search of an imaginary anchor for their own ideas, a smokescreen for a new approach. A significant breakthrough came with Noam Zadoff's publication of an important selection of Scholem and Weiss's correspondence, which sheds light on several key issues. With that, a complete account of the dissertation, presented in its full context (not to mention developments over the years in Weiss's approach to the study of Bratslav Hasidism), has not been provided to this date, and is presented here for the first time. New material from the Schocken Library archive, the Central Archive for the History of the Jewish People, the archive of the Hebrew University, and various archives held at the National Library of Israel, including the voluminous correspondence between Weiss and his friend Samuel Miklos Stern, allow us to present a far broader and more accurate picture of the events. This is a significant contribution not only to the study of Scholem and Weiss, but to the history of Jewish Studies at the Hebrew University as a whole.

תקציר

יוסף וייס (1918-1969) הגיע מבודפשט לירושלים בדצמבר 1939 והחל ללמוד באוניברסיטה העברית במקצועות: היסטוריה של עם ישראל, פילוסופיה עברית וקבלה, ופילוסופיה כללית. הוא שמע שיעורים מפי יוליוס גוטמן, ש"ה ברגמן, יצחק בער, גרשם שלום ואחרים. תחילה ביקש לעסוק בשירת ספרד בימי הביניים, ואף כתב מספר מאמרים על הספרות העברית, אך עד מהרה פנה לכיוון אחר ונתקרב לשלום. יחסו של וייס למה שנגלה לנגד עיניו בארץ ישראל היה ביקורתי למדי, ונראה שהתהלך בשולי המאורעות הפוליטיים של אותם ימים, גם אם להט ציוני-בובריאני הוא שהביאו לירושלים מלכתחילה. בשנת 1947 הוסמך וייס בפקולטה למדעי הרוח והמשיך לכתוב דוקטורט בהדרכת גרשם שלום, תחילה על ר' נחמן מברסלב ואחר כך על הבעש"ט. גלגוליו של הדוקטורט שהגיש בסוף שנת 1950 על תורת הדיאלקטיקה והאמונה של ר' נחמן מברסלב נותרו עלומים והיו מקור להשערות שונות ובעיקר משונות מצד פובליציסטים וחוקרים שחפצו להציג את שלום באור מסוים. כך נפוצה האגדה, שאין לה כל ביסוס, כאילו שלום דחק את וייס ללונדון בשל סירובו לקבל את הדוקטורט. אחרים הפליגו ודרשו את הפרשייה כמעין מאבק ענקים בין שתי גישות במחקר: היסטורית-פילולוגית לעומת אקסיסטנציאלית-ספיריטואלית, דבר שרחוק גם הוא מהמציאות. נדמה שפרשייה זו העניקה כר נרחב לחוקרים שחפצו למצוא עוגן מדומה להגיגיהם ומבעד לערפל המאורעות ניסו להציג דרך חדשה. פריצת דרך של ממש הייתה עם הדפסת חלק מרכזי ממכתבי שלום-וייס בידי נועם זדוף, שהבהירו כמה נקודות חשובות. עם זאת, גלגוליו של הדוקטורט בהקשרו המלא (כמו גם ההתפתחויות במחקריו של וייס על חסידות ברסלב לאורך השנים) לא זכו לדיון מספק, ומוצגים במאמר זה לראשונה. חומר חדש שנמצא בגנזי ספריית שוקן, בארכיון המרכזי לתולדות עם ישראל, בגנוך האוניברסיטה העברית ובארכיונים שונים בספרייה הלאומית בירושלים, ובכלל זה חליפת המכתבים הגדולה בין וייס לחברו הקרוב שמואל מיקלוש שטרן, מאפשרים להציג תמונה רחבה ומדויקת יותר, הכוללת פרק נכבד לא רק ביחסי שלום-וייס אלא גם פרק רב עניין בהתפתחות מחקר מדעי היהדות באוניברסיטה העברית בירושלים.

תיקון הפרדוקס: יוסף וייס, גרשם שלום ופרשת הדוקטורט האבוד על ר' נחמן מברסלב

יונתן מאיר

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

ניחא לי להיות איסוטרי מלהיות אכסוטרי

יוסף וייס, 1946

ועתה ראיתי כי העולם באמת אינו אלא

המטפיסיקה של הפרשנות הבלתי-נכונה

יוסף וייס, 1960

התחלות | גלגולים | שוקן והמכון לחקר הקבלה | תלאות ירושלים | האינטרס
התאולוגי | מעברים | ירושלים של מטה | משנת חסידים | הדוקטורט האבוד |
גישושים | ערפילי לונדון | בסבך הקושיא | מחקרי חסידות | כבלי בובר | דוקטורט
נוסף | מחקרי ברסלב | קטנות מיקרוסקופטית | שארית יוסף

התחלות

[א]

יוסף וייס (1918-1969) הגיע מבודפשט לירושלים בדצמבר 1939 והחל ללמוד
באוניברסיטה העברית במקצועות: היסטוריה של עם ישראל, פילוסופיה עברית
וקבלה, ופילוסופיה כללית.¹ הוא שמע שיעורים מפי יוליוס גוטמן, ש"ה ברגמן,
יצחק בער, גרשם שלום ואחרים, ורשימות שונות מתוך שיעורים אלו נותרו
בארכיונו.² תחילה ביקש לעסוק בשירת ספרד בימי הביניים, ואף כתב מספר
מאמרים על הספרות העברית, אך עד מהרה פנה לכיוון אחר ונתקרב לגרשם שלום.³

* מאמר זה הוא פתח למהדורה מחודשת של כתבי יוסף וייס, ובכלל זה הדוקטורט הגנוז
והרצאותיו בספרית שוקן על ר' נחמן מברסלב, שתראה אור בהוצאת ספרי בלימה. המחקר
נחנך בידי האקדמיה הלאומית למדעים, מענק מספר 1107/20.

1 יוסף וייס, בקשה לפרס ורבורג, גנוך האוניברסיטה העברית (גא"ע), הר הצופים, פרסי
ורבורג, 1949. במכתביו לחנה סנש כתב שהחל ללמוד 'ספרות עברית' ולא 'פילוסופיה
כללית' ונראה ששינה את המסלול מעט מאוחר יותר: יוסף וייס, מפליג חלום: מכתבי אהבה
לחנה סנש, תל-אביב תשנ"ו, איגרת 4 ('ח אדר ת"ש'), עמ' 41. קודם למד בבית המדרש
לרבנים בבודפשט.

2 יוסף וייס, מחברות שיעורים (1940-1945), הספרייה הלאומית בירושלים, ארכיון וייס,
4⁰1479, תיקים 21, 55.2. הדים לכמה מהשיעורים יש ביומנו: רשימות (1943-1950), שם,
תיק 65.

3 יונתן מאיר ונועם זדוף, 'דברי שלום או חיי מוהר"ש: חיבור סטירי מגזי יוסף וייס', מחקרי

במכתב אל חברו מיקלוש שטרן כתב בשנת 1943: 'אני קרוי הערב אצל שלום, 'ובכן אני אהוב עליו כנראה, וה' יתמידו ברגש זה, אמן'.⁴ יחסו של וייס למה שנגלה לנגד עיניו בארץ ישראל היה ביקורתי למדי, כפי שניכר מדברי הסלידה מסממני לאומנות שרשם במכתביו לחנה סנש, ונראה שהתהלך בשולי המאורעות הפוליטיים של אותם ימים, גם אם להט ציוני-בובריאני הוא שהביאו לירושלים מלכתחילה.⁵ בשנת 1947 הוסמך וייס בפקולטה למדעי הרוח והמשיך לכתוב דוקטורט בהדרכת גרשם שלום, תחילה על ר' נחמן מברסלב ואחר כך על הבעש"ט.⁶ גלגוליו של הדוקטורט שהגיש בסוף שנת 1950 על תורת הדיאלקטיקה והאמונה של ר' נחמן מברסלב נותרו עלומים והיו מקור להשערות שונות ובעיקר משונות מצד פובליציסטים וחוקרים שחפצו להציג את שלום באור מסוים. כך נפוצה האגדה, שאין לה כל ביסוס, כאילו שלום דחק את וייס ללונדון בשל סירובו לקבל את הדוקטורט. אחרים הפליגו ודרשו את הפרשייה כמעין מאבק ענקים בין שתי גישות במחקר: היסטורית-פילולוגית לעומת אקסיסטנציאלית-ספיריטואלית, דבר שרחוק גם הוא מהמציאות. נדמה שפרשייה זו העניקה כר נרחב לחוקרים שחפצו למצוא עוגן מדומה להגיגיהם ומבעד לערפל המאורעות ניסו להציג דרך חדשה. פריצת דרך של ממש היתה עם הדפסת חלק מרכזי ממכתבי שלום-וייס בידי נועם זדוף, שהבהירו כמה נקודות חשובות.⁷ עם זאת, גלגוליו של הדוקטורט בהקשרו המלא (כמו גם ההתפתחויות במחקריו של וייס על חסידות ברסלב לאורך השנים) לא זכו לדיון מספק. חומר חדש שנמצא בגנזי ספריית שוקן, בארכיון המרכזי לתולדות עם ישראל, בגנזך האוניברסיטה העברית ובארכיונים שונים בספרייה הלאומית בירושלים, ובכלל זה חליפת המכתבים הגדולה בין וייס לחברו הקרוב שמואל

ירושלים במחשבת ישראל כ [ספר זיכרון לגרשם שלום], ירושלים תשס"ז, עמ' 378, 381, 384. הסמינר הראשון של שלום בו השתתף וייס היה ככל הנראה בשנת תש"א, על קבלת הארץ". ראו הספרייה הלאומית בירושלים, ארכיון גרשם שלום, 1599⁴, סדרה 2, תיק 18.

4 וייס אל מיקלוש שטרן (23 לינואר 1943), הספרייה הלאומית בירושלים, ארכיון ר'יצרד וולצר 1656⁴, תיק 724. תיק זה כולל התכתבות רבת עניין בעברית ובהונגרית (מהשנים 1942-1945), מתוכה עולה כל קושי הקליטה בירושלים, ייסורי הגוף והנפש, כמו גם לבטוי של וייס לגבי לימודיו. בשנת 1943, בשעת ייסורי עוניו, כתב לשטרן: 'אני אדם אבוד מבפנים ומבחוץ כאחת. מדוע עליתי לארץ ישראל?'

5 וייס, מפליג חלום (לעיל הערה 1), עמ' 39-40, 51, 58. אותה אמביוולנטיות באה לידי ביטוי גם ביומנו (לעיל הערה 2). בבודפשט היה חבר באגודת הסטודנטים הציונית 'מכביאה', כפי שעולה מיומנה וממכתביה של חנה סנש, את לבדך תביני: מכתבי חנה סנש, 1935-1944,

בעריכת חנה סלאי, גדעון טיקוצקי, איתן סנש, תל-אביב תשע"ה, עמ' 46, 106, 142.

6 *The Hebrew University, Jerusalem: Its History and Development*, Third Edition (Revised), Jerusalem 1948, p. 199; תיקי הועדה התלמידי מחקר (1950-1947).

7 גרשם שלום ויוסף וייס, חליפת מכתבים, 1948-1964, בעריכת נועם זדוף, ירושלים תשע"ב. ראו יוסף דן, ביקורת, ציון עח (תשע"ג), עמ' 415-424. Shaul Magid, 'Between Zionism and Friendship: The Correspondence between Gershom Scholem and Joseph Weiss', *Jewish Quarterly Review* 107 (2017), pp. 427-444. המכתבים נחשף לראשונה בידי מלאכי בית אריה, שהביא פרגמנטים מתוכם, 'גרשם שלום ויוסף וייס: דיאלוג של שלושים שנה', הארץ (19 בינואר 1990). היה זה חלק מהתגובות למאמרו הפרובוקטיבי של גרשם שוקן, 'ימח שמו וזכרו', הארץ (12 בינואר 1990). יש לקוות שהמכתבים שנשמטו יראו אור בקרוב.

מיקלוש שטרן (שעוד נשוב אליה בהרחבה במקום אחר), מאפשרים להציג תמונה רחבה ומדויקת יותר, הכוללת פרק נכבד לא רק ביחסי שלום-וייס אלא גם פרק רב ענין בהתפתחות מחקר מדעי היהדות באוניברסיטה העברית בירושלים, ובייחוד בהסתעפות מחקר חסידות ברסלב. סודו של אותו דוקטורט גנוז נעוץ במסכת מחקרית ענפה בתוככי ספריית שוקן ובייסוריו של וייס בירושלים בשנות הארבעים.

שוקן והמכון לקבלה

[ב]

באוקטובר 1943 הצטרף וייס לחיים וירשובסקי ולישעיה תשבי והחל לעבוד ב'מכון לקבלה' שהקים גרשם שלום בספריית שוקן כמה שנים קודם לכן, כמעין מקבילה למכון לחקר השירה העברית. היו אלו עוזרי מחקר שסייעו לשלום להגשים תכנית ענפה למדי של הדפסת מחקרים ומקורות מרכזיים מספרות הסוד היהודית, תכנית גרנדיוזית למדי שרק שרידיה נותרו בארכיון שלום.⁸ וייס עסק בין השאר בפענוח והקלדת כתבי־יד של ספרות ההיכלות, חסידי אשכנז, יוסף ג'יקטיליה ואברהם אבולעפיה, בפענוח והקלדת כתבי־יד של אברהם מיכאל קרדוזו, כמו גם בהשלמת הביבליוגרפיה הקבלית הגדולה ששלום ביקש לעדכנה (המשך ל'ביבליוגרפיה קבליסטיקה' (*Bibliographia Kabbalistica*), ששלום הדפיס בשנת 1927 ושוב בשנת 1933 בהוצאת שוקן).⁹ אך מעבר לעבודה זו, שהיתה בעיקרה טכנית, עבד וייס גם על דברים משלו תוך התמקדות בראשית החסידות ובחסידות ברסלב.

בשנת 1947 החליט וייס לכתוב דוקטורט על חסידות ברסלב.¹⁰ בספריית שוקן מצא לא רק את הספרים הנחוצים לו אלא גם נפגש עם חסידי ברסלב שעבדו עם שוקן בעניינים אחרים. בין השאר פגש את יצחק מאיר קורמן, שעבד בשביל שוקן בין השנים 1937-1949 בליקוט ורישום מסורות ברסלביות אזוריות (על אחת מפתקאותיו רשם וייס על 'הברסלבר המשוגע' בשוקן); וכמה דברים ששמע וייס

8 על ה'מכון לקבלה' ראו לעת עתה יונתן מאיר ושיניצ'י ימאמוטו, 'הספר הפתוח: גרשם שלום ומחקר החסידות', גרשם שלום, תולדות התנועה השבתאית: הרצאות באוניברסיטה העברית בירושלים, 1939-1940, בעריכת יונתן מאיר ושיניצ'י ימאמוטו, ירושלים ותל־אביב תשע"ח, עמ' 18-21; יונתן מאיר, 'גנוי שלום', תרביץ עח (תשס"ט), עמ' 262-263; Yaacob Dweck, 'Introduction', Gershom Scholem, *Sabbatai Ševi: The Mystical Messiah*, 1626-1676, Translated by R.J. Zwi Werblowsky, Princeton 2016, pp. xl-xxxix. חומר רב על המכון נשתמר בארכיון שלום (בתיק מיוחד ובהתכתבות עם משפחת שוקן), בארכיון תשבי ובארכיון שוקן השמור במכון שוקן למחקר היהדות, ירושלים. שם נשמר גם סיכום על פעילות המכון וגלגוליו: 'Zur Geschichte des Institutes für Jüdische Mystik', 9.1.1957. Schocken Privat 8, 882/1

9 יוסף וייס, 'דין וחשבון על עבודתי בהכנת ביבליוגרפיה של ספרות הקבלה', 1.10.1943 עד 1.1.1944; 'הנ"ל', 'דין וחשבון על עבודתי', 1.1.1944 עד 30.6.1944 (עם תשבי); 'הנ"ל', 'דין וחשבון על עבודתי', מ־1.10.1944 עד 31.3.45; ארכיון שלום, סדרה 3, תיק 335 (מכון הקבלה). העתקת ספר 'אור השכל' של אבולעפיה בידי וייס, נותרה שם, סדרה 15, תיק 24.

10 כך עולה מתיקי ורבורג בארכיון הר הצופים. ראו להלן, סמוך להערה 68.

מפי קורמן על מסורות ברסלביות שוקעו במחקריו על ר' נחמן.¹¹ בימים אלו ביקר וייס מספר פעמים אצל החסידים בירושלים אך נראה שחיפש הרבה מעבר למה שנגלה בבית מדרשם. כך למשל רשם ביומנו: 'ליל הושענא רבא, IX/8 [1944]. אחרי הצהרים אצל חסידי ברסלב בעיר העתיקה נתרשמתי רע מאד'; 'מה שהבנתי אצל חסידי ברסלב מפי המגיד תורה היה זה: דער מענש דארף שרייען "הושע נא!", און נאך א מאָל "הושע נא!" און נאך א מאָל "הושע נא!"...' ואל תביאנו לא לידי חטא ולא לידי עבירה ועוון ולא לידי נסיון ולא לידי בזיון ולא לידי נצחון ולא לידי ריסיגנציה ולא לידי ניהיליזמוס'.¹²

הדרך בה התבונן וייס בכתבי ר' נחמן היתה רחוקה מרחק רב מאותם חסידים, כשם שהיתה רחוקה מהמבט הניאורומנטי של מרטין בובר (אותו פגש בירושלים אך לא למד אצלו ולא נמשך לדרך). מעין רישומים ראשונים לקריאתו הפילוסופית המיוחדת, שהיתה בסיס לדוקטורט, יש למצוא בטיטת חיבור קצר המנתח את ר' נחמן 'במסגרת אתמוספירת אחת ומשותפה עם ההוגים האכסיסטנציאליים' (קירקגור, ניטשה וקפקא), דברים שהיו ככל הנראה רפרט בקורס של שלום על 'בעיות בתורת החסידות' (1944).¹³ במכתב אל מרים וינר (לימים אשתו) דיבר על אותו רפרט וכתב שנתעורר לאותן שאלות בעקבות קריאת 'קצת מהתיאולוגיה הדיאלקטית של הפרוטסטנטים, הנשענת על קירקגור', ובייחוד ספרו של אמיל ברונר (Emil Brunner, *Der Mensch im Widerspruch: Die Christliche Lehre vom Wahren und Wirklichen Menschen*, 1937) ש'האיר את עיני בכמה דברים גם בנוגע לרבינו':

ברונר מציע אנתרופולוגיה דתית שעיקרה דמות האדם השרוי בתוך הסתירה, נראה לי כי זה גם גוף תורתו של ר' נחמן, אלא שאצלו יש העמקה נוספת שהתיאולוגיה הדיאלקטית הזאת איננה חולמת עליה: ביסוס תיאולוגי לאנתרופולוגיה זו של הסתירה. האדם חייב להיות שרוי בתוך הסתירה, כי

11 וייס, פתקאות (1950-1943), ארכיון וייס, תיק 71, שם נאמר: 'בספריית שוקן – ברסלבי מטורף; תשבי – "אני מקוה שאתה בקרתי יותר כנגדו"'. בתיק אחר שמורה פתקא בה רשם וייס מספר שאלות בענייני ברסלב שיש 'לשאל את הרב קורמן נר"', תיק 43. על קורמן ראו יונתן מאיר, 'סיפור נסיעת הבעש"ט לארץ ישראל מגנוי ברסלב', קבלה לח (תשע"ז), עמ' 253-255; הנ"ל, 'ש"ז שוקן, א"מ הברמן וחסידיו ברסלב בירושלים', קבלה (ברפוס).

12 וייס, רשימות (1950-1943), ארכיון וייס, תיק 65.

13 הרפרט הקצר, בן שמונת העמודים, נשמר בארכיון שלום, סדרה 5, תיק 212, ופותח במשפט: 'שואל אתה שאלה בלתי-היסטורית על מקומו של ר' נחמן מברסלב: על השתיכותו לתחום גדור ומסוים בתוך "אופני" המחשבה, על כרחך תתנהו ענין למחשבה אכסיטנציאליסטית"', ואחרי דיון בקירקגור הוא חותם את העבודה במילים: 'הם יודעים כולם – עד פרנץ קפקא שביטל בטיחות זו – כי היותם חורגים מן הכלל, נוטלים על עצמם תפקיד עולמי בקונטרסט לאבידותם'. וייס סיכם חלק מאותו סמינר של שלום שהיה אנטי-בובריאני במהותו: וייס, מחברות שיעורים (1945-1940), ארכיון וייס, תיק 21. ראו יונתן מאיר, 'הרצאות על החסידות מגנוי גרשם שלום', קבלה מג (תשע"ט), עמ' 96-97 (ובמאמר האנגלי בכרך זה: Jonatan Buber's first lectures on Hasidism). ברשימת הסמינרים שבארכיון שלום, סדרה 2, תיק 18, הוסיף שלום את ההערה: Buber. באותה השנה השתתף וייס גם בשיעור שלום על 'תולדות התנועה השבתאית' ורשימותיו נותרו באותן מחברות.

תיקון הפרדוקס : יוסף וייס, גרשם שלום ופרשת הדוקטורט האבוד על ר' נחמן מברסלב

גם הקב"ה שרוי בתוך הסתירה. זהו חידושו העצום של ר' נחמן. האַכְסִיטְנִיצִיָּה האנושית בתוך הסתירה מתאפשרת ע"י מה שגם ה' קושיות חלות עליו. מצד השכלי זה מה שנותן כח לאדם להשאר בתוך הסתירה, כי יודע הוא שאינו לבדו. נראה לי כי כל הערכים העליונים של תורתו של ר' נחמן: הגעגועים, התקווה והאמונה הפֶּרְדּוּכְסִית, אינם אלא מסיתים את האדם להשאר בתוך סתירה וכל עצמם אינו אלא תרגומים אַכְסִיטְנִיצִיאליים. כי למושג ההגיוני של הסתירה, מה שבשטח תורת־ההגיון של הסתירה, הוא בתחום החיים האנושיים: הגעגועים, התקווה והאמונה.¹⁴

ההתלות בברונר, שנודעה לו השפעה רבה בקרב התאולוגים הדיאלקטים בני הזמן, מעוררת ענין רב. גם אם ברור שוייס הסיר את העוקץ הפרוטסטנטי שבתאולוגיה זו ולקח את הנחות היסוד של ברונר כדי לבנות מערכת פילוסופית מורכבת בהרבה. ברפרט יש ניתוח פילוסופי (שלימים קיבל העמקה גדולה יותר), אך יש להדגיש – אין כאן כל ניסיון גלוי להציג פילוסופיה קיומית חדשה דרך החסידות, אלא להאיר על מקומו המיוחד של ר' נחמן בכלים פילוסופיים שנודמנו לוייס. גם אם מעין פילוסופיה חדשה מבצבצת מבעד למילים – או נסתרת בחיבור הקצר – הרי שצמידותו של וייס לטקסט החסידי היתה גדולה. על כל פנים, אין ספק שניתוח מעין זה היה רחוק מרחק רב מגרשם משלום. יתכן שבהקשר זה יש להבין פסקה אחת שגרשם וייס ב'אוסף האנקדוטות' שלו, שפעם אחת אמר לו שלום: 'אתה צריך להיות תלמידו של [שמואל הוגו] ברגמן ולא תלמידו'.¹⁵ אין ספק שוייס היה קרוב לברגמן, אך דווקא אמירה מעין זו היא שהביאה אותו להידבק ולאחוז בשלום.

בחיבור אחר מאותה תקופה (ספק הרצאה ספק עבודת סמינר), מוצאים אנו כבר את הקריאה הרדיקלית של וייס בכתבי ר' נחמן, את העמדת חסידות ברסלב על דמותו הפרדוקסלית של ר' נחמן ואת הדיונים על הדיאלקטיקה של הקושיא שעמדו בלב מחקריו הבשלים.¹⁶ וייס המשיך במחקר מעין זה גם במסגרת המכון לקבלה. כך רשם ב־31 במרץ 1945, בדו"ח על עבודתו בספריית שוקן:

הכנתי עבודה על התיאוריה של הדיאלקטיקה לר' נחמן מברסלב. מחשבתו ה"דיאלקטית" של ר' נחמן מבוססת על תורה מעובדת של הדיאלקטיקה (ה"קושיא"). האנטינומיה אינה מעמד הכרחי של החשיבה האנושית בלבד, אלא מעמד הכרחי של המציאות בכלל. לעומתה עומדת אמונתו הפרדוקסאלית של המאמין. העבודה מבקשת לעמוד על האפי

14 וייס אל מרים וינר (תש"ד), ארכיון וייס, תיק 71. דברים דומים כתב מאוחר יותר לאורה הלר (ר"ח תשי"ג): 'על האמונה הפאראדוקסלית אצל הנוצרים ידעתי כמובן, הרי משם ינקתי את כל התעוררותי, אם כי תומאס [אקווינס] מתון הוא מאוד מאוד בנידון זה, ויש ברוך ה' תיאולוגים קיצוניים ממנו, שאפשר ללמוד מהם משהו בעולם האמונה', שרה אורה הלר־וילנסקי, 'גרשם שלום ויוסף וייס: סיפור ירושלמי', אגרא ג (תשנ"א), עמ' 78. בארכיון שלום (תיק 212) שמורות העתקות רבות מכתבי ברונר בכתב ידו של וייס.

15 מאיר וזרף, דברי שלום (לעיל הערה 3), עמ' 384.

16 וייס, מחברות שיעורים (1940-1945), ארכיון וייס, תיק 21 (מחברת, 34 עמודים). בארכיון וייס פזורות טיטות רבות על ר' נחמן שנכתבו באותן שנים. למשל, תיקים 15, 44.1.

האכסיסנציאלי של מחשבתו של ר' נחמן, העושה את תורתו ל"תיאולוגיה דיאלקטית" אמיתית.¹⁷

תמצית של אותו פרויקט היה המאמר היפה שפרסם וייס בעיתון הארץ, 'בסבך הקושיא של ר' נחמן מברסלב' (9 באוקטובר 1946), מאמר סבוך ומעורפל שהוכתר בכתב היד בשם: 'בכבשונה של קושיא'.¹⁸ פרגמנטים רבים שהרכיבו את העבודה, הרשומים על דפים קטנים, נשתמרו בתיקים שונים בארכיונו של וייס; ויש בהם ענין רב כפי שהם, כיחידות תאולוגיות עצמאיות, גם בלא קשר לשילובם במסכת השיטתית של החיבור המקיף.¹⁹

העבודה שהכין על ר' נחמן באותם ימים כללה שלושה פרקים (ששולבו לימים עם הוספות בדוקטורט שכתב, פרקים א-ב, ד, ומקבילים למאמרו על 'הקושיא' שעל סבך הדפסתו נרחיב בהמשך). וייס ביקש כאן לעמוד על הקושיא בכתבי ר' נחמן מבחינת התודעה ומבנה העולמות, והוא חתם בניתוח האמונה הפרדוקסלית המבצבצת בכתבי ברסלב.

באוקטובר 1947 מסר וייס את החיבור לדפוס כספר בהוצאת שוקן.²⁰ בדו"חות השונים של ההוצאה מכונה הספר בשם: 'בכבשונה של אמונה', 'תורת הדיאלקטיקה של ר' נחמן' ולעתים 'תורת האמונה הפאראדוקסית של ר' נחמן'. הוא היה אמור להיות מודפס כספר שישי של פרסומי המכון לקבלה (מחקרים ומקורות בתורת הסוד בישראל, בעריכת גרשם שלום), והיקפו מאה עמודים.²¹ בשל סגנונו המעורפל והקשה של החיבור, דבר שאפיין במידה רבה את כתיבתו של וייס באותן שנים, הוחלט בהוצאה למסור אותו לעריכה של דב סדן, שביצע את עבודתו במהירות רבה, והספר הערוך נמסר לבית הדפוס בסוף שנת 1947.²²

17 וייס, 'דין וחשבון על עבודתי מ-1.10.1944 עד 31.3.45', ארכיון גרשם שלום, סדרה 3, תיק 335 (מכון לקבלה); ובתמצית: גרשם שלום, 'דו"חות המכון לקבלה' (30.10.1945 / 9.12.1946), ספריית שוקן, תיק 882.2.12. שלום שיבח בדו"חות אלו את עבודתו הפילוסופית והפילולוגית של וייס. חיבור זה, או אולי לקט ברסלבי אחר שהחל לעבוד עליו, נזכר ביומנו של וייס בשנת 1944: IX/5' אה"צ אצל כובר. שואל בדבר קובץ ברסלב ורוצה לדבר עם שפיצר: באם אין הוא מוכן עוד להוציאו, אולי מו"ל אחר? (מלאכתי נעשית בידי אחרים), רשימות (1950-1943), ארכיון וייס, תיק 65.

18 וייס, תדפיסים עם הגהות, ארכיון וייס, תיק 1.1. וייס הכין שני מאמרים נוספים על ברסלב בתקופה זו: 'קידוש השם ומיתת קרבן: מהגות המוות של ר' נחמן' (14, 23 בספטמבר 1947); נועם זדוף ויונתן מאיר, 'ניחא לי להיות אזוטרי: יוסף וייס ומעשה משבעה קבצנים', הארץ (4 ביוני 2003). שלום הלין בפני וייס על סגנונם, שאינם מובנים לכל. ראו מאיר וזדוף, דברי שלום (לעיל הערה 3), עמ' 384.

19 למשל, ארכיון וייס, תיק 15, 44.1, ועוד הרבה בתיקים מפורזים.

20 ק' וילהלם אל שוקן (17 באוקטובר 1947), ספריית שוקן, Verlag, תיק 352/1.

21 במסגרת סדרה זו ראו אור חמישה כותרים: גרשם שלום, חלומותיו של השבתאי ר' מרדכי אשכנזי, ירושלים תרצ"ז (נדפס קודם בהוצאה ביבליופילית בגרמניה); 'ישעיה תשבי, תורת הרע והקליפה בקבלת האר"י, תל-אביב תש"ב; מ"א פרלמוטר, ר' יהונתן אייבשיץ ויחסו אל השבתאות: חקירות חדשות על יסוד כתב היד של ס' ואבוא היום אל העין, ירושלים תש"ז; ישראל היילפרין, העליות הראשונות של החסידים לארץ ישראל, ירושלים תש"ז; גרשם שלום, ראשית הקבלה, ירושלים ותל-אביב תש"ח.

22 ק' וילהלם אל שוקן (12 בנובמבר 1947), ספריית שוקן, תיק 882/4. זמן רב לא שולם לסדן

מסירת העבודה על ר' נחמן לדפוס כספר מפתיעה למדי. כי הנה, כמה חודשים קודם לכן, באפריל 1947, אושרה לוייס הצעת מחקר לדוקטורט (בהדרכתו של שלום) על ר' נחמן מברסלב; דוקטורט שהוכתר בשם: 'תורת הדיאלקטיקה והאמונה בחסידות ברסלב', ונראה שהיה זהה באופן חלקי לאותו ספר שמסר לשוקן קודם לכן.²³ קשה להעריך אם התכוון להגיש את הספר כדוקטורט, או שמא חפץ להרחיב את הדברים ולהוסיף עליהם פרקים חדשים. על כל פנים, וייס הפך באופן רשמי לתלמיד מחקר של שלום, ומעין חיבור על ר' נחמן כבר היה באמתחתו.

במקביל החל וייס גם באיסוף חומר על האמירות המובאות בשם הבעש"ט בכתבי תלמידיו ותלמידי-תלמידיו, ובאותו חודש בו אושר נושא הדוקטורט על ר' נחמן זכה בפרס מקרן י"ל ורחל גולדברג על הכנת ספר שיכיל את 'מימרות הבעל שם טוב'.²⁴

עוד נשוב לפרשת הדוקטורט ששינה את פניו מספר פעמים, אך קודם יש להזכיר פרויקט נוסף עליו עמל וייס בספריית שוקן והוא עבודה טיפולוגית על החסידות, שגם בה עמדה דמותו של ר' נחמן במרכז:

תכנית עבודה בחסידות. תשומת הלב של ההסתכלות בהתפתחות החסידות נמשכת אחרי התפלגות המיוחדת של המגמות והכיוונים שבקרב זרמיה, התפלגות המהווה פרשת-מים ברורה בשדה המחשבה החסידית. שני זרמים בעלי אופי לא רק שונה אלא גם מנוגד מצטיירים לפני השואל שאלות מסוימות לגבי התורה החסידית: האחד מהם מתחיל בתורת המגיד ממזריטש ומביא בתוך חסידות חב"ד את אפשרויותיו לידי התפתחות מגוונת, והשני חסידות ברסלב. ניגודיות זו קובעת לא רק את סולם הערכים הדתיים של כל אחד משני הזרמים הנ"ל (הכוונה לדתיות של מיסטיקה אקסטטית מכאן ולדתיות של אמונה מכאן) אלא כופה את חוקיותה על כל המבנה הפנימי של שני הזרמים האלה, שהם מבחינת עומק המחשבה בלי ספק יכולים להיחשב כזרמים עיקריים. ואלו הן השאלות שיש לשאלן כדי להחריף את קווי-הפנים המיוחדים של שני הזרמים השונים, קוים שבהם גנוזה ניגודיותם המכרעת:

1. היחס של שניהם אל שאלת המוניזמוס והדואליזמוס. 2. פאנתאיזמוס-פאנאטיאיזמוס מכאן, תאיזמוס אנטי-רציונאלי מכאן. 3. הרגשת חסרון האיסוטיריקה – הדגשת האיסוטיריקה. 4. מעמד הצדיק: אין לו מקום בתורה לעומת התורה על ה"יחיד" המיוחד. 5. סולם-ערכים של מיסטיקה מול סולם-

על עבודתו. ראו דו"חות שוקן (22 במרץ 1948), ספריית שוקן, Verlag, תיק 352/1; וייס אל סדן (2 בפברואר 1948), הספרייה הלאומית בירושלים, ארכיון דב סדן, 1072⁴, סדרה 01, תיק 1748; הוצאת שוקן אל סדן (20 בספטמבר 1949), שם, תיק 4418.

23 'ישיבה ה', 14.4.1947, 'גא"ע', ועדה לתלמידי מחקר (1947). שם נרשם: 'פרופ' שלום שנוכח בעת הדיון נותן ביאורים על הנושא ומעיד על הכשרתו המיוחדת של המועמד'.

24 'מידעיות הועד המרכזי של אגודת הסופרים', מאזנים כג (אדר תש"ז), עמ' 409.

ערכים אכסיסטינציאלי של אמונה. 6. העדר משיחיות מול הגברתה המופלגת.

7. חיי-תפילה "מיסטיים" לעומת חיי-תפילה "דיאלוגיים".²⁵

פרויקט זה אינו אלא סקיצה למאמר: 'חסידות של מיסטיקה וחסידות של אמונה', שהפך לאחד ממאמריו המוכרים של וייס. בלבו עומדת ההבחנה הטיפולוגית בין המגיד ממזריטש והנמשכים אחריו לר' נחמן מברסלב, שני מקרי קיצון, שדרכם ניסה וייס להאיר על מורכבותו וגיוונו של העולם החסידי. מנוסח מאוחר ומעובד של אותו טקסט ניכר כי וייס נתעורר לפרויקט זה עם קריאת ספרו הידוע של פרידריך היילר על התפילה (Friedrich Heiler, *Das Gebet: Eine religionsgeschichtliche und religionspsychologische Untersuchung*, (München: Reinhardt, 1918).²⁶ את עיקרי הדברים הרצה וייס בקונגרס העולמי הראשון למדעי היהדות, שנערך בירושלים ביולי 1947,²⁷ ובסמוך מסר את המאמר לספר היובל המתוכנן לשלמה זלמן שוקן (וזה נקודה חשובה, כי גם הדפסת ספר זה נסתבכה, כפי שנראה).²⁸

פרי עבודתו של וייס בספריית שוקן בין 1943-1947 הוא שורה של מאמרים בעיתון הארץ (על ברסלב, קוצק, חב"ד ועוד),²⁹ כמו גם התקנת לקט ברסלבי פופולרי בשם 'מעגלי שיח', שנדפס בסוף שנת 1947 ב'ספריה הקטנה' של הוצאת שוקן כחלק מחזון האנתולוגיות של שלמה זלמן שוקן.³⁰ נראה שוייס הציע לשוקן

25 יוסף וייס, 'תכנית עבודה בחסידות', ללא תאריך, 1946 לערך, ארכיון שלום, סדרה 3, תיק 335 (מכון לקבלה). כבר ב-21 בנובמבר 1944 ניסח וייס מתווה דומה ביומנו, רשימות (1943-1950), ארכיון וייס, תיק 65.

26 בנוסח העברי (חסידות של מיסטיקה וחסידות של אמונה: בירור טיפולוגי, ירושלים תש"י, עמ' 4) כתב וייס: 'השמשות בשתי קאטיגוריות אלה של מדעי היהדות – אשר גם התיאולוגיה המודרנית עשתן כלי זינה בפולמוסיה וחידדה בכך את מובנן – שמוש זה אפשר ויצמיח תועלת להבנת החסידות בכלל'; ואילו בנוסח האנגלי המורחב (עמ' 44, 54) הוסיף באותו המקום הפניה לספרו של היילר ולשורה של תאולוגים נוספים. טיוטות בכתב יד הנוגעות למאמר שמורות בארכיון וייס, תיק 55.1. על גלגוליו של המאמר, שלא נדפס לבסוף בספר לכבוד שוקן, ראו להלן הערות 92, 130.

27 תכנית הקונגרס העולמי למדעי היהדות (6-10 ביולי 1947). וייס הרצה שתי הרצאות. ב'סקציה לספרות עברית': 'הסוציולוגיה של השירה העברית בימי הביניים'; וב'סקציה לפילוסופיה עברית וקבלה': 'שני טפוסים של דתיות בחסידות'.

28 העבודה על הספר התחילה בתחילת 1947 מתוך מחשבה להגישו ליובל השבעים שחל בסוף אותה שנה. במסיבה שנערכה לכבוד שוקן בנובמבר הוגשו לו רק העטיפה ותוכן העניינים (עותק מצוי בספריית שוקן). מאמרו של וייס נקרא: 'מיסטיקה ואמונה בחסידות'. הספר השלם לא נדפס בשעה זו ואין יסוד לתיאור הצבעוני של אנתוני דוד, ספר המעשים: חיי זלמן שוקן, ירושלים ותל-אביב תשס"ו, עמ' 358-359. על השינוי בתוכן הספר והחלפת מאמרו של וייס ראו גם להלן, הערות 41, 121.

29 מאמרים אלו כונסו עם תיקונים לפי כתב היד בתוך יוסף וייס, ליקוטים, בעריכת יוסף שוויג ואבינעם סטילמן, ירושלים תשע"ט.

30 יוסף וייס, מעגלי שיח: לקט שיחות והנהגות של ר' נחמן מברסלב, ירושלים ותל-אביב תש"ח. על תכנון הספר ראו ספריית שוקן, Privat, תיק 882.2.12 (27 בנובמבר 1945 / 9 בדצמבר 1946). הספרון זכה לביקורת עוקצנית של ברוך קורצווייל, 'לקט שיחות והנהגות של ר' נחמן מברסלב', הארץ (9 בינואר 1948), שסיים את דבריו במילים: 'אדם גדול היה ר'

עוד שני פרויקטים ל'ספריה הקטנה' שנדחו: לקט מאמרים קצרים על החסידות (כנראה לקט מאמריו בעיתון הארץ) וספר פופולרי על קירקגור.³¹ באותה התקופה הדפיס וייס לכבוד שוקן גם מהדורה ביבליופילית בת 150 טפסים של מאמרו על 'תרבות חצרנית ושירה חצרנית', כפתח לסדרה של ספרונים אותה תכנן לערוך יחד עם חברו הקרוב, שמואל מיקלוש שטרן ('חבורת נהריים').³² היתה זו פעילות מקיפה ואינטנסיבית ביותר, בפרק זמן קצר, פעילות שהואטה ובחלקה נגדעה בשל המאורעות הפוליטיים. לעניינו חשובים שני הפרסומים שהיו עדיין בדפוס: הספר על ר' נחמן והמאמר הטיפולוגי על החסידות, כמו גם העבודה על אמירותיו של הבעש"ט, שגורלם נשזר במאורעות התקופה.

תלאות ירושלים

[ג]

המצב בירושלים בסוף שנת 1947 ובראשית 1948, עם אישור תכנית החלוקה וערב ההכרזה על הקמת מדינת ישראל, לא היה פשוט ונדמה שמעגל דמים של ממש קרב. על רקע זה חגגו את יובלו החמישים של גרשם שלום ועמודים שלמים בעיתון הארץ (יום שישי, ה'28 בנובמבר 1947) ובעיתון דבר (יום שישי ה'5 בדצמבר), נתמלאו בשבחיו. החוג המצומצם של תלמידים קרובים, שברובם עבדו בספריית שוקן, תרמו גם הם מאמרים ובכללם יוסף וייס. במאמר קצר ביקש וייס לשאול מאיזה טעם שיקע שלום את ראשו ורובו בחקר תורת הסוד, ו'מה קיוה למצוא בשדה הפקר זה?', הוא עמד על הסתירה בין אישיותו 'החד-פעמית' של שלום, 'המופלגת בחריפותה האינדיבידואלית', למחקריו ההיסטוריים והפילולוגיים. כי הנה, 'אין הוא מהחוקרים שכל מאמר ומאמר משלהם עלול לשמש למחברו כעין אבטו־פורטרט, בגלותו את נקודת לבבו גילוי הקרוב לווידי פומבי. ורחוק הוא מהפרשנות הפניימאטית תכלית ריחוק, ולא פעם שמעת אותו מלגלג על בעלי הפילולוגיה האקסיסטנציאלית'.

נחמן. כל זמן שרוחו עוד חיה בתוך עדת חסידיו – אשריהם. ברם מכל העברה מלאכותית של יסודות תורתו לעולם אחר – לא תצמח שום תועלת'.

31 וייס אל שוקן (7 באוקטובר 1947), ספריית שוקן, תיק 882.4. מוזכרת שם גם 'אנתולוגיה חב"דית' ששוקן חפץ בה, אך הדבר לא יצא אל הפועל.

32 יוסף וייס, תרבות חצרנית ושירה חצרנית: ביוררים להבנת שירת ספרד העברית, ירושלים תש"ח. בעמוד הראשון נרשם: 'למר שלמה זלמן שוקן'; ובוה האחרון: 'דפים אלו אינם אלא תכנית וראשי-פרקים לתיאור מקיף של שירת ספרד, והם נסדרו ונתקנו בבית המלאכה של הוצאת ספרי תרשיש [ד"ר מ. שפיצר] ונדפסו בדפוס ירושלים בע"מ, שניהם בירושלים, בחודש מרחשון ה'תש"ח, במצות ובהוצאות חבורת "נהריים"'. בספריית שוקן נשתמר עותק עם הקדשה אישית. לשון החוברת נערכה בידי דב סדן. את עיקרי הדברים הרצה וייס בקונגרס העולמי למדעי היהדות (לעיל הערה 27); והדברים שבו ונדפסו בתוך: הכינוס העולמי למדעי היהדות (קיץ תש"ז), א, ירושלים תשי"ב, עמ' 396-403. יש שטענו שידו של שטרן בחיבור. שטרן הדפיס גם הוא פרוספקט בתרשיש: הודעה קצרה על הוצאה מדעית של ספר המקמאות (תחכמוני) לרבי יהודה בן שלמה אלחריזי, ירושלים תש"ז. חוברת שנייה להוצאת 'נהריים', מאמר של נתן רוטנשטריך 'על מושג המסורת בישראל', לא נדפסה. ראו וייס אל סדן (21 בנובמבר 1947), ארכיון סדן, סדרה 01, תיק 1748 (נראה שסדן היה מופקד על עריכת הלשון).

מתוך הנחה שבודאי יש לשלום 'מניעים אוטופיים אדירים', ובידיעה ש'שלום אינו רוצה שתדע היכן הוא עומד בשלילותיו הדיאלקטיות ובחיוביו הפאראדוקסאליים', הגיע למסקנה שחבוייה בהם אזוטריקה מטפזית אישית: 'מחקריו של שלום עלולים להופיע לפניך כמערכת סבוכה של קאמופלאז' בה מבקש הוא להסתיר ולגלות כאחת את האינטרסים האמיתיים והחיוניים ביותר לקיומו הרוחני. שכן אותם אין הוא מוכן להציג לראווה בראש חוצות, על כן נכרכים מאמציו המדעיים בכרכים עבים של טכסטים וחקירות, ובאים כאילו למעט את דמותו של המיטאפיסיקן עד כדי שיעור־קומתו של איש המדע', 'נוסח זה של איזוטריקה מאפשר לו לשלום להיות בתוך עבודתו בחינת נמצא ונעדר כאחת, בחינת רואה ואינו נראה במלוא אישיותו הרוחנית'. מבלי לומר או לרמוז למהותה של אותו מטפזיקה אזוטריקה סיכם וייס וכתב: 'נראה שאין לך ברכה גדולה לאיש וחוקר כמותו מאשר זו: שיזכה וימצא מה שביקש למצוא בתורת הקבלה, ואת המקום שלבו חפץ בו'.³³

שלום השתעשע למדי מדברים אלו וכתב לאשה ושמואל הוגו ברגמן: 'יום הולדתי עבר בצל המאורעות הגדולים. כל תלמידי ישבו וכתבו מאמרים פחות או יותר נכונים לכבוד היום ותלמידי וייס עסק בשאלה שגם הוגו טרח בה דחינו לשם איזה קמופלג' אני עוסק בכלל במה שנקרא מדע? מאמר נחמד וחצוף מאד. רואים שתלמידי למדו משהו ממני ואינני רשאי להתלונן'.³⁴ אך וייס לא ביקש משלום

- 33 וייס, 'גרשם שלום בן חמשים', הארץ (28 בנובמבר 1947). נוסח גרמני ראה אור בתוך: Yediot Hayom (December 5, 1947). באותו גיליון של 'הארץ' הופיעו מאמרים מאת נתן רוטנשטריך ('מורנו ורבונו גרשם שלום') וחיים וירשובסקי ('ג'. שלום: חוקר השבתאות'). ב'דבר' פורסמו מאמרים מאת יצחק בער, ש"ה ברגמן וא"מ פרלמוטר. על מאמרו של וייס ראו Peter Schäfer, "Die Philologie der Kabbala ist nur eine Projektion auf eine Fläche": Gershom Scholem über die wahren Absichten seines 'מרצע והשק: יוסף וייס, ברון קורצווייל ושליוחתו ההיסטורית של גרשם שלום', היסטוריה כשליחות: אסופת מאמרים לכבודו של משה צימרמן, בעריכת נועם זדוף, יותם חותם, מתיאס שמידט, ירושלים תשס"ו, עמ' 73-78; זדוף, מכתבים (לעיל הערה 7), עמ' 17, 214.
- 34 גרשם שלום אל אשה וש"ה ברגמן (15 בדצמבר 1947), ארכיון שלום, סדרה 1, תיק 0239.2; Gershom Scholem, Briefe, (1) 1914-1947, ed. Itta Shedletzky, München 1994, pp. 457-458. ברגמן, שנאחו בפסקה בסוף 'זרמים עיקריים במיסטיציזם היהודי', כתב ש'עם ישראל במצבו הרוחני והגופני אינו יכול להרשות לעצמו את השניות הזאת של פרופסורים ונביאים', 'ביום הולדת החמישים', דבר (5 בדצמבר 1947). ברוח זו כתב גם לשלום (11 בדצמבר 1947), שם, תיק 0239.1, שהוא מקווה שדבריו 'ישפיעו קצת עליך להתחיל לומר את דברך־אתה ישר ובלי דרך־העקיפין של הרצאה על דברי אחרים'. לדרישה פוליטית ואקוטית זו ענה שלום (שם): 'אינני יודע אם ניתן לי למלא את דרישותיו של הוגו ואני מסופק בדבר. הרי אבדה ממני האמונה ב"בשורות" ישירות, ובכללם "אדרת אליהו המזוייפת של בוכר". ראו: "The Light is Burning Pretty Low": Jonatan Meir and Boaz Huss, The 1948 Correspondence Between Samuel Lewis and Gershom Scholem', Correspondences: Journal for the Study of Esotericism 8 (2020), pp. 45-72. דרש דרישות דומות משלום עוד בשנת 1923, וכתב עם קריאת מהדורת ספר הבהיר של שלום: 'עמידתך כלפי הקבלה כלה, מה היא לך, מה היא יכולה להיות לנו? אינני מאמין שנגשת אל עבודה רבה זאת רק בתור פילולוג, חפצת בודאי יותר ו"היותה" הזה הוא המעניין אותנו, אם אפשר להשתמש במלה קלה זאת בעד דבר קשה ומעיק', ברגמן אל שלום (ו' תמוז תרפ"ג), ארכיון ברגמן, 4⁰1599, סדרה 1, תיק 239.1.

להתעטף בגלימת הנביא או להתערטל מכפל הפנים האזוטרי, כפי שדרש ברגמן, ונראה שדבריו היו יותר ניסיון לעמוד על סוד כתבי מורו כמטפיזיקן. כפי שעוד נראה, מה שמשך את וייס בכתבים אלו היתה ראיית ההיסטוריה היהודית כדינמית ומורכבת, מנגד לאלו שהשתמשו במחקר כדי לדבר על 'מהות היהדות' או על צרכי השעה הלאומיים. באותו מכתב לברגמן הביע שלום גם דאגה עמוקה בשל המצב הפוליטי, 'אני חי בייאוש ואינני [יכול] לפעול אלא מתוך הייאוש', הוא כתב, ויש לקוות שאם נזכה במדינה היא לא 'תאבד בראשית צעדיה בים של טבחים'.³⁵

אירועי הימים השפיעו גם על הדפסת ספרים. מכונית תופת שהתפוצצה בלילה של ה-1 בפברואר 1948 ברחוב הסולל בירושלים גרמה לשרפה בבית הדפוס בו סודר הספר הברסלבי של יוסף וייס.³⁶ אל דב סדן כתב וייס למחרת: 'קבלתי הגהות ראשונות מהספר כולו, אך עתה כל הסדר ירד לטמיון בשעת ההתפוצצות בדפוס הפלסטיין פוסט, הוא דפוס ירושלים שבו עמד כה"י להדפס'.³⁷ כל מה שנותר בידי וייס היו עלי ההגהה הראשונה של ספרו.³⁸ לא היה זה הספר היחיד שנפגע מאותו פיצוץ. הושמד הסדר השלם של ספר ציצת נובל צבי (בעריכת ישעיה תשבי),³⁹ כמו גם הסדר של ספר יובל קטן שהכינו תלמידיו של שלום (חמישה קונטרסים: מקורות ומחקרים בעניני קבלה, הוצאת שוקן: ירושלים ותל-אביב, תש"ח).⁴⁰ בשל אותו פיצוץ נפסקה גם הדפסת ספר היובל לשוקן, ששערו ועמודי התוכן שלו כבר נדפסו (עלי עי"ן: מנחת דברים לשלמה זלמן שוקן במלאות לו שבעים שנה, שנת זו מנחה לשלמה זלמן נ"י לפ"ק).⁴¹ שני הספרים האחרונים כללו מאמרים של וייס.

ב-11 בפברואר 1948 כתב שלום לחברו הקרוב שלום שפיגל על הפיצוץ בירושלים, והוסיף: 'חיינו כאן רועשים וגועשים ואינם עתידים להיות נוחים יותר במשך החדשים הבאים', 'המצב כאן קשה ונראה שעתידים להתעורר מהומות רציניות', 'ואם אני מספר לך שגם אני אלך ברובה בידי לשמור על שטח

35 רוח זו חופפת על מכתבים נוספים, למשל Gershom Scholem, *Briefe (2) 1948-1970*, ed. Thomas Sparr, München 1995, pp. 4-5; וניכרת גם בדברים מבהילים שכתב ביומנו, ארכיון שלום, סדרה 2, תיק 265.22; זדוף, מכתבים (לעיל הערה 7), עמ' 18.

36 על פיצוץ בניין 'הפלשתיין פוסט' ראו הארץ (2 בפברואר 1947); דבר (2 בפברואר 1947). גם חנות הספרים הידועה של מיכל רבינוביץ ברחוב בן יהודה התמוטטה באותו פיצוץ.

37 יוסף וייס אל דב סדן (2 בפברואר 1948), ארכיון סדן, סדרה 1, תיק 1748.

38 גליונות הגהה חלקיים, מה-7 בינואר 1948, נשתמרו בארכיון וייס, תיק 44.

39 כתב היד לא נפגע וסודר לימים מחדש במוסד ביאליק. ראו ישעיה תשבי, ספר ציצת נובל צבי לרבי יעקב ששפורטש, ירושלים תשי"ד, עמ' י; Yaacob Dweck, *Dissident Rabbi: The Life of Jacob Sasportas*, Princeton 2019, pp. 385-397.

40 נשתמר רק השער ותוכן העניינים של 'חמשה קונטרסים', שנדפסו מוקדם יותר, ארכיון שלום, סדרה 2, תיק 12 (סדר המאמרים בקובץ: יוסף וייס, 'סודות מחוג חסידי אשכנז'; ישעיה תשבי, 'שאלות ותשובות לר' משה די לאון'; משה אריה פרלמוטר, 'ס' שער השמים לר' אברהם אייריה, מאמר ראשון פרק ראשון'; חיים וירשובסקי, 'ליקוטים מדברי יעקב פראנק'; נתן רוטנשטרייך, 'דברי שלמה פורמזשטטר על הקבלה'); ולהלן הערה 72.

41 השער והתוכן של ספר עלי עי"ן בטפסים ספורים (כעשרה). הספר הוגש ביום הולדתו של ש"ז שוקן. ראו ד"ר משה שפיצר: ספרים, אותיות, עיצוב, קטלוג, ירושלים תשמ"א, עמ' 57, פריט 16; ולעיל הערה 28.

האוניברסיטה, תבין שלא הכל בטוב. אבל כולנו מקווים, שאלו יהיו רק חבלי לידה ונעבור את השנה הקשה הבאה לקראתנו, 'אם עבודתנו המדעית תפרח מאד במסכות אלו, לכל הפחות וביחוד בקיץ הבא, אינני יודע'.⁴² אין ספק שחרדות לגבי העתיד בירושלים אפפו גם את וייס, שמלכתחילה לא נטה לשיח על חבלי לידה של אוטופיות ציוניות, ועתה שנתרגשו המאורעות רוחו נדכאה.

[ד]

כמו רבים אחרים שנבהלו מאימי המלחמה חש וייס צורך לעזוב את הארץ, אפילו לזמן קצר. בינתיים החליט גם לשנות את נושא הדוקטורט למחקר שנראה בעיניו קריטי יותר באותה השעה: בירור 'אמירותיו המקוריות של הבעש"ט'. היה זה נושא סבוך למדי שדרש עבודה פילולוגית והיסטורית מקיפה, עבודה שכאמור וייס החל בה שנה קודם לכן.⁴³ שלום דאג לתמוך בוויס ובמרץ 1948 זכה בפרס מטעם הנשים הציוניות בדרום אפריקה, למשך שנתיים.⁴⁴

באותו יום שוייס נתבשר בו על הפרס הנאה כתב גרשם שלום ביומנו: 'תלמידי וייס מנסה למצוא דרך (ופרנסה) לעזוב את הארץ בכל ההקדם. אינו מגלה את אשר בלבו אבל קל לנחשו. הרבה אנשים סבורים כנראה שלא לשם כך באו הנה ונתברו תקוותיהם והנכונות לההגר אינה מצויה כל כך – ומי יבוא עליהם בטענות הרי באמת לא לשם כך באו. ומצד השני: הלב מר כשרואים מה שרואים ושומעים מה ששומעים'.⁴⁵

מתח זה בין וייס לשלום היה קשור גם לפרשייה אחרת הנוגעת לשמואל מיקלוש שטרן, חברו הקרוב של וייס, שזכה בפרס ורבורג בשנת 1947 ועזב באופן פתאומי ללונדון בפברואר 1948. וייס הכיר את שטרן עוד בבודפשט, הם למדו יחד ספרות עברית וגורלם נשזר גם מאוחר יותר.⁴⁶ בפתקאותיו על שלום העלה וייס שתי

42 גרשם שלום אל שלום שפיגל (ר"ח אדר א' תש"ח), ארכיון שלום, סדרה 1, תיק 2523.2. ראו גם שלום אל ברגמן (26 במרץ 1948), ארכיון שלום, סדרה 1, תיק 0239.2 ('אחרי המפנה האחרון הרוחות כאן מדוכאים מאוד וכולנו מודאגים ביותר. מתחילים להתפלל לנסים – וכידוע לך אין זה סימן ברכה. אולי הפריזו קצת יותר מדי על כוחותינו. על כל פנים גם אם הכל ייגמר בטוב, צפויים לנו שבועות קשים מאד ואנו מתחילים להתכונן').

43 'ישיבה ג' תש"ח (7.3.1948)', גא"ע, ועדה לתלמידי מחקר (1948). בית אריה (לעיל הערה 7). השם הרשמי של הדוקטורט היה: 'תורתו האבטינטית של הבעל שם טוב, בדיקה ביקורתית של המסורת'.

44 אי"י פוזנסקי אל וייס, מכתבים (לעיל הערה 7), איגרת 1 (1 במרץ 1948), עמ' 33-34; 'הועדה לפרסי מחקר במדעי היהדות (2.2.1948)', גא"ע, ועדה לתלמידי מחקר (1948). לא היתה זו מלגת ורבורג. במקביל המשיך לעבוד בשוקן, וגם אשתו מרים, תלמידת ברגמן, זכתה במלגה.

45 גרשם שלום, יומן (1 במרץ 1948), ארכיון שלום, סדרה 2, תיק 265.22; ודוף, מכתבים (לעיל הערה 7), עמ' 18.

46 ברשימה קצרה משנות הארבעים רשם וייס: 'פ"א אמר [שלום] על מותב תליתיאלו שלנו והם ר' דוד פלוסר, ר' שמואל שטרן ואנוכי – מזמן לא ראיתי את הקלוב האנרכיסטי שלכם בבית הקפה, מאיר ודוף, דברי שלום (לעיל הערה 3), עמ' 383. ראו גם הלר-וילנסקי, סיפור ירושלמי (לעיל הערה 14), עמ' 45-47.

אנקדוטות על פרשה זו: 'אחרי נסיעתו של שטרן שאלני [גרשם שלום] אם נסע, ואמרתי הן. ושאלני אם היה לו רשיון והשבתי כי לא ידוע לי. וענה ואמר, עד שחבריו נהגים כאן, הוא נוסע לחו"ל! ואמר שלא יוכל לחזור לעולם לא", והיה בכעס גדול; ועל פתקא אחרת רשם: 'שמעתי מפי ש"ד גויטיין כי בישיבת וועדת פרס ורבורג קרא את שטרן שנסע לאנגליה בפברואר 1948 בשם בוגד'.⁴⁷ תיקי פרסי ורבורג מגלים תמונה מורכבת יותר, גם אם הדיון על שטרן, ששלום היו שותף לו כחבר ועדה, היה סוער למדי. כי הנה לא רק ששטרן עזב בפתאומיות בלא נטילת שלום, אלא שביקש שימשיכו את מימון לימודיו בלונדון במסגרת הפרס. הועדה דחתה את הבקשה על הסף, כמו גם את הערעור שהגיש שטרן. בהחלטה הסופית נאמר שהודעה החליטה שלא להמליץ על נסיעה לחו"ל לשם השתלמות 'במסיבות הזמן', 'חברים אחדים סברו שרצוי להגשים את הנסיעה בשלב מאוחר יותר', כי 'בתקופת המאבק הקשה בו נתון הישוב היהודי בארץ, אין מקום לנסיעות אנשים צעירים לחו"ל, אלא אם הנסיעה היא לשם מטרה חשובה ביותר ואיננה ניתנת להידחות'. אם לא די בכך, הוספו וכתבו לשטרן: 'הועדה מצטערת על כך שלא היה לך אומץ לב להודיע על כוונותיך לא לועדה ולא למורה שלך פרופ' בנעט'.⁴⁸ היחיד שתמך בשטרן היה דוד צבי בנעט. עמדתו של שלום היתה ברורה ונוסחה במכתב ארוך ששלח ל"ל מאגנס. את דבריו פתח במשפט: 'אין עכשיו השעה לשלוח איש צעיר לחו"ל אם אין הכרח ציבורי לכך', 'השאלה עתה היא שאלה מוסרית', שטרן נסע ללא נטילת רשות ('הוא ראה אותי שעות מספר לפני עזבו את ירושלים ולא אמר לי מלה וחצי מלה על כוונתו בענין זה', 'הוא התחמק בכוונה'), ובוראי שהאוניברסיטה אינה צריכה 'לעזור עתה לאנשים אחדים לעזוב את הארץ כדי ללמוד במקום בטוח'. את דבריו סיים בדברים שהתרגשות מסוימת ניכרת בהם:

אני חפץ לומר בכל כובד ראש: אינני מאלה החושבים שברכה איזו שהיא תצמח לעם ישראל מאמצעי כפיה נגד אנשים הרוצים לעזוב את ארץ ישראל בזמן הזה. אני יכול להבין שאדם אינו מעוניין במה שמתרחש כאן ולא עלה הנה כדי להילחם. אין לי טענה נגד אדם שיאמר זאת בגלוי. אבל אני חושב שאין לנו כמוסד ציבורי לעזור לאנשים לבצע דבר זה מכספי קרנות. יכול להיות שמר שטרן יהיה הערביסטן המובהק בדור הבא, אבל אינני חושב שמוסדנו יכול לסיע בקרנותיו לאיש שבחר לו שעה זו ודרכים אלו לעזוב את הארץ. בשבילי אין כאן החלטה מדעית אלא החלטה מוסרית של אחריות לציבור.⁴⁹

47 מאיר וודוף, דברי שלום (לעיל הערה 3), עמ' 383. על שיחה בין וייס לשלום באותה השנה בנוגע לתכנית הנסיעה שלי לחו"ל, ראו שם, עמ' 376.

48 א"י פוננסקי אל שמואל מיקלוש שטרן (21 באפריל 1948), גא"ע, פרס ורבורג (1949). סיכום של דיוני הועדה, שם. חומר רב ענין על הביוגרפיה המוקדמת של שטרן ולימודיו בירושלים יש בתיק פרס ורבורג (1947).

49 גרשם שלום אל י"ל מאגנס (7 במרץ 1948); גא"ע, פרס ורבורג (1948). בתיק זה יש גם מכתבים של בנעט, מאגנס, טורטשינר וסאנטור (שכבודרך אגב כתב 'עד כמה שידוע לי טרם התחיל פרופ' שלום בשמירה [בהר הצופים] ובאמת ספק אם זה כדאי ונראה לי שמוטב שימשיך את עבודתו'). על האוניברסיטה העברית בימי המלחמה וחובת הגיוס ראו חדוה בן ישראל, 'פוליטיקה על הר הצופים בתקופת המנדט', תולדות האוניברסיטה העברית:

שטרן השלים את הדוקטורט באנגליה ואכן הפך ל'ערביסטן המובהק של הדור הבא', וכפי שנראה עמד בקשר הדוק עם וייס עד למותו. יותר משרשה זו השפיעה על שלום היא השפיעה על וייס, שבלבו עלו מחשבות דומות על עזיבה באותו הזמן ממש.

האינטרס התאולוגי

[ה]

באפריל 1948 הגיש וייס בקשה פורמלית ללמוד בבית המדרש לרבנים ביו יורק, מתוך תקווה שיוכל לשהות שם שנה או שנתיים ובמקביל לעסוק בחינוך ובהוראה.⁵⁰ כמעין מתווך שימש ארנסט סימון, שישב באותה שעה בני יורק, אך אין ספק שבקשה זו היתה נעוצה גם בקשרים שנוצרו בין וייס ליעקב טאובס, שתכנן באותה שעה להגיע לירושלים ובעצת שלום החל להתכתב עם וייס. במכתב הראשון בין השניים כתב וייס על 'המצב הנואש בארץ ישראל', והוסיף ש'אם יזכני ה' ויגזוני בחיים במים אַפּוֹקָליפְטִיִּים אלה, אכתוב לך עוד תשובה הראויה יותר למכתבך'. עם זאת, חשף כאן דברים שכיסה במקומות אחרים, היינו את 'האינטרס התאולוגי' בחיבורו הגנוז על ברסלב. כך רשם:

מסכים אני הסכמה כמעט גמורה לתיאורך את המצב הדתי של דורנו, או ביתר דיוק: את האפשרויות של דתיות. אך נראה לי, כי החסרת כאן מושג יסודי, המושג החיובי הבא, או העלול לבוא אחרי התיאולוגיה השלילית של ה"אין": הרי הוא מושג האמונה (לשוא חיפשתי רמז אליו לפחות גם במאמרך שהופיע בכתב העת *Dialectica* שהגיע במקרה לידי בחנות הספרים, ושהראתיו גם לפרופיסור שלום). כמובן: מושג האמונה הזאת, הבאה אחרי האין, אינה מאפשרויותיה של הדת, אלא, אם תרצה לומר: מתחום האבסורד הדתי. הרי אין לנו ברירה אחרת, זולת זאת. נסיתי לתת ביטוי להשקפתי זאת (שהיא לפחות במחצית הדרך, השקפתך) בחיבורי על תורת הדיאלקטיקה של ר' נחמן מברסלב, שנכתב לפני ארבע שנים ועמד להופיע בשורת ספרים בתורת הסוד בעריכת ג. שלום.⁵¹

התעצמות אקדמית תוך מאבק לאומי, בעריכת חגית לבסקי, ירושלים תשס"ט, עמ' 74-86; משה ארנוולד, 'האוניברסיטה העברית בירושלים במלחמת העצמאות', שם, עמ' 399-439. דבר זה קיבל ביטוי גם בפרסומי האוניברסיטה, למשל: 'האוניברסיטה העברית בשנת תש"ח', לוח הארץ לשנת תש"ט, 1948-1949, עמ' 349.

50 וייס אל יעקב טאובס (9 באפריל 1948), *Nachlass Jacob Taubes* (Literary Estate of Jacob Taubes, EJT), Berlin. שלום ידע על תכנית זו כפי שניכר מהכתבות מאוחרת יותר: שלום אל וייס (13 בדצמבר 1948), מכתבים (לעיל הערה 7), עמ' 46.

51 וייס אל יעקב טאובס (9 באפריל 1948), שם. המאמר המדובר הוא: 'Logos: und Telos', *Dialectica* 1 (1947), pp. 319-330 (*Apokalypse und Politik, Aufsätze, Kritiken und kleinere Schriften*, eds. Herbert Kopp-Oberstebrink, Martin Tremel, Wilhelm Fink Verlag, Paderborn 2017, pp. 18-29).

דברים אלו דומים למדי לפרגמנטים התאולוגיים שרשם וייס לעצמו לאורך שנות הארבעים, שנים שבהם התייסר בעצמו בלבטים רליגיוזים. נדמה שלא מצא נחת במעגלים הדתיים שהקימו ארנסט סימון, דב סדן ואחרים ממורי האוניברסיטה, והחל לעצב דרך רדיקלית משלו. ביטוי נאמן למורכבות התאולוגית בה אחז באותן שנים יש בסיפור הפוסט-ברסלב-קפקאי הנפלא: 'מעשה במלך ששיחק באשקוקי כל עתותיו'.⁵² נשתמרה בידנו גם טיוטה של הרצאה שהעביר באותה התקופה שפתחה בביקורת ישירה על השיח הדתי בארץ ישראל:

מה הם תנאים הקדומים של אמונה וכפירה ב"סביבה זו" (כלו' בא"), מדוע מתנועע הויכוח על שאלת האמונה ואי-האמונה בתוך מעגל צר כל כך, מדוע נשאלת השאלה על אמונה וכפירה, חזור והשאל, תחת כיפת שמים תכולים של אידאליסמים מאידיאליסמים שונים (הפילוסופי, המוסרי, הסוציאליסטי, הלאומי), מדוע אין השאלה יורדת פעם תהומות ומגיעת עד השיתין? לשון אחר, ובדרך לא: מהי השאלה על הדת שאי אפשר לשאלה בארץ זו, בחלל רווי פאתוס היצירה והבנין? שאלה זו, שאסור לה להישאל, היא שאלת השואלים על אמונה וכפירה לא באור פני בנין ויצירה, אלא בפני האפס הגמור, שאלתם של השואלים הגדולים במאת-השנים האחרונות, שאלה זו מן הנמנע היא.⁵³

ומיד באו דברים בגנות חיי הדת בארץ ישראל, 'מפני שאין האפס מן האפשר בארץ זו', כתב ש'בארץ של בנין ויצירה קולקטיבים אין ניהליזמוס מן האפשר, שמע מיניה אין אמונה דתית מן האפשר', וחתם בגנות 'פולחן הגבור החלוץ היוצר והבונה'. ברוח זו כתב באותם ימים גם חיבור קצר על מהותה ותפקידה של האוניברסיטה בחיי הרוח, בו שולב המשפט: 'מה מרובים הם אותם פטומי-מלי בעלמא המדברים עלינו כעל מנהיגי-האומה הרוחניים לעתיד-לבוא ועל האוניברסיטה כעל בית-היוצר להנהגה רוחנית!'; את המפלט והגאולה ראה בשעה זו רק 'בשירה ובספרות'.⁵⁴ דברים אלו עומדים גם ברקע עבודתו המוקדמת על ר' נחמן.

וייס טרח ושלח לטאובס את גיליונות הדפוס של הספר הברסלבי (היינו, את עלי ההגהה הראשונים) של החיבור הגנוז על ר' נחמן (דרך ארנסט סימון), ודחק בטאובס שיקרא את הדברים: 'הקראת את גליונות-ההגהה של עבודתי על ר' נחמן ששלחתי לסימון בשעתו? הרבה מהאינטרס התיאולוגי שלי – שאולי אינו זר לשלך – משוקע באותה עבודה, ודי למבין'.⁵⁵ ממכתב מאוחר יותר נראה כי התפתח בין השניים גם דיון על מושג האמונה כקטגוריה משיחית ועל 'המשיח הגואל' כחלק מהפרדוקסים

52 יונתן מאיר ונועם זדוף, 'מעשה במלך ששיחק באשקוקי כל עתותיו', הארץ (5 באוקטובר 2003); ומקורו בארכיון וייס, תיק 71. השפעת ר' נחמן, קירקגור וקפקא ניכרת גם ביומנו של וייס: רשימות (1943-1950), שם, תיק 65.

53 ארכיון וייס, תיק 71. בחיק זה נשתמרו פרגמנטים תאולוגיים נוספים מאותן שנים.

54 ארכיון וייס, תיק 44.1. מתוכן הדברים ניכר שהדברים היו בסיס להרצאה או לרפרט.

55 וייס אל יעקב טאובס (8 בדצמבר 1948), EJT.

הדתיים בכתבי ר' נחמן.⁵⁶ ההתכתבות שבידינו אמנם מצביעה על קשר אישי יוצא דופן, גם אם קצר ימים (טאובס גר זמן מה בדירתו של וייס ברחביה עם בואר לירושלים), אך גם בולט בה המרחק הרב בין תפיסתו של טאובס לזו של וייס. מרחק זה בא לידי ביטוי בין השאר באחד מחיבוריו המאוחרים של טאובס, בו עשה שימוש רב במחקרי וייס על ר' נחמן (קודם שנדפסו!), אך נראה כי לא ירד לסוף דעתו כלל (או לא חפץ לרדת לסוף דעתו) והציג את מושג האמונה הברסלבית כמעין 'דיאלקטיקה רומנטית' שאין בה ענין רב.⁵⁷ אם האבסורד הדתי עמד במרכז החיבור הברסלבי הגנוז של וייס הרי שהתוספות שהכניס בו וייס עם השנים, כפי שעוד נראה בהמשך, שינו את פניו ואת האינטרסים החבויים בו.

מעברים

[1]

וייס יצא לבסוף את הארץ אך בשליחות הג'וינט, יחד עם אשתו מרים, כמדריכים במחנות העולים בקפריסין. הוא שהה בקפריסין בין יולי 1948 לינואר 1949, ולדבריו לא הצליח לעבוד כלל על עבודת הדוקטורט.⁵⁸ במכתב אחד אף התנצל בפני שלום שהחומר שמסר קודם לנסיעתו ('ליקוטי הבעש"ט') אינו 'עבודה מוגמרת' ושישלים את העבודה מיד עם שובו לירושלים.⁵⁹ במכתב קצר אל טאובס כתב: 'ברור כי תכניתי ללמוד בבית-מדרשכם, אין להגשימה עוד. במשך הזמן נתברר אמנם כי נתקבלתי לבית המדרש לשנת הלימודים תש"ט – אולם כל זה אינו אקטואלי עוד, ולא אאריך בכל אלו השאלות כי רצוני להזהר במכתבי זה אפילו מכלשהו דפולטיקה. אין ספק שלא אקבל רשיון-יציאה מהארץ לשם לימודים, 'לעת עתה מסתפק אני ב"חיים פונקטואליים" דהיינו לחיות עד נקודת-הזמן הסמוכה ביותר ותו לא (עצה היעוצה מר' נחמן מברסלב).⁶⁰ הדברים נשתנו עד

56 וייס אל יעקב טאובס (25 ביולי 1949), שם.

57 יעקב טויבש, 'אמונות ודעות בתיאולוגיה של המאה ה-19', ערכי היהדות, תל-אביב תשי"ב, עמ' 91-106. את הדין בר' נחמן סיכם במילים: 'האמונה בתוך הדיאלקטיקה הרומנטית בורחת ממלוא הבריאה ומסתגרת בתוך פנים הנפש. מובן שהאמונה הסוביקטיבית הטהורה, בלי שום סמך סובסטנציאלי, מולידה מצב רוח אירוני. האירוניה היא סימן לחוסר סובסיסטנציה וסופה תמהון הלב או עצבות מלנכולית המביאה לידי חולי הרוח ומות הנפש' (שם, עמ' 96). אין ספק שדברים אלו כווננו באופן ישיר כלפי וייס. על היחסים המורכבים בין טאובס לוייס בתקופה זו, ובכלל זה 'ידידו' מאוחר של טאובס בעניני אישות, ראו Jerry Z. Muller, *Professor of Apocalypse: The Many Lives of Jacob Taubes*, Princeton 2022, pp. 97-98, 144-145, 148, 173-178, 484; ולהלן הערה 110.

58 וייס אל שלום, מכתבים (לעיל הערה 7), איגרת 3 (17 באוגוסט 1948), עמ' 36.

59 וייס אל שלום, מכתבים (לעיל הערה 7), איגרת 4 (24 באוקטובר 1948), עמ' 37; ותשובת שלום, איגרת 5 (5 בנובמבר 1948), עמ' 42 ('עדין אני מחכה לך שתגמור את העבודה הזאת ותזכה למה שתזכה. מתוך עבודתי עכשיו [הרצאות על החסידות] עיינתי הרבה בליקוטיך ואקוה שעד שדברי יופיעו בדפוס אפשר יהיה להודיע על גמר עבודה זו שיש בה תועלת רבה אך עד עכשיו הריהי רק בחינת גולם. את הערותיך תצטרך לשנות מאוד! ויש הרבה חומר חסר עדיין'). טיוטות אלו נשמרו בידינו. ראו להלן הערה 86.

60 וייס אל טאובס (8 בדצמבר 1948), EJT. ראו גם שלום אל וייס (13 בדצמבר 1948), מכתבים (לעיל הערה 7), עמ' 46; וייס אל שלום (3 בינואר 1949), עמ' 47.

מהרה וככל שהתקרב מועד חזרתו לירושלים הפך העניין לדוחק יותר. וייס ידע שעליו לשוחח עם שלום על תכניותיו. מקפריסין כתב אל טאובס :

זה שנים נלחם אני עם ג. שלום על אודות תכנית נסיעה לחוץ-לארץ. שלום לא הביט על מחשבותי אלה בעין טובה. לפני כשנתיים היה מסכים – שלא ברצון – לתכנית לימודים והשתלמות בחוץ-לארץ באם נוסע אני אל מישוהו, ידיד ורע שאני מבקש ללמוד איתו או ממנו, ואז, לפני שנתיים, לא היה לי אל מי לנסוע. היום יותר משהייתי נוסע אל הסמינר התאולוגי, הייתי נוסע אליך. והבן זאת. [...] על פי מכתביו האחרונים [של שלום] אלי נראה לי שאינו שולל את תכניתי כדרך ששללן קודם לכן, ואפילו מסכים להן. אך עוד רחוקה הדרך מהסכמה עד לעזרה של ממש.⁶¹

דברים אלו רק נרמזים במכתביו של וייס אל שלום מאותה תקופה שנותרו בידניו אך ברור ששלום ידע היטב על תכניות אלו ולא מנע מוייס את עצם הנסיעה. בינתיים היה וייס טרוד גם בשל ענין אחר: גורל חיבוריו הגנוזים. כך במכתב נוסף אל שלום מקפריסין תהה וייס על גורל אותו הספר שמסר לשוקן והדפסתו הופסקה (המכונה עתה בשם 'תורת הדיאלקטיקה והאמונה לר' נחמן מברסלב'). מתוך הנחה שספר מעין זה לא יודפס בזמן הקרוב בירושלים ביקש משלום להמיר את המאמר שמסר לספר היובל לשוקן שנה קודם לכן ('חסידות של מיסטיקה וחסידות של אמונה') בפרקי אותו ספר גנוז. היינו, להדפיס את הספר כמאמר ארוך.⁶² אם תחילה סירבו בשוקן להחליף בין השניים, כי הנה 'מאמר זה מצא מאוד חן בעיניו ולא רצה לוותר עליו' כלשון שלום, הרי שבסוף אפריל 1949 הסכימו להמיר בין השניים לאחר שהרעיון בדבר הדפסת ספר ירד מהפרק.⁶³ וייס המשיך לעבוד על הטקסט הברסלבי ובארכיונו נשתמרו הגהות והשלמות שהדביק ורשם בכתב ידו על עלי ההגהה של הסדר הישן, כהשלמה והכנה לקראת התקנת הספר כמאמר.⁶⁴ את המאמר הטיפולוגי שהוצא מספר שוקן גנז וייס לזמן מה והמתין להזדמנות הנכונה להדפיסו. שעה זו באה, כפי שנראה בהמשך, במלאת שבעים שנה ליוליוס גוטמן. במכתביו האחרונים של וייס מקפריסין רק רמז על תכניותיו החדשות-ישנות והשאלה בדבר השתלמות מחוץ לישראל שבה ונתעוררה מחדש בכל תוקפה עם החזרה לירושלים.

61 וייס אל טאובס (15 בינואר 1949), EJT.

62 וייס אל שלום, מכתבים (לעיל הערה 7), איגרת 4 (24 באוקטובר 1948), עמ' 37; שלום אל וייס, איגרת 5 (5 בנובמבר 1948), עמ' 42; וייס אל שלום, איגרת 8 (3 בינואר 1948), עמ' 48.

63 שלום אל וייס, מכתבים (לעיל הערה 7), איגרת 9 (3 באפריל 1949), עמ' 49; גלאצר אל שוקן (22 באפריל 1949), ספריית שוקן, Verlag, תיק 352/9.

64 ארכיון וייס, סדר הספר הברסלבי הגנוז עם תוספות, תיק 44.2. הסדר הותקן ב-1.1.1948 ונראה כי את ההרחבות כתב במחצית השנייה של שנת 1949. כל התוספות שולבו בטקסט שנדפס לבסוף בספר עלי עיין. לימים, כשסודר ספר שוקן מחדש, הלינו על וייס שמסר את הסדר הישן עם השלמות: דפוס הארץ אל הברמן (18 ביוני 1951). ספריית שוקן, Verlag, תיק 352/92.

[1]

עם שובו מקפריסין, בפברואר 1949, גילה וייס שעבודתו בספריית שוקן לא תחודש. או ליתר דיוק: גילה ששוקן סגר את המכון לקבלה (שלום נעדר מהארץ בין פברואר לאוקטובר 1949 ושהה בין השאר בארה"ב שם העביר סדרת הרצאות על הבעש"ט וראשית החסידות, ובין השאר פגש את שוקן בניו יורק).⁶⁵ וייס אמנם קיבל בינתיים מלגה קטנה אך המשיך לחפש מקום מחוץ לישראל כך שיוכל ללמוד ולהתפרנס, ושוב עלתה על הפרק פרשת הלימודים בבית המדרש לרבנים בניו יורק.⁶⁶ שלום מצדו כתב שעליו להחליט אם לעזוב לניו יורק ('עליך להזדרז להגיש את בקשתך המחודשת שהם מחכים לה') או להישאר בארץ ('כי אני רואה שטוב לך שנויא דאירא'). אם ישאר – ויתחייב לסיים את הדוקטורט בתוך שנתיים – יגישו לפרס ורבורג, הפרס המכובד ביותר במדעי היהדות באותן שנים. הוא הוסיף שבמסגרתו יוכל לצאת להשתלמות לחו"ל בשנה השנייה.⁶⁷ וייס הסכים מיד לתכנית החדשה והוצע בידי שלום לפרס ורבורג.

מסמכי הועדה (יוני-יולי 1949) מגלים טפח נוסף בביוגרפיה של וייס, על ההערכה הרבה כלפיו ועל פעילותו באותה התקופה. בבקשה גלל יוסף וייס את קורות חייו וצין שעבודת הדוקטורט שלו מוכתרת בשם: 'תורתו של הבעש"ט עפ"י איסוף הטקסטים האבטנטים שלו'.⁶⁸ וכך כתב גרשם שלום במכתב אל מזכיר הפקולטה, אי"י פוזננסקי, בשבח וייס ובשבחי ספרו הגנוז על ר' נחמן (מכתב שלא נדפס עד עתה):

הנני חפץ בזה להציע לוועדת פרסי ורבורג את תלמידי מר יוסף (גיאורג) וייס כמועמד מצויין לאחד מן הפרסים העומדים להיחלק מחדש השנה. מר וייס למד אצלי, אצל פרופ' גוטמן, בער ודינבורג. כולם מכירים אותו ויכולים להעיד עליו. הוא התמחה בשנים האחרונות בעבודה בשדה חקר החסידות ופרסם כמה מאמרים בעלי תוכן מחשבתי נכבד. כן כתב ספר קטן על צדדים אחדים בתורתו של ר' נחמן מברצלוב המצטיין במקוריותו ועמקותו ומגלה פנים חדשות בהבנת ר' נחמן. ספר זה היה מסודר לדפוס ונהרס כולו

65 על הרצאות אלו של שלום שהוכנו כספר עבור שוקן ראו זדוף, מכתבים (לעיל הערה 7), עמ' 42-43; מאיר, גנוזי שלום (לעיל הערה 7), עמ' 261-267.

66 וייס אל טאובס (29 במאי 1949), EJT ('אני עובד "כל מיני" עבודות על ההזדמן: למשל במכון גולפ. דהיינו אני מהלך מבית לבית ושואל את בעלת הבית: גברתי, מה דעתך על אבקת הביצים שמחלקים השבוע? האם את מעדיפה אבקת-ביצים על ביצים טריות? ושאלות כיוצא בזה. כתיבת עבודת הדוקטור נפסקה לרגל שאלות אלו וספק בידי אם אגמרנה אי פעם'). טיוטה של מכתב זה נשתמרה בארכיון וייס, תיק 71.

67 שלום אל וייס, מכתבים (לעיל הערה 7), איגרת 9 (3 באפריל 1949), עמ' 49-50. טיוטות למכתב תשובה של וייס מצויות בארכיון שלום, תיק 71, ובו מובא גם סיכום של השיחה בין השניים. דברים דומים עולים במכתבו של וייס אל טאובס (29 במאי 1949), EJT, בו ביקש לדחות את ענין בית המדרש לרבנים בשנה אחת.

68 יוסף וייס, 'מסמך בקשה', גא"ע, פרס ורבורג (1949).

בהפצצת בית הדפוס "ירושלים" של הפלסטין פוסט ועוד לא סודר מחדש, מחמת מצוקות המלחמה. לדעתי הוא מהווה תרומה חשובה מאד.

מר וייס הוא בן 29 שנה (על כל פנים לא למעלה) ואני רואה בו אחד מן התלמידים המעולים והמוכשרים ביותר שהיו לי. הוא פילוסוף לפי נטיתו, טבעו וכשרונו העיקרי, אך עבד במשך השנים האחרונות לפי דרישתי גם בשדה המחקר ההיסטורי. הוא אדם בעל השכלה יהודית וכללית רחבה, בעל דעה עצמאית ובכלל אדם מעמיק ביותר שכדאי לעודד אותו להתפתח ולהראות כחו. בשדה חקר החסידות מבחינה מחשבתית הוא יכול לעשות גדולות ואני מצפה להרבה מתרומותיו.

בשנים האחרונות היה עובד בספרית שוקן אבל עבודה זו הופסקה עכשיו כליל ואין לו כל פרנסה או הכנסה אחרת. הוא נשוי זה שלוש שנים. מעמדו הוא זה של תלמיד מחקר וכבר התקדם הרבה בהכנת עבודתו (על שרידי מימרותיו של ר' ישראל בעל שם טוב).

הצעתי היא איפוא שתינתן לו פרס ורבורג בשלב ראשון מכיון שהוא הולם בדיוק את כל דרישותינו על הצד הטוב ביותר. זהו הטיפוס שאנו רוצים לעודד ולהכניס לתוך שדות העבודה והמחקר. מכיון שהוא בעל אשה, הצעתי להציע לו סכום של 500 ל"י לשנה, למן התאריך בו יחליטו על קבלתו כבעל פרס ורבורג (או מן הראשון ליולי או ראשון לאוקטובר). עבודתו תהיה תחת הדרכתי ואני מוכן להוסיף ולטפל בו. אשמח מאד לשמוע על החלטת הועדה ואקווה שהיא תקבל את הצעתי זו.

בברכת שלום, גרשם שלום.⁶⁹

המלצה זו מעוררת ענין רב מכמה היבטים, אך לענייננו חשוב במיוחד אזכור אותו ספר גנוז על ברסלב ודברי ההערכה המופלגים שהרעיף עליו שלום. בהגשה של התיק הוסיף וייס נספח עם רשימת פרסומיו בה הופיעו גם שני חיבורים נעדרים: הספר הברסלבי ומאמר בשם 'סודות מחוג חסידי אשכנז', שתי עבודות שנהרסו בפיצוץ הנודע. כך תיאר את אותם פרסומים גנוזים:

1) תורת האמונה של ר' נחמן מברסלב. הספר עמד להופיע בסדרה של "מחקרים ומקורות בתורת הסוד בישראל בעריכת גרשם שלום", הוצאת שוקן, ספר מס' 6. אחרי סידור כל החומר, זולת ההערות והנספחים, בדפוס ירושלים (הוא דפוס פליישטיין פוסט) הושמד כל הסדר בהתפוצצות בית הדפוס לפני כשנה וחצי. נשארה בידי הגהה ראשונה והיא עתה בידי הפרופ' גרשם שלום

69 גרשם שלום, 'המלצה ליוסף וייס', גא"ע, פרס ורבורג (1949). למכתב הפורמלי קדם מכתב קצר של שלום אל פוזנסקי בו רשם בין השאר: 'אין ספק שהוא [וייס] איש מעמיק ומקורי וראוי מאד לפרס זה' (שם). במקביל להגשה עדכן שלום את וייס. ראו שלום אל וייס, מכתבים (לעיל הערה 7), איגרת 10 (29 באפריל 1949), עמ' 51; ופרגמנט של מכתב מאת וייס אל שלום (1949), ארכיון וייס, תיק 71, בענין ההמלצות, בו הוא כותב בין השאר: 'לא עשיתי את ה-tour de schnorre-מורי ורבותיי עבור המלצות (והלצות) יושר, כעצתכם, מפני שקשה עלי מאד לחזור על הפתחים, ומהאי טעמא לא בקרתי אצל הנדיב הידוע הושכן כבוד זה כמה שבועות בירושלים, ועדיין לא הזמינני'.

המנסה להדפיס את הספר באמריקה. 2) סודות מחוג חסידי אשכנז. המאמר עמד להופיע ב"חמישה קונטרסים, מקורות ותרגומים בעניני קבלה", מנחה ליובלו של פרופ' ג. שלום מאת תלמידיו. אף ספר היובל הזה ירד לטמיון בהתפוצצות הנ"ל. כה"י של המאמר נמסר לידי הפרופ' שלום.⁷⁰

את אותה 'הגהה ראשונה' של הספר הברסלבי לקח שלום עמו לארה"ב כדי לנסות ולסכם את ענין הדפסתו בשוקן עם נחום גלאצר, ניסיון שלא צלח, והספר נשלח לבסוף להדפסה כמאמר ארוך בספר עלי עי"ן.⁷¹ המאמר על חסידי אשכנז נותר גנוז עד היום בארכיון שלום ולא נמצא לו גואל.⁷²

למכתב הבקשה המפורט לפרס ורבורג, ולמכתבו של שלום, צורפו גם מכתבי המלצה של יוליוס גוטמן (שכתב בין השאר שוייס הוא 'חוקר מוכשר מאד המבטיח הרבה', 'כבר כשלמד אצלי פילוסופיה עברית הראה השגה מיוחדת בין של בעיות פילוסופיה בין של בעיות דתיות. הבנה זו באה לידי ביטוי פרודוקטיבי בעבודותיו') ומרטין בובר (שבהמלצתו הראשונה כתב: 'אני מכיר את יוסף וייס כמה שנים. הוא צעיר ומוכשר מאד וזרזי ביותר. כתב עבודות מצויינות הן בתחום הפילוסופיה והן בתחום תולדות החסידות'; ובהמלצה שנייה הוסיף: 'וייס הוא בעל כשרונות מיוחדים, הן פילולוגי והן פילוסופי. התעמק ביחוד בתולדותיה ובתורותיה של חכמת הנסתר המאוחרת שלנו, חקר את הטקסטים חקירה עצמאית ומחדשת ופרש אותם מתוך תפיסה מחשבתית מקורית. עבודתו בשטח זה חשובות הן וראויות לשבח').⁷³ לא היה זה התלמיד היחיד ששלום הגיש לפרסי ורבורג. זכו בו גם חיים וירשובסקי וישעיה תשבי, ומאוחר יותר גם יעקב טאובס, כולם תחת הדרכתו של שלום.⁷⁴ גם הפעם התוצאה היתה מוצלחת. ביולי 1949 קיבל וייס את הבשורה על תמיכה למשך שנתיים (תש"י-תשי"א) להשלמת עבודתו הבעש"טיאנית.⁷⁵

70 יוסף וייס, 'מסמך בקשה', גא"ע, פרס ורבורג (1949).

71 וייס אל הלר-וילנסקי (13 בנובמבר 1949), סיפור ירושלמי (לעיל הערה 14), עמ' 64. וייס ביקש משלום שישב לו את ההגהות שלקח עמו לארה"ב, כך שיוכל להמשיך ולעבוד עליהם, איגרת 10 (29 באפריל 1949), מכתבים (לעיל הערה 7), עמ' 51.

72 ארכיון שלום, סדרה 15, תיק 26 ('העתקת ספר הכבוד הגדול וספר הקומה עם פירוש מחוג חסידי אשכנז', 411 עמודים בכתב ידו של וייס). מה ששרד מהפיצוץ מאותו ספר יובל לשלום היא רק העטיפה ותוכן העניינים (בו הוכתר מאמרו של וייס בשם: 'סודות מחוג חסידי אשכנז'). אלו מצויים היום בספריית שוקן. ראו לעיל הערה 40.

73 יוליוס גוטמן, 'המלצה ליוסף וייס' (4 ביולי 1949), גא"ע, פרס ורבורג (1950); מרטין בובר, 'המלצה ליוסף וייס' (4 ביולי 1949), גא"ע, פרס ורבורג (1949); מרטין בובר, 'המלצה שניה' (10 ביולי 1949), גא"ע, פרס ורבורג (1950).

74 גא"ע, תיקי פרס ורבורג (1947-1951). טאובס החל לעסוק במחקר בהדרגת שלום בשם: 'תורת האין: פרקים בתולדות הפילוסופיה והמיסטיקה', 'בעית האין בפילוסופיה העברית ובקבלה'. חומר רב ענין על יחסו האמביוולנטי של שלום כלפי טאובס, גם אם הכיר בכשרונותיו, יש בהתכתבות בין שלום ללואיס פינקלשטיין בשנים 1950-1951, ארכיון שלום, סדרה 1, תיק 739. שלום הגיש את תיקו של טאובס וכתב מכתב המלצה ארוך. על הנתק בין טאובס לשלום בשנת 1951, ראו להלן הערה 110.

75 יוסף וייס, מכתב אל פוזננסקי (10 ביולי 1949), גא"ע, פרס ורבורג (1949); שלום אל וייס, מכתבים (לעיל הערה 7), איגרת 11 (19 ביולי 1949), עמ' 52.

משנת חסידים

[ח]

וייס לא הסתפק בדבר זה וקיבל על עצמו מלאכות שונות. הפרויקט הגדול ביותר שהסכים לקבל הוא הכנת שלושה כרכים גדולים עבור 'מוסד ביאליק', שיראו אור בין השנים 1950-1953, בשם 'משנת חסידים'. היה זה מעין מקבילה לספר 'משנת הזוהר' שכרך ראשון שלו נדפס בידי ישעיה תשבי בשנת תש"ז, והובטחו שני כרכים נוספים. מפעלים אלו התאימו לתכני הכינוס שמוסד ביאליק קיבל על עצמו, ושניהם היו קשורים לגרשם שלום שישב בוועדת הכינוס של מוסד ביאליק ורתם את תלמידיו לעבודות מעין אלו.⁷⁶ עם שקיעת המכון לקבלה והוצאת שוקן החליט שלום להגשים כמה ממטרותיו במסגרת אחרת. הרעיון בדבר 'משנת חסידים' נתעורר בתחילת שנת 1950, ואל אורה הלר-וילנסקי כתב וייס שעבודתו תהא טיפולוגית בעיקרה, בדומה למאמר 'מיסטיקה של חסידות ומיסטיקה של אמונה'.⁷⁷ חוזה על הכנת הכרך הראשון של 'משנת חסידים' נחתם בינואר 1950 והוא לבש ופשט צורה עם הזמן. כרך ראשון היה אמור לכלול את 'תורת הבעל שם טוב וחבורתו' ואת 'תורת המגיד', לקט של מקורות מסודרים על פי נושאים, עם מבואות רחבים לכל נושא ונושא, שבלבו פרק גדול על 'הצדיק'.⁷⁸ ביולי 1950 ביקש וייס להדפיס 'גיליון לדוגמא' של הערך על 'צדיק', בדומה לחוברת שהדפיס תשבי קודם להדפסת הכרך הראשון של ספר משנת הזוהר, ערך שכבר היה מוכן בידו.⁷⁹ חוברת מעין זו לא ראתה אור אך וייס המשיך בעבודה אינטנסיבית. לאורך מכתבים רבים שב והעלה את הטעמים לעיכוב: הנה, החומר שאסף בעמל רב 'לא עמד עדיין לניתוח מדעי כלל'; ו'כנודע תורת המגיד הגדול בבחינת קרקע בתולה היא עדיין. בעוד שלגבי תורת הבעש"ט יכולני לסמוך על ברורים מדעיים של חוקרים, הרי השתלשלות החסידות ורעיונותיה בזמן המגיד דורשת הצגת בעיות כמעט בבחינת יש מאין. והרי בעיות אלו יש לא רק להציגן אלא אף לנסות לפתרן'.⁸⁰ מפעל עצום

76 על תכניות כינוס של ספרות הסוד היהודית ראו יונתן מאיר, 'התהוותו וגלגוליו של מפעל תרגום וביאור ספר הזוהר להלל צייטלין', קבלה י (תשס"ד), עמ' 119-157. שלום נקט קו מחקר ייתר בפעילות הכינוס (מה שכינה 'כינוס כבד') והתנגד לספרים שכל עניינים פופולריזציה שטחית. ראו את הפרוטוקולים של ועדת הכינוס במוסד ביאליק שב"צ דינור ישב בראשה: ארכיון דינור, הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, הר הצופים, P28/6/69; 'זכרון דברים משיבת ועדת המתמיד לספרות הכינוס (6 בנובמבר 1949)', ארכיון סדן, סדרה 1, תיק 2754; נועם זדוף, מברלין לירושלים ובחזרה: גרשם שלום בין ישראל וגרמניה, ירושלים תשע"ה, עמ' 63-65.

77 וייס אל הלר-וילנסקי (15 במרץ 1950), סיפור ירושלמי (לעיל הערה 14), עמ' 66.
78 התכתבות בין וייס לגורדון (12 בינואר 1950 – 15 ביולי 1958), הארכיון הציוני המרכזי (אצ"מ), S83/1294.

79 וייס אל גורדון, 'דו"ח על מעמד הכנת הספר משנת חסידים' (10 ביולי 1950), שם; ישעיה תשבי, משנת הזוהר, מבחר מאמרי הזוהר בתרגום עברי עם ביאורים ומבואות וחילופי נוסחאות, גיליון לדוגמא, ירושלים, תמוז תש"ז, 3 + טז עמודים (נדפסו רק עותקים אחדים).

80 וייס אל גורדון, 'דו"ח על מעמד הכנת הספר משנת חסידים' (10 ביולי 1950); וייס אל גורדון (5 במרץ 1951), אצ"מ, S83/1294.

ממדים זה, שוייס עבר עליו שנים רבות, לא הושלם; אך שרידי עבודתו עד לסוף שנות החמישים נותרו בארכיונו ומצפים לגואל.⁸¹

לא היה זה הדבר היחיד שוייס נטל על עצמו באותם ימים. כך עסק בין השאר בעבודה הסיזיפית של התקנת אחד מפרקי ספרו של א"ז אשכולי, 'התנועות המשיחיות בישראל', שעמד גם הוא לראות אור במוסד ביאליק.⁸² וייס גם העביר סדרת הרצאות על החסידות במסגרת המרכז להשכלה לעם של האוניברסיטה העברית, קורס שהרצו בו לחילופין גם ב"צ דינור וגרשם שלום. הוא הרצה במסגרות דומות גם על הבעש"ט וראשית החסידות;⁸³ והעביר סדרה של הרצאות ב'קול ישראל' על 'הסוציולוגיה של שירת ישראל בספרד'.⁸⁴ אין ספק שהעבודה האינטנסיבית על פרויקטים אלו, ובייחוד הכנת ספר 'משנת חסידים', השפיעו גם על השלמת הדוקטורט.

הדוקטורט האבוד

[ט]

עד לראשית 1950 קיווה וייס שישלים את הדוקטורט על 'אמירותיו המקוריות של הבעש"ט'.⁸⁵ בארכיונו נותר חומר רב הנוגע לדוקטורט זה, אך נראה כי התקדמותו היתה איטית למדי ובודאי שלא עמד סמוך לסיומו באותה השעה.⁸⁶ נדרשה עבודת רקע מקיפה

81 ראו בין השאר ארכיון וייס, תיקים 3-6, 8-10 (חבורת הבעש"ט), 14, 25, 35 (המגיד), 37 (הצדיק), 41 (המגיד), 43.2 (ראשית החסידות), 47 (הצדיק), 59 (הצדיק), 62 (תורת הצדיק), 62.1, 64. לימים הכין חלק מחומר זה גם באנגלית, תיק 35. חלק מהחומר נתגלגל לארכיון שלום, סדרה 5, תיק 209 (על המגיד).

82 התכתבות בין וייס לגורדון (31 ביולי 1949 – 2 בפברואר 1950), הארכיון הציוני המרכזי, S83/1294; א"ז אשכולי, התנועות המשיחיות בישראל, הביא לביה"ד יהודה אבן-שמואל, ירושלים תשט"ז, עמ' 33 (וייס התקין את פרקים ד-ה: 'ימי הביניים', 'בצל חרב האהבה'). טיוטות למלאכה זו נשתמרו בארכיון וייס, תיק 20.

83 'החסידות', 20 שיעורים, מרצים: גרשם שלום, ב"צ דינור, יוסף וייס, המרכז להשכלה לעם של האוניברסיטה העברית, מכון להשתלמות במדעי הרוח ובמדעי המדינה ולשיפור הלשון, תל-אביב. הודעות הופיעו בדבר (9 בנובמבר 1950), עמ' 4; (12 בינואר 1950), עמ' 3. הקורס התחיל בפברואר 1950. במסגרת אחרת העביר הרצאה מיוחדת על 'דמותו של הבעש"ט', פעולות המרכז להשכלת העם של האוניברסיטה העברית בירושלים בשנת 1949, ירושלים תשי"ז, עמ' 19; ובחיפה הרצה על 'ראשית צמיחתה של החסידות', דבר (18 בינואר 1950). גם שלום ותשבי הרבו להעביר הרצאות במסגרות אלו בין השנים 1947-1952. ראו מאיר, הרצאות על החסידות (לעיל הערה 13), עמ' 120-93; יונתן מאיר, 'הרצאות על המשיחיות מגנזי שלום', דחק: כתב לספרות טוב, י' (תשע"ח), עמ' 395-401.

84 פעולות המרכז להשכלת העם (לעיל הערה 82), עמ' 13. תעתיק של הרצאות אלו שמורות בארכיון וייס, תיק 1.1.

85 וייס אל הלר-וילנסקי (13 בנובמבר 1949): 'עומד אני סמוך (???) לגמר עבודת הדוקטור, ונושא עבודתי הטכסטס האבטנטיים של הבעל שם טוב', סיפור ירושלמי (לעיל הערה 14), עמ' 64.

86 חומר זה מפורז בארכיון וייס, תיקים 14, 34 ('ליקוטים'), 36, 37, 48 ('ציטאטים', 'ליקוטים', 'ליקוטי בתר ליקוטי'). חלק מהחומר נשמר בארכיון שלום, סדרה 5, תיק 199 (על 'דבריו האמתיים של הבעש"ט' וביקורת המקורות); תיקים 200, 202 (פרגמנטים), תיקים

לעבודה מעין זו. באותו הזמן הכין את מאמרו הגדול על 'ראשית צמיחתה של הדרך החסידות', שהיה קשור קשר הדוק גם לדוקטורט וגם לעבודה על ספר משנת חסידים.⁸⁷ שני הפרסים שקיבל וייס בין השנים 1948-1950, והתמיכה הרבה מצד שלום, לא עמעמו את רצונו העז לעזוב הכל ולנסוע, והוא שב וביקש משלום לנסוע להשתלמות באירופה על חשבון מלגת ורבורג. שלום תמך באופן עקרוני בבקשה זו, ונראה כי אפילו דנו על בקשה ספציפית של לימודים בבית המדרש הרבנים בניו יורק, אך נראה ששלום התנה את הדבר בסיום הדוקטורט.⁸⁸ עד עתה צעד וייס פחות או יותר במסלול דומה לזה שעבר ישעיה תשבי, שגם הוא החל ללמוד ספרות עברית ונשבה בקסמו של שלום, עבד בספריית שוקן, קיבל את פרס ורבורג, הדפיס ספר בשוקן במסגרת המכון לקבלה, הרצה במצוות שלום בענייני קבלה וחסידות במסגרות שונות והחל בפרויקט כינוס גדול במוסד ביאליק.⁸⁹ אך ייסורי וייס היו שונים מאלו של תשבי, המציאות נשתנתה וגם דרכי העבודה הסדירות נשתבשו.

המתח בו היה שריו וייס, כמו גם הניתוק מהספרייה בהר הצופים, הביא לזניחת התכנית של דוקטורט מקיף על הבעש"ט, שדרש ספרייה עשירה, והוא שב להשלים את העבודה על ר' נחמן מברסלב שחלקים גדולים ממנה כבר היו מוכנים בידו. שינוי פתאומי זה של נושא הדוקטורט, שנעשה בעצת שלום, אושר בידי הפקולטה באפריל 1950.⁹⁰

בתקופה זו חיבר וייס את הפרק השלישי וצירפו לפרקים ולנספחים שהיו בידו זה מכבר, היינו לאותו ספר על ר' נחמן שהיה אמור לראות אור בשוקן ונגנז; אך גם בפרקים שכבר היו מוכנים בידו הוסיף משפטים והערות. הפרק החדש שכתב היה למעשה הרחבה של פסקה אחת שהיתה מצויה בהקדמה לספר הגנוז (על גלגולים אלו נרחיב בפתח הדבר למהדורה החדשה של הדוקטורט). ב-30 במאי 1950 רשם ברגמן סיכום קצר של הרצאה ששמע מפי וייס באוניברסיטה, על 'האמונה

203-204 ('לשונות הבעש"ט'), תיק 209 (חוג הבעש"ט); סדרה 15, תיק 13 ('העתקות שונות'). ראו גם מאיר, גנוי שלום (לעיל הערה 8), עמ' 259, 264-265.

87 יוסף וייס, 'ראשית צמיחתה של הדרך החסידית', ציון טז (תשי"א), עמ' 46-105 (המאמר נדפס רק בשנת 1952). במכתב אל גורדון כתב וייס: 'זהו אחד המחקרים ממחקרי ההכנה שנתגלגלתי להם עקב כתיבת משנת חסידים' (10 בנובמבר 1952), אצ"מ, S83/1294. לתדפיס המאמר בספריית שלום (סימן 5557) מצורפים מספר דפים עם תיקונים והשלמות בכתב ידו של וייס.

88 זדוף, מכתבים (לעיל הערה 7), עמ' 18-21. על המתחים בין וייס לשלום בחודשים אלו ראו גם את וייס להלר-וילנסקי (15.3.1950 / 8.1.1951), סיפור ירושלמי (לעיל הערה 14), עמ' 65, 69-70. באותה התקופה הציע שלום לתשבי, שכבר סיים את עבודת הדוקטורט שלו, לנסוע להשתלמות בלונדון: שלום אל תשבי (14 במאי 1949), ארכיון שלום, סדרה 1, תיק 2654; ועוד קודם לכן עודד את חיים וירשובסקי לנסוע ללונדון.

89 על גלגולים אלו ראו ישעיה תשבי, 'נאום באקדמיה הלאומית הישראלית למדעים (5.12.1951)', עם קבלת פרס ע"ש גרשם שלום, הספרייה הלאומית בירושלים, ארכיון ישעיה תשבי, 4^o1526, סדרה 5, תיק 45; 'Tishby – My Early Years', *Kabbalah: A Newsletter of Current Research in Jewish Mysticism*, 1:3 (Spring 1986), p. 2.

90 'פרוטוקול ישיבה ח' (25.4.50)', גא"ע, הועדה לתלמידי מחקר (1950). על שינוי נושא הדוקטורט ראו גם יעקב כ"ץ, 'לזכרו של יוסף וייס: הערכה אישית', ידיעון האיגוד העולמי למדעי היהדות, 29 (תשמ"ט), עמ' 67; בית אריה (לעיל הערה 7).

הפרדוקסלית של ר' נחמן, ונראה שהיה זה סיכום של הפרק הרביעי בדוקטורט שלפנינו, שעל השלמתו עמל באותה שעה ממש.⁹¹

התכת הפרק החדש בשלושת הפרקים שכבר היו בידו זה מכבר, לא היתה מושלמת, וניכר כי הפרק החדש הציע נקודת מבט חדשה לחלוטין, כפי שעוד נראה בהמשך. על כל פנים, העבודה היתה מעין אקספרימנט פילוסופי יותר מאשר ניתוח היסטורי-פילולוגי. או במילים אחרות: רוחם של גוטמן וברגמן חפפו עליה לא פחות מזו של שלום.

בפתח הדבר הקצר לדוקטורט כתב וייס: 'לא זכיתי לגמור את העבודה בעודו מורי הפרופיסור י. גוטמן בחיים חיותו, אך שאלותיו והערותיו במשך הכנת העבודה רישומן ניכר בה. השפעתו השיטתית על עבודה זו אולי סמויה היא מן העין, אך ניכרת ליודעי ח"ן'. השפעת גוטמן היתה בודאי דיאלקטית, כי הנה כל עניינו של וייס היה להציג תאולוגיה הרחוקה מאותו רציונליזם אידאליסטי המדבר על מהות היהדות שהיה מנת חלקן של גוטמן בשיעוריו באוניברסיטה. עם זאת, על קרבתו של וייס לגוטמן ניתן ללמוד מהעבודה שוייס הדפיס 'לקראת ה'15 באפריל 1950' את המאמר הטיפולוגי על החסידות (שהוצא מספר היובל המתוכנן לשוקן), כקונטרס מיוחד על נייר משוכב בשבעים טפסים ממוספרים, 'לפרופסור יוליוס גוטמן, מנחת תלמיד ליום מלאת לו שבעים שנה'. הקונטרס נדפס חודש לפני מותו של גוטמן ונראה שוייס שב והרצה את תוכנו במסגרת מחזור ההרצאות על 'ערכי היהדות' שנערכו לכבוד גוטמן, מחזור בו השתתפו גם יעקב טויבש (טאובס), נתן רוטנשטריך ואחרים.⁹² לזיקה זו לגוטמן גלגול נוסף אך קודם יש לשוב לפרשת הדוקטורט.

ייסורים שונים הובילו את וייס למהר ולהגיש את העבודה וגם להכריע בענין נסיעתו מבלי לקבל ברכת שלום. בדו"ח פרסי ורבורג שנשלח ב-6 בנובמבר 1950 כתב וייס באופן לקוני: 'המשכתי בהכנת עבודת הדוקטורט שהחלתי בה עוד טרם הוענק לי הפרס, על הנושא "תורת הדיאלקטיקה והאמונה לר' נחמן מברסלב". עבודתי הגיעה סמוך לגמר ותוגש לסינאט האוניברסיטה העברית במשך הזמן הקרוב'.⁹³ לאחר עשרה ימים מסר וייס באופן רשמי את העבודה.

Schmuel Hugo Bergmann, *Tagebücher und Briefe*, ed. Miriam Sambursky, 91

Königstein, Ts: Juedischer Verlag bei Athenaeum, 1985, 2 (1948-1975), p. 52

92 יוסף וייס, חסידות של מיסטיקה וחסידות של אמונה: בירור טיפולוגי, ירושלים תש"י (לעיל הערה 26). המאמר נדפס מחדש עם תיקונים בתוך חוברת המבוססת על אותו כינוס: ערכי היהדות, קובץ הרצאות, ספרית עיון (רבעון פילוסופי), תל-אביב תשי"ג, עמ' 81-91 (ושוב, תל-אביב תשכ"ב); ובאותה שנה הדפיס נוסח מורחב באנגלית (להלן הערה 130).

93 יוסף וייס, דו"ח (6 בנובמבר 1950), גא"ע, פרס ורבורג (1950). על המסמך רשם שלום בכתב יד: 'ראיתי דו"ח זה'. באותו יום כתב וייס אל הלר-וילנסקי (6 בנובמבר 1950): 'אנו עדיין מנותקים מבית הספרים שעל הר הצופים ועובדה זו כמוכנן נותנת אותותיה בכל תחום ותחום: ירידה אישית, אך בטוחה (ופעמים נדמה: מהירה אך בטוחה) של רמת החיים הרוחניים והמדיניים [...] בשעה זו מעונין אני לא בהבטחות כלליות לעתיד לבוא אלא במסגרת המאפשרת לי מסע השתלמות בחו"ל – ואילו שלום מעונין שאשב עוד שנה בירושלים כדי להתווכח אתו על כל תג ותג שכתבתי בעבודתי האומללה. ואילו אני חפץ להקדים נסיעה למתן התואר, ויתכן מאוד שאסע על חשבונתי שלי – ועל אפו וחמתו שלו. [...] אמרתי לנפשי שחי

ביום שבו הגיש את העבודה כתב וייס שני מכתבים להסדיר את ענייניו, אולי כלקח מפרשת שטרן. אל ועדת פרס ורבורג כתב: 'יש בדעתי לקבל משרה חלקית להוראה בבית-ספר בחו"ל במשך שנת הלימודים תשי"א, ועל כן יתכן כי עבודתי בתוך מסגרת פרס ורבורג תסבול מכך. אי לזאת הריני מבקש לדחות את תשלום שארית הסכום שהוקצב לי עד אשר אוכל לשוב לתנאי עבודה תקינים'.⁹⁴ עם זאת, נמנע וייס מלפגוש את שלום ועל החלטתו הודיע לו במכתב ארוך:

שקלתי בכובד ראש דברים שהשמיעני בעל-פה בנידון סיכוייה החלשים של נסיעתי לחו"ל לשנה הבאה בתוך מסגרת פרס ורבורג. אחרי ניתוח דברי הפרופסור והשוואתם לדבריו אשתקד, באתי לכלל הכרה כי נטיית וועדת פרס-ורבורג לשלחני להשתלמות – משאת נפשי זה שש שנים – הולכת ופוחתת משנה לשנה. [...] אותה שעה מונחות לפני אפשרויות – מצומצמות אמנם – לנסיעה לחו"ל לשם קבלת משרה חלקית המניחה מקום למסגרת ידועה של לימודים (יורשה לי להזכיר כי אף תכנית זו כשהגיתיה לא חרגה מתוך המסגרת של דברי מר שהביא לי את דוגמת הד"ר סמית מאמריקה, שהוא שימש תקדים לכך שאין מועמד-לדוקטור חייב להמתין – והבטיחני כי לא יהיה הכרח בנוכחותי אחרי מסירת הדוקטור. ורק לפני כמה ימים השמעתי כי להד"ר, ורצוי למען הדוקטור שאהיה במקום בשעת בדיקת עבודתי. ודא עקא: אין שום אפשרות מצד הפרופסור לאמוד כעת אימתי אוכל לקבל את השגותיו על עבודתי). במצב נואש זה, שעניין נסיעתי עלול להדחות לשנים נוספות או להתבטל בכלל – שהרי "כיון שנדחה, נדחה" – איני רואה כל דרך אחרת להשגת מבוקשי אלא קבלת משרה חלקית להוראה בחו"ל, כדברי בע"פ לפני שבוע-שבועיים. ידוע לי דעת היטב כי הדבר עלול לגרום קשיים בכל הנוגע לדוקטוראט, אולם דעתי נוטה להעדיף נסיעה לאלתר על דוקטורט קרוב, מכמה טעמים. מלבד הטעם שהזכרתי בפתח דברי על התמעטות סיכויי לנסיעה בשנה הבאה, לדעת מר, הרי נימוק מכריע משמש בשיקולי גילי הקשיש במידה רבה ללימודים חדשים, כחפצי בהשתלמותי במדעי הדת – וכל שנה העוברת אך תקשה עלי לימודים מסוג זה, באשר הם חדשים בתולדות לימודי. לא אוכל להפקיד את שארית כחותי הרפטיביים לתהליך הזדקנותי המהיר.

את דבריו סיים במשפטים:

חוזר אני ומדגיש כי מוכרח אני בנסיעה זו לאלתר הכרח אישי (מלבד כל השיקולים הנ"ל) וכבר נפסקה הלכה שחולה ביום הכיפורים, אם יאמר

ונעבורה – ואפילו יעלה במחיר הדוקטור שלי!', סיפור ירושלמי (לעיל הערה 14), עמ' 67-69. תיאור צבעוני יותר של המאורעות יש במכתב מאוחר יותר (7 בינואר 1950), שם, עמ' 69-70. וייס אל פוזננסקי (16 בנובמבר 1950), גא"ע, פרס ורבורג (1950); ושם גם תשובת פוזננסקי (27 בנובמבר 1950), בה נאמר: 'שמעתי שבנתיים עזבת את הארץ', שהמלגה תופסק בעוד מספר חודשים, ואם ישוב לעבודה מדעית בארץ תדון הועדה בשאלת חידושו.

לאכול אני צריך, מאכילין אותו על דעת עצמו – ואפילו שלא כדעת רופא מומחה. עוד יוכל להתרחש נס ועבודתי תתקבל בלא שינויים יסודיים, כולי האי ואולי – ומכל מקום מקווה אני לבצע את כל התיקונים שיידרשו כדי לזכות בתואר, בשובי בסוף שנה זו, עם גמר תפקידי כמורה בחו"ל ואחרי שטעמתי טעם אווירא דחו"ל, הנחוץ לי בשעה זו. אקווה כי הפרופסור יבין למצבי ולהחלטתי, ואטול רשות לשאול את פיו, כעבור זמן, ע"ד [על דבר] עבודתי בכלליות והשגותיו עליה בפרטיות.⁹⁵

הדוקטורט הוגש בהססנות גדולה, מתוך תקווה מסותרת שהוא יאושר כמות שהוא ומתוך ידיעה ודאית וברורה שיידרשו תיקונים גדולים ופגישות פנים אל פנים, גם אם רוב פרקי העבודה כבר היו מוכנים לשלום (עיקר הדוקטורט כלל הרי את פרקי הספר הגנוז, זה ששלום דחק בו לפרסמו! וכפי שנראה, הבעיה היה עם הפרק החדש שנוסף ועם כמה מהנספחים).

וייס הגיע לאנגליה, לאחר שהיה קצרה בפרס, בנובמבר 1950. הוא התיישב בלידס ושימש כמורה. אל גורדון, שדחק בווייס להשלים את הכרך הראשון של 'משנת חסידים', כתב: 'נסיעתי לאנגליה, שדיברתי עליה בשיחות האחרונות בירושלים, נתגשמה במהירות (אף בחפזון) יתר על המידה שחשבתי מתחילה'.⁹⁶

[י]

תגובתו הרשמית של שלום לדוקטורט איחרה לבוא. הוא בודאי ציפה שוייס יכתוב לו ויעדכן אותו במתרחש. למעשה ביקש בתחילה מהועדה לתלמידי מחקר להמתין עד שוייס ישוב, וכתב:

לכבוד הועדה לתלמידי מחקר. בניהון עבודת הדוקטור של מר יוסף וייס. בתשובה למכתבכם בדבר עבודה זו ובקשתכם למסור חוות דעות עליה בהקדם, הנני בא להודיעכם שמכיון שמצאתי בעבודה זו דברים המעוררים אצלי ספקות רציניים מאד והטעונים בירור ארוך עם בעל העבודה, אין לי כל אפשרות לכתוב בקרוב חוות דעת בענין זה. מר וייס נסע לשנה אחת לחוץ לארץ ואין כל תועלת (ואפילו אפשרות) לברר את השאלות המונעות אותי לקבל את העבודה כמות שהיא, ועל כן נוטה אני לחכות עד שובו מחו"ל. בכבוד רב, ג. שלום.⁹⁷

95 וייס אל שלום, מכתבים (לעיל הערה 7), איגרת 12 (16 בנובמבר 1950), עמ' 53-55. באותו הזמן מסר יעקב טאובס את עיקרי הפרשה במכתב אל סוזן ונראה שתמך בווייס במעשה נמהר ונחפו זה: Susan Taubes, *Die Korrespondenz mit Jacob Taubes 1950-1951*, ed. Christina Pareigis, Wilhelm Fink Verlag, München, 2011, pp. 85, 101, 119

96 וייס אל גורדון (18 בדצמבר 1950), אצ"מ, S83/1294. אין כל יסוד לתיאור הבלתי מדויק של דויד ביאל, גרשם שלום, ירושלים תש"פ, עמ' 156-157, כאילו וייס נסע ללונדון בתמיכת שלום ומשם שלח לו את הדוקטורט.

97 טיוטה ללא תאריך נשמרה בארכיון שלום, תיק 18.

אך וייס התמהמה. במכתב לאורה הלר־וילנסקי כתב: 'לבי אומר לי כי אישור הדוקטור לא תהיה פרשה קלה וקצרה, וימים ידברו'.⁹⁸ משום שלא נשמע דבר מוייס מספר חודשים הכריע שלום וכתב דו"ח פורמלי ב־14 במרץ 1951 :

לכבוד הועדה לתלמידי מחקר. הנדון: עבודת הדוקטור של מר יוסף וייס, תיאורית הדיאלקטיקה והאמונה של ר' נחמן מברסלב. לאחר עיון ממושך באתי לכלל מסקנה שבצורתה הנוכחית אין אני מוכן לקבל עבודה זו. העבודה נחלקה לארבעה פרקים וארבעה נספחים. שלשת הפרקים הראשונים מהווים תרומה חשובה ומקורית מאד לבירור המחשבה של ר' נחמן מברסלב, בעיה גדולה וקשה שלא נכתבו עליה עד עכשיו דברים מעמיקים ובעלי משקל. מר וייס מפתח היפותיסה פרשנית שעם כל הספקות והפקפוקים שהיא מעוררת בקורא, תקדם את הויכוח באופן ניכר. אפילו אם דעתו על האופי האכסיסטנציאלי של מחשבת ר' נחמן לא הוכח כאן באופן שאין עליו תשובה, הריני נוטה לומר שאפשר ומר וייס צודק. על כל פנים ראויים הדברים בהחלט לעמוד לויכוח מדעי, ואילו היו מהווים יחידה סגורה בפני עצמה, הייתי ממליץ על קבלתם כעבודת דוקטור מפני ההעמקה ומקוריות הפירוש שבהם. הייתי מבקש כמה תיקונים בעמודים אלו (עמ' 1-74 בטופס העבודה שלפני), אבל הייתי רואה בהם מחקר עצמאי בעל משקל וענין רב.

לדאבוני אינני יכול לומר כזאת על הפרק האחרון, המכתיר, של הדיסרטציה, ומכל שכן על חלק גדול מהנספחים. את הפרק הרביעי אני מוצא בלתי מבוסס בעיקרו. הוא יוצא להוכיח דעה המנוגדת באופן בולט למה שכתוב בספרי ר' נחמן עצמו, והמחבר עושה זאת בדרך ובשיטה שאין אני מוכן כלל ללכת אחריו. הוא בנוי על כפילות במושג האמונה אצל ר' נחמן שלצערי לא מצאתי לה כל יסוד מוצק בדברי הצדיק החסידי עצמו. המחבר בנה כאן מגדל שעד כמה שיכולתי להבחין, כולו פורח באויר. אינני רואה כיצד הדבר היה יכול למצוא את תיקונו על-ידי תיקונים קטנים, כל פרשת ה"אמונה" צריכה בירור חדש מעיקרו, בירור המכבד את הטכסטים המקוריים במקום הטיפול השרירותי מאד שמצאתי כאן. נוסף לזה, עלי לומר שבעיקר הנספח ג' (עמ' 108-119) מפתח הנחות ודעות מרחיקות לכת ביותר שהמחבר לא הביא עליהן כל הוכחה המתקבלת על דעתו. אני רואה בפרק זה, כמו בכמה עמודים אחרים כאן, סטיה מפוקפקת מאד מדרכו של מחקר נכון ורדיפה אחרי דברי הבל פנטסטיים ביותר.

מכיון שמהחבר עזב את הארץ, אין אני רואה כל אפשרות לקיים עמו דיון אישי כפי שהיה נחוץ, כדי שהעבודה תתוקן בצורה שתתקבל על דעתו. אינני מוכן לקיים דיון קשה זה בכתב. אני מציע, איפוא, שהועדה תודיע למר וייס (לאחר הסכמת השופטים האחרים) שעבודתו תוכל להתקבל רק אחרי שינויים רציניים והוכחות מלאות של אותן הנקודות שמעוררות עכשיו בקורת רצינית.

98 וייס אל הלר־וילנסקי (8 בינואר 1951), סיפור ירושלמי (לעיל הערה 14), עמ' 70.

אם יש בדעת מר וייס להשאיר בחוץ לארץ, אינני רואה אפשרות לטפל בויכוח על תקן עבודתו, במקרה זה הייתי מציע להחזיר לו עבודה זו, דבר שגורם לי רגש צער ואכזבה רבה מאחר שאני רואה במר וייס איש בעל כשרון מופלג.

בכבוד רב, גרשם שלום.⁹⁹

טיוטות שונות של מכתב זה נשתמרו בארכיון שלום, ויש הערות רבות ששלום רשם בשולי הדוקטורט מתוכן נראה שהביקורת היתה חריפה עוד יותר. נדמה שזו היתה גם דעתם של 'השופטים האחרים', הם ב"צ דינור ושמאל' הוגו ברגמן (באופן יוצא דופן לא כתבו שופטים אלו חוות דעה כמקובל, מתוך הנחה ששלום ילבן את הדברים עם וייס והעבודה תוגש בשנית עם תיקונים).¹⁰⁰ הועדה לתלמידי מחקר דנה בעבודה בעקבות חוות הדעת היחידה של שלום, 'שהיא חיובית על החלק הראשון ושילית על החלק האחרון', והחליטה כי 'העבודה מוחזרת ליוסף וייס לשם הכנסת התיקונים, לפי דרישתו של המדריך'.¹⁰¹

דו"חות אלו היו כמובן פנימיים ולא נשלחו אל וייס כלל (הוא קיבל כנראה מכתב פורמלי קצר מטעם ועדת תלמידי המחקר); אך כפי שנראה בסעיף הבא, שלום רשם שבוועיים מאוחר יותר את עיקרי הדברים שהופיעו בחוות דעתו, בשינויים קטנים, גם במכתב פרטי אל וייס.¹⁰² אין ספק שדברים אלו הפתיעו את וייס, גם אם ציפה לביקורת נוקבת. הרי שלום כבר הכיר שלושה פרקים מהעבודה (ואולי גם חלק מנספחים), הזהים לספר הגנוז על ברסלב שתכנן להדפיס בהוצאת שוקן, ובודאי שקרא גם טיוטה של הפרק הרביעי (עליו הרצה קודם באוניברסיטה!), פרק שזכה עתה לביקורת חריפה. שנה קודם לכתיבת דברים קשים אלו שיבח שלום את שלושת הפרקים ואף סייע בניסיון הדפסתו אצל שוקן. האם חל שינוי מהותי בעמדתו של שלום? או שמא עזיבתו הפתאומית של וייס, בניגוד לעצתו, היא שהביאה לניסוחים החריפים? אין ספק שרושם הפרק הרביעי, כמו גם הנסיעה הפתאומית, הם אלו שהכריעו בפרשה.

על כל פנים, ברור שמה שהוגש היה בעיני וייס טיוטה בלבד וספק אם האמין שבכך תמה הפרשה. ההגשה היתה חפוזה: חל בלבול בשמות הפרקים (יש שינוי בין מה שנרשם בראש כל פרק לשמות הפרקים המופיעים בסוף ההקדמה); כמה הערות שסומנו – לא נמצא בהן תוכן; וחלו אי סדרים רבים לאורך הטקסט. הערותיו של שלום הפזורות על גבי העותק שהיה ברשותו מלמדות שביקש מוויס לעשות בו תיקונים רבים גם ממין זה.

99 ספריית גרשם שלום, סימן 4794; ארכיון שלום, תיק 18.

100 על מינוי השופטים ראו 'הודעות הועדה' (19.12.1950), 'גא"ע', ועדה לתלמידי מחקר (1950). הזמנה לשמש כשופט, מהתאריך 10 בדצמבר 1950 (בעקבות החלטת ישיבת הפקולטה למדעי הרוח מיום 22 בנובמבר 1950), צורפה לעותק של העבודה ונשלחה לדינור, ארכיון ב"צ דינור, הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, P28/9/29.

101 'ישיבה ט' לשנת תשי"א' (13.5.1951), 'גא"ע', ועדה לתלמידי מחקר (1951).

102 שלום אל וייס, מכתבים (לעיל הערה 7), איגרת 15 (27 במרץ 1951), עמ' 58-59.

[יא]

שתיקה של מספר חודשים קדמו למכתבו הקשה של שלום. וייס ידע היטב שההגשה לא היתה שלמה. בינואר 1951, עוד קודם לקבלת תמצית השיפוט, רשם טיוטות שונות של מכתב אל שלום אותו לא שלח לבסוף. ניכר שהתייסר רבות בניסוח הדברים ועיכב את שליחת דבריו בכל פעם. כך רשם בין השאר:

יצאו כשלושה חדשים משסיימתי את עבודתי לדוקטוראט והגשתיה בירושלים [ועתה באתי לשאול אם מסכמת דעת הפרופסור לדעות המובעות בחיבור הזה]. מקווה אני שהספיק הפרופסור לקרוא את החיבור קריאה ראשונה לפחות, עד שיצר לו עליו רושם כללי ועמד על מה שצריך בו תיקון. מובן כי איני מתכוון בשעה זו להערות והשגות מפורטות המצריכות דיון שבעל-פה, אלא דווקא לדעתו הכללית על עבודתי ואם דעתו כי בכללות יש תקנה לחיבור, דייני. רק אחת הייתי מבקש בשעה זו והיא לציין לי את הפרשיות בהן דעתו כי הדברים המובעים בחיבור צריכים תיקון (או גניזה או שריפה). [או אפשר ונתקיימה האפשרות האחרת והעבודה תעבור בלא הוספות ותיקונים יסודיים]. אשתדל לחזור ולברר כאן את העניינים לעצמי אעפ"י שאיני סבור כי יש אפשרות לעשות את התיקונים באנגליה, הרי תורה היא וללמדה אני צריך גם בזמן שהותי בחו"ל. מאידך גיסא אני עצמי מעוניין בתיקונים ידועים והוספות אחדות. ברצוני לכתוב הקדמה נוספת לעבודתי – [הייתי חפץ להוסיף הקדמה פילוסופית יותר מהמבוא הרפסודי הנוכחי ואני יושב על העבודה הזאת בהתמדה] כמדומה לי כי ראוי היה להקדים דפים אחדים על עצם התופעה שתורת הדיאלקטיקה של ר' נחמן צומחת צמיחה ישירה מתוך הסתכלות באישיותו של עצמו. רמזתי לעובדה זו בעבודתי (אני מקווה כי בנקודה זו תסכים דעתו לדעתי) אך נראה לי כי מלבד עצם בירור העובדה, אפשר וראוי להאריך קצת על המשמע העקרוני של העובדה הזאת. נדמה לי כי הקדמה כזו תבוא להסיר מכשול מדרך הקורא: יתברר שוב המרחק שבין ר' נחמן ובין בעלי האכסיסטנציאל-אונטולוגיה ותבלט השתייכותו הטיפולוגית לבעלי ההגות האפסיסטנציאלית הקלסית. דהיינו שטיקור הפאראדוקס בעיניו הוא עצמו [אחר שחזרתי לנושא עבודתי כאן באנגליה נתברר לי כי ראוי היה להקדים כחצי גליון על עצם החזיון המרתק מאד שתורת הדיאלקטיקה של ר' נחמן צומחת צמיחה ישירה מבעיותי האישיות ביותר: מסביב לתעלומת אישיותו של עצמו מתגבשת אפילו תורה כה אונטולוגית כמו תיאוריית הדיאלקטיקה! על הקשר התימאטי בין כמה מניסוחי תורה דיאלקטית זו לבין "סוד העיבור" של ר' נחמן דברתי בחיבורי, אך נדמה לי כי לא די בקביעת קשר זה אלא יש מקום לפרש את משמעותו. ע"כ יתברר שוב המרחק שבין ר' נחמן וחכמי האונטולוגיה האכסיסטנציאליסטית ותובלט השתייכותו הטיפולוגית של ר' נחמן בין הוגי הדעות הקלאסיים של שיטת-מחשבה זו: קירקגור וניטשה. הקטיגוריה של

היוצא־מגדר־הכלל (אויסנאהמע בלע"ז) חשובה כאן, כי לא על האדם בכלל ומעמדו בעולם ידובר בתורת ר' נחמן אלא על ר' נחמן עצמו.¹⁰³

מכתב זה, בו רמז וייס לשינוי שנתחולל בתפיסתו – שינוי שבא לידי ביטוי ראשוני כבר בפרק השלישי של הדוקטורט ובכמה מנספחיו – לא נשלח לבסוף. דברים רבי ענין רשם באותו חודש לישראל היילפרין. כך סיפר ש'בגשמיות אין מצבנו מזהיר', שהוא 'לומד עם תינוקות של בית רבן', אך גם שהוא עובד 'לא פחות מאשר בירושלים'; ומיד הוסיף: 'מגיעות אלי מקצת "שמועות" המנסחות את ענין נסיעתי במושגים של ניצוח ונצחנות – ולא הניין לי. דיבורים אלו אינם אלא מוספים שמן על המדורה, והרי אחת מכוונותיה של נסיעתי היתה מניעת התפשטות השריפה ע"י מניעת חומר־שריפה נוסף – עד שהשלהבת תרד מאליה. תטיב עמי אם תשרש נוסחאות בלתי נכונות אלו בכל אשר תמצא ידך לעשות'. בשולי המכתב רשם: 'נ. ב. השמעת דבר מה פסק־דין יצא על עבודת הדוקטור שלי? דינבורג...?? ומי עוד?'.¹⁰⁴ דברי שלום עדיין לא הגיעו אליו ופתח נפתח ממקום אחר.

וייס חידש את הבקשה ללימודי השתלמות בבית המדרש לרבנים בניו יורק עוד קודם לנסיעתו, אך רק במרץ 1951 הגיעה התשובה המיוחלת של משה דיוויס המבשרת שהתקבל לתכנית בהמלצת שלום.¹⁰⁵ ברגע שנודע על כך לוייס נזדרזו להשלים את מכתבו המתעכב, כי הנה 'נפתח לפני בזה פתח כחודה של סדקית לכתוב לפרופסור ולהודות על דבריו הטובים'. הוא ערך וקיץץ את הטיוטות שהיו בידו (תוך השמטת הדברים על הדרך החדשה שהחל לצעוד בה בהבנת מקומו של ר' נחמן), הודה לשלום על תמיכתו בהשתלמות בניו יורק, ורשם בין השאר:

עת סוף הסמסטר הגיעה בירושלים, ואיני יודע אם יספיק הפרופסור לקרוא את עבודתי שהגשתי קודם לנסיעתי, במשך הזמן הקרוב, עד שיוכל ליצור רושם כללי וחטוף על טיבה, ולעמוד על מה שטעון בה תיקון. מובן כי אין אני מתכוון להערות והשגות מפורטות (המצריכות דיון שבע"פ, כהחלטתו של הפרופסור עוד לפני נסיעתי), אלא מתכוון אני דווקא לדעתו הכללית. ואם דעתו כי בכללות יש תקנה לחיבורי, דייני. מלבד דעתו הכללית רק אחת ביקשתי, והיא ציון הפרשיות שבהן נראים הדברים המובעים בעבודתי טעונים תיקון או גניזה או שריפה. אשתדל לחזור ולברר את העניינים לעצמי כדי

103 וייס אל שלום, מכתבים (לעיל הערה 7), טיוטה שלא נשלחה, איגרת 13 (8 בינואר 1951), עמ' 55-56. הוספנו בסוגריים מרובעים לשונות שלא נדפסו, מתוך טיוטה מוקדמת יותר של אותו מכתב שנשתמרה בארכיון וייס, תיק 43.3.

104 וייס אל ישראל היילפרין (14 בינואר 1951), הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי (אמת"), ארכיון היילפרין, תיק P.127/515.

105 הבשורה על 'סידור יוצא מגדר המקובל' לקבל את וייס כתלמיד מחקר למשך שנתיים נתקבלה חודשים קודם לכן. משה דיוויס אל שלום (20 בדצמבר 1950), ארכיון שלום, סדרה 1, תיק 556. ראו גם וייס אל הלר־וילנסקי (8.1.1951 / 3.3.1951), סיפור ירושלמי (לעיל הערה 14), עמ' 69, 72-73.

להתכונן בכך כבר בזמן שהותי באנגליה לביצוע התיקונים הדרושים, בחדשי הקיץ הראשונים, אחרי שובי, כפי שאני מקווה.¹⁰⁶

שלום לא שם לבו לענין זה ובאמתחתו כבר החזיק את השיפוט הקשה שהגיש לועדה. במכתב הראשון שכתב, לאחר אותה שתיקה ארוכה, שלח לויס את עיקרי הדו"ח על הדוקטורט, והוסיף: 'מכיון שאדוני מצא לנחוץ לעזוב את הארץ בצורה שבחר בה, בלי ספק לאחר שיקול דעת רציני, אינני חפץ להכנס עמו עוד בשום בירורים בעלי אופי אישי'; ועל הנסיעה לניו יורק וההמלצה שנתן כתב: 'סבורני (וגם כתבתי זאת לד"ר דייוויס) שהוא הפיק מעמידתו במחיצתנו באוניברסיטה העברית את כל התועלת האפשרית, ואני מאחל לו שבמקום אחר ימצא מה שלא מצא אצלנו. מתוך תקווה זו הצעתי מה שהצעתי'.¹⁰⁷ עם זאת, בודאי קיווה שוייס יבטל תכנית זו, ישוב לירושלים, יתנצל וישלים את העבודה בה החל. איננו יודעים כיצד הגיב וייס למכתב זה של שלום, ונראה ששוב נתעטפו השניים בשתיקה שנמשכה חודשים אחדים. אין ספק שפרשת הדוקטורט העכירה את הקשר בין השניים.

ערפילי לונדון

[יב]

בינתיים נפלו על וייס בלידס ייסורים ממין אחר. בכל אותם חודשים עבר וייס מחדר לחדר, הוא עסק בעבודה מטמטמת ומצבו הכספי היה רעוע, דבר שהוביל להתפרצות החוזרת של מחלת הנפש של אשתו ואשפוז. וייס רשם את הפרשה בקיצור נמרץ אל שלום רק ביוני 1951 (והוסיף: 'באם לא ירצה אדוני לקבל את השורות האלו בבחינת פנייה אישית, יהא נא מכתבי לפניו כדיעה בלתי אישית על הרכב תלמידי המקצוע קבלה באוניברסיטה העברית').¹⁰⁸ תכניותיו השונות להשתלמות בניו יורק נגנזו ובסתר לבו בודאי האמין שהקשרים עם שלום יחודשו ('שהם נחוצים עבורי, כאז כן עתה, כאויר לנשימה').¹⁰⁹

שלום שמע על מצבו של וייס בחודשים מרץ-יוני 1951 גם מאחרים ששהו באנגליה באותה עת, ובחר להתערב.¹¹⁰ בנקודה מכרעת זו החליט שלום לעזור לוייס

106 וייס אל שלום, מכתבים (לעיל הערה 7), איגרת 14 (20 במרץ 1951), עמ' 57. טיוטה מוקדמת יותר של אותו מכתב שנשמרה בארכיון וייס, תיק 43.3.

107 שלום אל וייס, מכתבים (לעיל הערה 7), איגרת 15 (27 במרץ 1951), עמ' 58-59.

108 וייס אל שלום, מכתבים (לעיל הערה 7), איגרת 16 (4 ביוני 1951), עמ' 59-60. על מחלת נפשה של מרים ראו זדוף שם, עמ' 22-23; וייס אל ברגמן (1952-1953), הספרייה הלאומית בירושלים, ארכיון ש"ה ברגמן, 1502⁴, סדרה 1, תיק 1306. בשנת 1955 הועברה לא"י והתגרשו. וייס אל שלום, איגרת 43 (29 במרץ 1955), עמ' 122 (השמטה).

109 וייס אל הלר-וילנסקי (8.1.1951), סיפור ירושלמי (לעיל הערה 14), עמ' 70.

110 בין אלו שסייעו לוייס רבות בתקופה קריטית זו היו יונינה גרבר-טלמון ושמריהו טלמון, שכתבו לשלום על מצבו של וייס ודחקו בו לסייע לו, ארכיון שלום, סדרה 1, תיקים 850, 2611. יעקב טאובס טרח לספר לוייס ששלום גילה סימני שגעון בפרק האחרון של הדוקטורט (כנראה בשל הדיון במוטיב השיגעון אצל ר' נחמן) ועל כן אין טעם לכתוב אליו. הדבר נודע לשלום רק באוקטובר 1951 ובעקבות כך ניתק קשר עם טאובס למשך כל חייו. שלום,

בכל דרך ומכאן ואילך נתפתחה התכתבות ענפה שכללה תמיכה והערכה רבה, התכתבות שהיא מההתכתבויות האינטימיות והאישיות ביותר שניהל שלום לאורך השנים. שלום דאג מיד להענקת מלגה לוייס, כמו גם לחידוש פרס ורבורג ואפשרות קבלתו באנגליה, בהנחה שוייס ישתלם באוניברסיטה בלונדון, ישוב תוך שנה או שנתיים לירושלים וישלים את הדוקטורט על ר' נחמן מברסלב.¹¹¹ 'מה נורא', חתם וייס את אחד ממכתביו, 'כי עיי המפולת של נפש אשתי התרבה הם שגבהו על הטורא שגבה בין אדוני מורי לבין – יוסף וייס'.¹¹²

מצבו של וייס בתקופה זו עולה בבהירות גם ממכתביו אל ש"ה ברגמן, בהם תיאר בפירוט את שעבר עליו. באחד מאותם מכתבים הגיב וייס גם לתמצית סימפוזיון על 'אקטואליותה של הפילוסופיה היהודית בימינו' שנערך בירושלים ביוני 1951 בהשתתפות ברגמן, שלום, יעקב לוינגר, נתן רוטנשטרייך ויעקב טאובס. היה זה יום עיון במלאת שנה לפטירתו של יוליוס גוטמן. ההרצאות לא נדפסו אך נפוצה העתקה שלהם. שלום אמר שם בין השאר כי 'הקמת מדינת ישראל מבחינה פילוסופית יש בה תועלת רבה בזה שתביא למשבר עצום בתודעה היהודית' שיובייל גם ליחס חדש כלפי המסורת היהודית.¹¹³ למקרא הדברים רשם וייס:

בתיווכו של ד"ר וורבלובסקי הגיעתני הרצאתו על יום-העיון של פרופ' גוטמן ז"ל ולמרות הקיצור הנמרץ למדתי בה הרבה. ואם לא על גוף הנושא, הרי על המתווכחים, שרובם דיברו לא על אפשרות פילוסופיה יהודית אלא על אפשרות היהדות. וקרוב הדבר כי הסיכויים מועטים, והפרוץ מרובה על העומד. דעתו של פרופ' שלום על אפשרות ההמרה במדינת ישראל הזכירתי כי כגימנוזיסטים ציוניים הגענו לדעה זו לפני 14 שנה בחו"ל. אלא שכנראה דעתו של שלום נובעת מתוך עמקי הוויתו הפולמוסית (Polemische Existenz בלע"ז) שהיא בלבו שורש האמונה ושורש המרי. ודרך אגב כדאי להשוות את דבריו

מכתבים, ב (לעיל הערה 34), עמ' 25-28; *Der Preis des Messianismus: Briefe von Jacob Taubes an Gershom Scholem und andere Materialien*, ed. Elettra Stimilli, Würzburg 2006, pp. 111-114; טאובס, מכתבים, 1950-1951 (לעיל הערה 95), עמ' 287-288; טאובס אל ברגמן (1950-1952), ארכיון ברגמן, סדרה 1, תיק 1435; ודוף מכתבים (לעיל הערה 7), עמ' 21-22. בעקבות פרשייה זו ניתק גם וייס את קשריו עם טאובס. ראו עתה בהרחבה נועם זדוף, גרשם שלום, ירושלים תשפ"ב, עמ' 133-134; ובספרו של מולר, טאובס (לעיל הערה 57), עמ' 173-178. גלגול משונה ליחסים אלו יש בסיפור ניסיון רכישת ספריית וייס בידי טאובס. ראו להלן סעיף יט.

111 פוננסקי אל וייס (23 ביולי 1951), גא"ע, פרס ורבורג (1951). הועדה החליטה לחדש את הפרס 'אחרי שמיעת הסברים מפי פרופ' שלום', ועדת קרן ורבורג (16 ביולי 1951), שם; שוחרי האוניברסיטה העברית בלונדון אל שלום (19 ביולי 1951), ארכיון שלום, סדרה 1, תיק 817. וייס היה צריך להירשם לקורסים ולדווח על התקדמותו לשלום. ראו שלום אל בנטוביץ (16 ביולי 1951), מכתבים (לעיל הערה 7), עמ' 62; וייס אל שלום, שם, איגרת 18 (23 ביולי 1951), עמ' 63-64; שם, איגרת 19 (27 בספטמבר 1951), עמ' 64-66.

112 וייס אל שלום, מכתבים (לעיל הערה 7), איגרת 17 (18 ביולי 1951), עמ' 61.

113 'אקטואליותה של הפילוסופיה היהודית בימינו', ארכיון ברגמן, סדרה 3, תיק 372; ארכיון שלום, סדרה 8, תיק 320. ראו גם את ההודעות: 'ירושלים', על המשמר (12 ביוני 1951), עמ' 3; 'כרוניקה', עיון, ג, חוברת ג (תמוז תשי"ב), עמ' 197.

העקרונות בויכוח לדבריו על מהות הפְּרָנְקִיזם! ואם שגיתי אתי תלין משוגתי.¹¹⁴

אין ספק שהדרך בה ראה וייס את הדיסציפלינה היתה רחוקה מרחק רב מכל הדוברים, על אחת כמה וכמה בשעה שישב באנגליה והיה רחוק מאותו שיח על 'שאלת היהדות' במדינת ישראל הצעירה; ואין ספק שקרא את כתבי שלום באופן מתוחכם בהרבה מאחרים בני זמנו. אך זיקתו וקרבתו לשלום רק גדלה בהתעצמה בערפילי לונדון. לישראל היילפרין כתב באוקטובר 1951: 'הנני יושב עדיין באנגליה ברחמי ר' גרשם שלא תמו ואין להאריך במקום שאמרו לקצר. ופותחים לפני גנזי נסתרות שבכל ספריות לונדריש ואוכספורד'.¹¹⁵

וייס התנדנד באותן שנים בין מצוקותיו האישיות לניסיונות להשלים את עבודתו. באוגוסט 1952 כתב וייס דו"ח על לימודיו במסגרת פרס ורבורג (כולל רשימת קורסים ששמע), אותו שלח לפוזנסקי.¹¹⁶ היינו, באותה שנה עדיין חשב על שכתוב הדוקטורט והשלמתו, ואפילו על חזרה לירושלים. או כדבריו לשלום: 'את הדוקטוראט אכתוב מחדש לגמרי וגם שאר רעיונות משתרצים במוחי על מגמות מסוימות בתוך הדורות הראשונים של החסידות, ואין הכל מעור אחד'.¹¹⁷ אותן 'שאר רעיונות' קשורים היו לעבודה על ספר 'משנת חסידים', אותו המשיך בעצלתיים בשל העדר ספרים נדירים הקשורים לחסידות.¹¹⁸ בדצמבר 1953 עוד כתב וייס: 'עוד לא נתייאשתי מן התקווה למסור פעם עבודת דוקטור מחדשת לגמרי בירושלים, אך טרדתי וטלטולי דגברא בלא דירת קבע ובלא אכילת קבע מעכבים אותי הרבה'.¹¹⁹ עד לסוף שנת 1953 היה רשום כדוקטורנט באוניברסיטה העברית בהדרכת שלום.¹²⁰ התכנית לשוב לירושלים ולכתוב את הדוקטורט מחדש לא יצאה אל הפועל. וייס נשתקע באנגליה (בעידודו של שלום), כתב מחקרים רבים על החסידות, וכפי שנראה, גם מחקרו על ברסלב קיבלו תפניות שונות והדוקטורט הגנוז על ברסלב שב ועלה באופן מפתיע.

114 וייס אל ברגמן (26 באפריל 1952), ארכיון ברגמן, סדרה 1, תיק 1306. הדברים נכתבו בשולי מכתב של מרים וייס. דברים דומים רשם וייס בדברי שלום (לעיל הערה 3), עמ' 368: 'Gerhard Scholem's Polemische Existenz'. מיום שעמד על דעתו יונקת הווייתו את חיותה מתאוות הפולמוס'.

115 וייס אל ישראל היילפרין (אסרו חג סוכות תשי"ב), אמת, ארכיון היילפרין, תיק P127/515.

116 וייס אל פוזנסקי (6 באוגוסט 1952), גא"ע, פרס ורבורג (1952).

117 וייס אל שלום, מכתבים (לעיל הערה 7), איגרת 29 (17 בספטמבר 1952), עמ' 88.

118 וייס אל גורדון (10 בנובמבר 1952), הארכיון הציוני; וייס אל אברהם יהושע השל (כ"ד לעומר תשי"ב), Abraham Joshua Heschel Papers, David M. Rubenstein Rare Book & Manuscript Library, Duke University, Box 5, Folder 3 (השל שלח כמה ממאמריו לוייס עם הקדשות. מאמרים אלו, הכוללים גם הערות חשובות של וייס בכתב ידו, שמורים בארכיון וייס, תיק 58.1).

119 וייס אל שלום, מכתבים (לעיל הערה 7), איגרת 38 (28 בדצמבר 1953), עמ' 111.

120 'רשימת התלמידים ומדריכיהם, 1.7.1953', גא"ע, ועדה לתלמידי מחקר (1953).

עיון במכלול הכתבים שנותרו בארכיון וייס מראה היטב שוייס המשיך לעבוד על הטקסט הברסלבי. בידינו טיוטות שונות עם הוספות והערות בכתב יד, כמו גם רשימות רבות הנוגעות לעבודתו. נקודת המפנה לשוב ולעסוק בדוקטורט האבוד באה ממקום לא צפוי. לצד סדרה של מאמרים על ראשית החסידות שוייס הדפיס בראשית שנות החמישים, נדפס גם מאמר רב חשיבות על חסידות ברסלב בקובץ לכבוד שוקן ('ה"קושיא" בתורת ר' נחמן מברסלב'). היה זה אותו קובץ שתוכן בשנת 1947, שבזמנו נדפס רק השער ותוכן העניינים שלו, והופיעו במלואו רק בשנת 1952.¹²¹ מאמרו של וייס בקובץ היה למעשה אותו 'ספר גנוז' על הדיאלקטיקה והאמונה עם התוספות בכתב ידו, היינו חלק מרכזי למדי מהדוקטורט (ההקדמה ופרקים א-ב, ד) ללא כל שינוי. בכלל זה נדפס כאן אותו פרק ששלום ביקר קשות. אין ספק שוייס חש אי נוחות גדולה מעצם הפרסום, בייחוד לאחר ששמע את חוות דעתו של שלום על הדוקטורט. הוא פנה לשוקן וביקש לערוך תיקונים משמעותיים לפני ההדפסה, אך הספר כבר ירד לדפוס, ולא היה ביכולתו אלא להגיהו ולתקן דברים קטנים על עותק הסדר.¹²² במכתב אל שלום מפרברואר 1952 מיהר וייס לרשום:

בימים אלו קיבלתי מכתב מהוצאת שוקן אשר ביקשתים לעכב את מאמרי מפני הכרח תיקונים והודיעוני כי מאמרי נדפס בספר-היובל לכבוד שוקן בצורה שנמסר לפני כמה שנים, והדבר קשה משני טעמים: הטעם הטכני של הדפסת חלק מעבודת-דוקטורט שלא אושרה עדיין וטעונה תיקונים, והטעם השני: עצם פירסום דברים שאינם נקיים מפגמים רציניים. הדפיסו כנראה גם את הפרק האחרון, אשר בו מצא אדוני את עיקר הטעות. לעומת זאת כנראה לא הדפיסו את הפרק השלישי של הדוקטוראט שאדוני לא פסל אותו עקרונית, אלא מצא בו שגיאות בלבד. מכל מקום, מבלי שאדע את כל פרטי הבקורת של אדוני על כל פרטי העבודה, הרי עתה נדפסה העבודה כפי שכתבתי לפני 8 שנים!¹²³

121 יוסף וייס, 'ה"קושיא" בתורת ר' נחמן מברסלב', ספר עלי עי"ן: מנחת דברים לשלמה זלמן שוקן אחרי מלאות לו שבעים שנה, ירושלים תש"ח-תשי"ב, עמ' 245-291. בראש הקובץ באו דברי התנצלות על העיכוב הרב בהדפסה, וחתומים כעורכים ש"י עגנון, גרשם שלום ומרטין בובר. למעשה מי שעשה את רוב העבודה היה א"מ הברמן, כפי שעולה מהתכתבויות בארכיון ספריית שוקן. יש שינויים קטנים בשער ובתוכן העניינים בין הקובץ המתוכנן לזה הסופי (ראו לעיל הערות 28, 41), והוא סודר מחדש באות שוקן.

122 עלי הגהה של הסדר החדש לספר עלי עי"ן נשמרו בארכיון וייס, תיק 44.

123 וייס אל שלום, מכתבים (לעיל הערה 7), איגרת 21 (18 בפברואר 1952), עמ' 71. ברוח דומה כתב לישראל היילפרין (שהביא לדפוס באותה שעה את מאמרו של וייס על 'ראשית צמיחת החסידות' בכתב העת 'ציון', מאמר שנכתב שנתיים קודם לכן, ווייס ביקש לערוך בו תיקונים): 'הוצאת שוקן הדפיסה את מאמרי על ר' נחמן (בספר היובל לשוקן שיצא זה עתה ואני טרם ראיתי), והודפס בצורה שבה מסרתי להם המאמר קודם 8 שנים, ומכתבי לעכב את

תיקון הפרדוקס : יוסף וייס, גרשם שלום ופרשת הדוקטורט האבוד על ר' נחמן מברסלב

עצם מעשה ההדפסה מפליא למדי משום שאת אותו ספר לכבוד שוקן ערך בין השאר גם גרשם שלום, ובודאי ראה את הדברים קודם להדפסתם וידע שהם מקבילים באופן חלקי לדוקטורט הבלתי מאושר. גם אם וייס הגזים במעט, ברור מתוך מכתב זה שעיקרי הדברים שנדפסו נכתבו עוד בשנת 1944 בימי שבתו בספריית שוקן. ברור גם כי התוספות שהוסיף וייס לטקסט בשנת 1950 (עדכונים רבים לפרקים עצמם והוספה של פרק שלם, הוא הפרק השלישי), לא נכללו כאן. והנה, עם הדפסת המאמר, נתעוררו בהוצאת שוקן לאותה תכנית גנוזה בדבר הדפסת ספר שלום של וייס על ר' נחמן, ושוב נתעוררה שאלת מעמדו של הדוקטורט. כך כתב וייס לשלום חודש אחר כך:

ועיקר כתיבתי כדי לשאול בעצת אדוני בךבר הצעה שהציעה הוצאת שוקן לפני כחודש ומעלה וטרם יכולתי להשיבם דבר. הם הציעו (באופן בלתי-מחייב אותם) שירפסו את מאמרי על תורת הדיאלקטיקה וכו' כפי שנדפס בספר-היובל לכבוד שוקן (ועדיין לא זכיתי לראות ספר זה) ואף מוכנים הם להוסיף פרק ושני פרקים חדשים. ואני מאוד חוכך בדעתי אם להענות להצעתם, מאחר שנתעוררו ספקות עקרוניים אצל אדוני בנוגע לפרק האחרון בעיקר (הפרק על האמונה), ואף בפרקים הראשונים יש מה לתקן כפי שהודיעני אדוני. מה שנדפס נדפס ואין להשיב, אך לחזור ולהדפיס דברים אלו, שהייתי היום כותבם אחרת, מסופקני אם מן הראוי הוא, או מן החכמה הוא. ומצד זה נראה לי כי מוטב לענות להוצאת שוקן בשלילה.

ועל דברים אלו הוסיף:

לעומת זאת, בדיעבד, לאחר שנדפס מאמרי בלא שינויים בצורתו שנכתב לפני 8 שנים, נראה לי כי הרשות ואף החובה בידי לפרסם את הנקודות בהן הגעתי מעבר למסקנות שבמאמרי. כוונתי קודם כל לפרק ג' שבעבודת הדוקטור ("הדיאלקטיקה של ההסתכלות העצמית"), פרק שהוא שייך עוד לאותו חלק של עבודת-הדוקטור בו השגותיו של אדוני אינן עקרוניות (אדוני פסל עקרונית רק את הפרק על האמונה) האם היה אפשר לי לפרסם פרק זה ב"תרביץ"? אשר לשאלת הפרסום של חלקי הדוקטוראט, הרי אין הבדל אם נתפרסמו ג' פרקים ממנו או ד' פרקים, ובלאו הכי נראה לי כי יש לכתוב את כל העניין מחדש בשביל הדוקטור עפ"י נקודות-מבט נוספות (שאינן סותרות את נקודות המבט של כתיבתי הראשונה, אלא מעמיקות אותן או "מהדקות" אותן יותר). הרי דבר דפניטיווי אין בידי לכתוב על ר' נחמן ובעל-כרחי יהיה הכל בעל Segmentcharakter, הן מקוצר המשיג והן מעומק המושג. מדוע, איפא,

ההדפסה עד שאוסיף את הוספותי שנתחדשו בבית מדרשי, הגיעם באיחור. זוגתי שתחי' אומרת לי כי הלואי והודפס המאמר ב"ציון" בלא תוספות והייתי פטור ממלאכה מיגעת זו, ואני סבור לא היא המידה וכל שעה שאין המאמר נדפס חייב לתקנו ולשכללו בכל מאי דאפשר, וייס אל ישראל היילפרין (ח' אדר תשי"ב), אמת", ארכיון היילפרין, תיק P.127/515.

להמתין תמיד 8 שנים בפירסום ולבסוף לפרסם דבר שבשעת פירסומו אני עומד עוד באותה בחינה? ואם אמתין עד שיתברר ויתלבן "הכל" – חיי יכלו והנושא לא יכלה. ההדפסה המאוחרת (ב-8 שנים) של השקפתי הראשונה מביאתני לידי הרהורים אלו ומזרזתני להדפיס בבחינת לא עלי המלאכה לגמור. ועל-כן העליתי בדעתי את פרסום הפרק השלישי של עבודת הדוקטור ב"תרביץ" (בלי אותם נספחים שאדוני פוסלם). פרק זה יש בו משום התוויית הכיוון החדש שהחילתי בו לפני 3 שנים, הכיוון הפסיכולוגי והמיתולוגי במקום הכיוון הפילוסופי בחקר חסידות ברסלב. ואני מודה כי מעשה ה-Entmythologisierung של ראשית התעסקותי בנושא היה בלתי-אדקוואטי (ובזה אני רואה את נקודת-התורפה העיקרית של מאמרי כפי שהופיע בספר שוקן).¹²⁴

תגובת שלום למכתבים אלו, בהם הכה וייס על חטא ההרמנויטיקה המוקדמת שלו (תוך שימוש במונח שטבע רודולף בולטמן), לא נותרה בידינו. אך מהמשך ההתכתבות ברור כי שלום ריכך את עמדתו הראשונה. במכתב אל אורה הלר-וילנסקי בו בישר שלום על הופעת הספר כתב: 'תמצאי בו גם מסה עמוקה ורצינית מאד (אם כי מפוקפקת במסקנותיה, לדעתי) של מר וייס אשר את שואלת עלי (הוא עדיין באנגליה, אבל כנראה ישוב בסוף השנה). ויש בדבריו כח משיכה מיוחד במינו'.¹²⁵ היינו, גם אם יש כאן אי הסכמה לגבי התוכן, נעדרת אותה נימה נחרצת שבדו"ח השיפוט. דברים דומים עולים גם מאחד ממכתבי וייס מיוני 1952, בו שקל מחדש את הדברים לאחר שראה את המאמר הנדפס:

וע"כ [ועל כן] לא ניחא נפשי מדברי אדוני, שהם חרב פפיות, במכתבו האחרון אלי: "טוב... שהמאמר שלך בס' שוקן יעמוד לזכותו ומוכתחני שהדברים יעשו רושם על קוראים רציניים. אם אינני טועה יועיל הדבר לברור

124 וייס אל שלום, מכתבים (לעיל הערה 7), איגרת 22 (26 במרץ 1952), עמ' 73-74.

125 שלום אל הלר-וילנסקי (8 ביוני 1952), סיפור ירושלמי (לעיל הערה 14), עמ' 58. במכתב נוסף, ובו דברי ביקורת על מאמרו הגדול של וייס על 'ראשית צמיחתה של הדרך החסידית' (תשי"א), הוסיף שלום וכתב: 'מר וייס שאת מאמרו על ר' נחמן את משבחת, הוא באמת אדם מוכשר ביותר והלואי נראה ברכה בעבודתו. לי נראה שהוא נוטה להפרזה בתאוריות שלו (וגם בניסוחם הלשוני שלשוא ניסיתי להלחם בדרכי כתיבתו!). ועכשיו נראה שהוא עובר מן הקצה האחד אל השני ובמקום פילוסופיה אקסיסטנציאליסטית הוא מוצא עתה בעיות אחרות לגמרי, ואף הן מעניינות מאד ומפוקפקות מאד. תקראי את עבודתו הגדולה בחוברת האחרונה של "ציון" על ראשית דרך החסידות בה בא להוכיח את הדעה החדשה באמת שהחסידות צמחה בעצם מתוך "הבעיות הפרופסיונליות" של חוג המוכיחים והדרשנים שנכשלו בתעודתם, והדברים נפלאים וכתובים ברוב פאר וכח ניתוח ושכנוע, ובכל זאת לא ירד עמו בני. האמת היא שהשביל שפתחתי בחקירת הקבלה, מטיבעו מזמין מטיילים אחרים ההולכים בו ונוטים לחריפות יותר ממני, והאמת היא שפילולוגיה היא ענין טוב מאד ונחוץ מאד בחקירת המיסטיקה, אבל חריפות אינה טובה לכך ואינה מביאה ברכה ואמת. וייס נוטה לחיות בעולם שאין בו מוקדם ומאוחר והכל עומד על הראש, ועמידה על הראש כזו ממלאת אותו מעין תענוג נסתר וזר מאד. על כל פנים מוצא אני ענין רב בדבריו, גם אם יש בהם משום "מוחלפות השיטה", שם (17 בדצמבר 1952), עמ' 59-60.

תיקון הפרדוקס : יוסף וייס, גרשם שלום ופרשת הדוקטורט האבוד על ר' נחמן מברסלב

רציני. בודאי שאיני מסכים להבדלה בין אמונה נאיבית ופרדוכסלית וכו'". ואם דברי עומדים לזכות, ככל דבר נדפס בעולם המדע, מדוע לא אתווכח אני עם עצמי, מאחר שנתברר לי כמה טענות על עצמי ומדוע אסור לי לתקן את עצמי. והאמת אגיד כי רוב טענותי על עצמי דווקא לא בפרשת האמונה הן אלא בפרקים הראשונים שבהם פירשתי טכסטים אחדים שהיום הייתי מפרשם אחרת ובצורה קונקריטית יותר. נדמה כי הצגת הבעייה הפילוסופית לא היתה אֲדֻקוּאטית לנושא (או עכ"פ לא בשעה זו של המחקר) והכל טעון בירור חדש מבחינה פסיכולוגית ואח"כ מבחינה מיתולוגית. וממילא צריכה כל העבודה כתיבה חדשה, ולא אסתפק בשום אופן בתיקונים הנדרשים ע"י אדוני. הפרק הג' בעבודת הדוקטור כתוב לא מבחי' פילוסופית אלא פסיכולוגית (והבדל זה בולט לכל מי שמעיין בעבודתי, ונכתב באמת 6 שנים אחרי כתיבת שאר הפרקים) ועתה יש לצאת מעניין זה ולהעמיק את הפסיכולוגיה עד כדי מיתולוגיה כי כל ליקוטי מוהר"ן אינו אלא שורת נסיונות מיתולוגיים או פסיכולוגיים על עצמו, והשגה זו כבר התנוצצה בי לפני כן ורמזתי לכך בדברי הקדמתי למעגלי-שיח (ספריה קטנה של הוצאת שוקן). ועד שאכתוב את הכל מחדש חובה עלי למתוח בקורת על עצמי (והיא תהיה כללנית יותר מביקורת אדוני! וחריפה יותר!), כדי שלא להכשיל אחרים ח"ו – והביקורת העצמית מצווה גדולה היא גם בדמוקרטיה העממית. ואולי כדאי לי לכתוב "הערות חדשות" ב"תרביץ" כדרך שעשה [יצחק] בער כשמתח ביקורת עצמית על עבודתו הראשונה בעניין שבט יהודה ושינה את דעתו מן הקצה אל הקצה. ואילו שינוי-דעתי אינו כה מהפכני, כך נראה לי. מ"מ [מכל מקום] נראה לי כי אין לעכב את המחקר והדברים צריכין להכתב ביפה שעה אחת קודם, אלא שאין דעתי ושעתי פנויות כעת.¹²⁶

עיבוד של חלק מהפרק השלישי בדוקטורט אכן נדפס כעבור שנים מספר בשינויים, בשם 'תודעתו העצמית של ר' נחמן מברסלב', בחוברות 'תרביץ' (1958), כך שהיה למעשה ספר יובל לגרשם שלום.¹²⁷ על המאמר העתיד לראות אור כתב וייס לשלום בסוף שנת 1957, במכתב שהיה מעין ברכה ברוח סאטירית לחג יובלו של שלום. בתוך דבריו על הדרך שבה התגלגל ללימוד הקבלה הבליע גם הערה עוקצנית:

ומעניין לעניין באותו עניין: בשעה שאני משווה את מאמרי הראשון הנ"ל [על קבלת האר"י ורוח הבארוק שנדפס בשנת 1938] עם מאמרי האחרון שנכתב לפני כמה שבועות וששלחתי למערכת ספר-היובל היוצא ליום-הולדתך [עיונים בתפיסתו העצמית של ר' נחמן מברסלב], אני רואה הרבה התקדמות, לדאבוני, מלבד מה שאני נוהג לקרוא עתה את הטכסטים אשר עליהם אני כותב. ובעיקר, נשארתי תלמיד שלא שימש כל צרכו. ואפילו קורא

126 וייס אל שלום, מכתבים (לעיל הערה 7), איגרת 25 (יוני 1952), עמ' 81-82.

127 יוסף וייס, 'עיונים בתפיסתו העצמית של ר' נחמן מברסלב', תרביץ כז (תשי"ח), עמ' 371-358. קובץ זה הודפס באותה השנה בסדר זהה אך במספור עמודים עברי חדש, כספר שכותרתו: ספר היובל לגרשם שלום למלאות לו שישים שנה, ירושלים תשי"ח (מאמרו של וייס מופיע בעמודים רלב-רמה).

אני את הטכסטים עליהם אני כותב האידנא, יודע אני כי קריאתי גם היום לקריה בחסר, והטוענים כך יש להם על מה שיסמוכו. ובכדי להוכיח את הנ"ל, אליבא דאמת, מתחילה היה בדעתי להדפיס לכבודך בספר-היובל פרק בלתי-נדפס מתוך עבודת הדוקטור שלי, בהערה "מתוך עבודת דוקטור שנדחתה ע"י חתן-היובל", אולם לבסוף נמנעתי מלעשות זאת מכמה טעמים, וביניהם הטעם שמותח אני היום בקורת קטלנית על חלקי עבודת הדוקטור שלי שנדפסו בספר עלי עי"ן, ומי יתן והייתי מכוון לדעתך. ותחת הנ"ל הדפסתי לכבודך מאמר אחר, וכיוונתי בו כמה כוונות גבוהות ונוראות, ואם אינני צודק בעצם גוף המאמר, בודאי צודק אני בכמה מן הכוונות, ודי לי בזה.¹²⁸

המאמר שנדפס אמנם לא היה פרק גנוז מהדוקטורט ככתבו וכלשונו – אך הוא לא היה רחוק מכך: מדובר היה בעיבוד של חלקים גדולים מתוך הפרק שלישי בדוקטורט שלא נדפס בספר עלי עי"ן במאמר על הקושיא.¹²⁹ היינו, גם אם היתה התפתחות בדרך הבנתו את הטקסטים הברסלביים, שתי המגמות התרוצצו כבר בדוקטורט שהוגש. בראש המאמר הדגיש וייס את השינוי שנתחולל בו, והדברים דומים למדי למה שכתב קודם במכתב הפרטי לשלום:

המעין בדברי אלה ומשווה אותם למה שכתבתי במאמרי "הקושיה בתורת ר' נחמן מברסלב", שנדפס בקובץ "עלי עי"ן" לכבוד ש. ז. שוקן (בעריכת ג. שלום וש"י עגנון, ירושלים, תש"ח-תשי"ב, עמ' 245-291), לא יטעה אם יעמוד על שינוי הפרספקטיבה בין הכא להתם. שם טרחתי להעמיד את הדיאלקטיקה על נקודת-הראשית של בריאת העולם ומבנהו. עיון נוסף בטכסטים הברסלביים גילה לי, כי יש עוד שכבה מיתולוגית מעבר לשכבה האונטולוגית שנתבררה במאמרי הנ"ל: בנקודת-הראשית של העולם מוצא ר' נחמן את עצמו. האגוצנטריות המיתית, כלומר הבונה מיתוס, היא המפתח היחיד הפותח לקורא בכתבים הברסלביים את שערי ההבנה. מבחינת מאמרי הנוכחי, דבריי הקודמים שבספר "עלי עי"ן" יש בהם משום "הפשטת המיתולוגיה" (Entmythologisierung בלע"ז). אין בדעתי לטשטש את ההבדל העקרוני בין גישתי הראשונה לבין גישתי כאן, או לטעון כי משנתי הראשונה לא זזה ממקומה. לאור הפרספקטיבה שבמאמרי הנוכחי אפשר לחזור ולברר כמה נקודות שבהן דבריי הראשונים היו סתמיים מדי, ונדמה לי שאפשר למלא אותן קונקרטיות מיתית שלימה, ואין כאן המקום להאריך. על הפרספקטיבה המיתולוגית הפרטית רמזתי כבר בדברי ההקדמה שהקדמתי לספר 'מעגלי שיח, קובץ שיחות והנהגות של ר' נחמן מברסלב' (ספריה קטנה

128 וייס אל שלום, מכתבים (לעיל הערה 7), איגרת 59 (1 בדצמבר 1957), עמ' 149.

129 הבחין בכך מנדל פייקאז' כאשר בא לערוך את כתבי וייס, וכשבא להדפיס את המאמר הוסיף כמה עמודים מתוך הדוקטורט והדביקם לסופו. ראו להלן סעיף יז.

של הוצאת שוקן, מס' 15), ירושלים ותל-אביב תש"ח, עמ' 6, ובמה שכתבתי ב-*Journal of Jewish Studies*, שנה ד (1953), עמ' 24, הערה 1.¹³⁰

בעצם פרסום המאמר בספר לכבוד שלום היה הרבה מעבר לשינוי תפיסה בנוגע לר' נחמן. בניגוד למאמר על 'הקושיא בתורת ר' נחמן מברסלב' (שכלל כאמור שלושה פרקים מהדוקטורט כפי שהם ללא שינוי בתוכן או בלשון), היה המאמר החדש עיבוד של הפרק השלישי בדוקטורט (פרק ששלום דווקא ראה בו תרומה גדולה כמות שהוא). ההתמקדות היתה בקריאה פרשנית מעמיקה של כמה מסיפורי המעשיות. היתה זו בדיוק מלאכת העריכה אותה התכוון לעשות וייס בשנת 1952 לכל פרקי הדוקטורט, ולא עלתה בידו אלא עתה. שלום מצדו לא השתכנע מעיצוב הדברים מחדש וכתב לוייס:

ובינתיים הופיע גם ספר היובל שכמה חברים וכו' כתבו בו מה שכתבו, ואת מאמריך למדתי בעיון כדי לעמוד על המקום שהגעת לו, לפי שעה, בפירוש דברי ר' נחמן, ונתרשמתי הרבה אבל לא שוכנעתי שבאמת נאמרו כל דברים אלו על ר' נחמן עצמו, לפי הכלל הגדול שאתה מציע לנו. ואם לקבל הנחתך, הרי יש בקבלה זו משום מסקנות מעשיות שאין אתה מפרש בשמן המפורש אלא מסתפק לרמוז אליהן רמיזא לחכימא, ומוטב היה, לשם שיקול כל הכלול בכלל, שנדע מהי תמונת האיש ר' נחמן בן שמחה שאתה מצייר לך בנפשך לפי זה. ואע"ז ואומר לפניך שנדמה לי שאתה בעצמך אינך רוצה להעלות ציור פראדוקסי זה בכל הקפו לפי הנחותיך, ואילו היית מנסה היית מגיע לכלל ספק אם יתכן פירוש כזה לגבי הרבי ודמותו. אבל השאלה המטרידה נשארת: מה הן השכבות שבהן ניתנו סיפורים אלו להתפרש ולהידרש.¹³¹

עם זאת, דוקא אותו 'כלל גדול' שוייס הכריז עליו (כלל המופיע כבר בפרק השלישי של הדוקטורט באופן ברור ומפורש בשם חסידי ברסלב בירושלים) הפך לאבן ראשה במחקר החדש של חסידות ברסלב. אותה הנחת יסוד ש'כל מקום שיזכיר ר' נחמן "צדיק האמת" או אפילו "צדיק" סתם, אין המכוון אלא לעצמו' וש'בכל מאמר ומאמר, שיצא מפורש או מרומז מפי ר' נחמן מברסלב, אין הוא עושה דבר זולת מה שהוא יושב בדיון על עצמו', הנחה ששלום ערער עליה, לא רק שאומצה בידי חוקרים רבים אלא היתה למעשה ביטוי לקריאה פנים ברסלבית ידועה שהפכה לראש פינה בחקר חסידות ברסלב בשנים האחרונות.¹³²

130 וייס, עיונים (לעיל הערה 127), עמ' 358 (רלב). ההפניה האחרונה היא לנוסח אנגלי משופר ומורחב של המאמר 'חסידות של מיסטיקה וחסידות של אמונה: *Contemplative Mysticism: "Faith" in Hasidic Piety*', *Journal of Jewish Studies* 4 (1953), pp. 19-29.

131 שלום אל וייס, מכתבים (לעיל הערה 7), איגרת 60 (14 בפברואר 1958), עמ' 151.

132 וייס, עיונים (לעיל הערה 127), עמ' 359 (רלב). בנוסח של הדוקטורט (פרק שלישי, הערה 5) הוסיף וייס בהערה משפט רב החשיבות: 'קבלה היא בידי מחסידי ברסלב כי בכל מקום שנזכר בליקוטי מוה"ר אפילו צדיק סתם, ומכל שכן צדיק האמת, המכוון לר' נחמן עצמו, והדבר נראה בעליל לכל קוראי ספר זה'. מסורות אלו רווחו בקרב חסידי פולין וירושלים. ראו על כך יונתן מאיר, 'שיר ידירות לר' יחיאל מנדל ממדוודיווקה והתפתחות השיח הרדיקלי

וייס כאמור לא הצליח להשלים דוקטורט בהדרכת שלום וההחלטה לשוב לירושלים נדחתה שוב ושוב. בעזרת שלום קיבל וייס בשנת 1953 משרה קבועה ב־University College London, והוא המשיך במחקר מעמיק ומקיף על החסידות בדורותיה הראשונים. כאשר ביקר ישעיה תשבי בלונדון בשנת 1956 כתב לש״י עגנון על מצבו של וייס: 'איני יכול לענות על שאלתך אימתי ישוב לא"י וחושש אני שגם בפיו אין מענה. לא מצא את תיקונו כאן, אבל בכ"ז קשה לו להעקר מקרקע הנכר. עאכ"ו ששובו ארצה כרוך בקשיים חמורים. אילו היה ניתן לו מה שלבו חפץ היה בודאי חזר על אף המניעות החיצוניות, אבל עד שלא ניתן לו איני רואה כיצד ומתי יחזור'.¹³³ על כל פנים, וייס נשתקע במקום בעל כרחו ומחקרי החסידות שלו הלכו נסתעפו.

עד לשנת 1958 עוד חשב להדפיס את הכרך הראשון של 'משנת חסידים'. אל משה גורדון כתב: 'דבקה נפשי בעבודה שקיבלתי על עצמי והייתי חפץ להמשיך בה עד גמירא'. לדבריו שוחח עם מרטין בובר על הפרויקט בשעה שהיה בלונדון, אך הבעיה מתחילה לא באיסוף החומר (שכבר מוכן בידו) אלא 'כבירור החומר וליבונו מבחינה מדעית', כי הנה 'למרות הספרות העצומה שנכתבה על החסידות, המחקר בה כמעט ולא התחיל עדין, וכל שורה ושורה שאדם כותב נכתבת בחלל ריק, בלא עבודת הכנה. לשון אחר: החוקר אינו יכול לסמוך על עבודות הכנה של אחרים, כפי שנהוג בכל תחום מדעי, אלא חייב לעשות זאת עבודת ההכנה בעצמו'.¹³⁴ שנה מאוחר יותר העלה וייס רעיון חדש: להדפיס את המקורות ללא מבואות, מעין 'שלד לקונצפציה היסטורית שלא יתמלא רוח חיים של משמעות רוחנית והיסטורית אלא במבואות שמקומם ייוחד בכרך מאוחר יותר'. החומר יסודר בצורה שתשקף את צמיחתם ההיסטורית של רעיונות היסוד בחסידות, 'היאבקותם, התפצלותם, שינוי צורתם ומיתתם', ולא יהיה בו מקום כלל ל'אגדות החסידים'.¹³⁵ גורדון התייעץ עם בובר, ובכך תמה הפרשה. אף על פי שהפריקט נגנז לבסוף, הוא זה שעורר את וייס לכתוב את מחקריו הרבים על ראשית החסידות, בהם הדגיש את הזיקה לסיפור השבתאי, ודן ארוכות באספקטים המיסטיים והמאגיים.¹³⁶ צדק החסיד הביבליוגרף

בחסידות ברסלב, התפילה: היבטים חדשים, בעריכת אורי ארליך, באר שבע תשע"ו, עמ' 207-208.

133 תשבי אל עגנון (20 במאי 1956), הספרייה הלאומית בירושלים, ארכיון ש"י עגנון, 1270/4⁰, סדרה 5, תיק 412. בארכיון זה שמורים כמה כרטיסי ברכה ששלח וייס לעגנון לאורך השנים (שם, תיק 595). עוד על הקשר בין השניים ראו להלן, סעיף יח.

134 וייס אל גורדון (15 בנובמבר 1956), אצ"מ, S83/1294. בובר ביקר בלונדון במאי אותה שנה. על הערכתו כלפי וייס בתקופה זו ראו Maurice Friedman, *My Friendship with Martin Buber*, Syracuse 2013, pp. 131-132.

135 וייס אל גורדון (15 באוגוסט 1957), שם.

136 ראו את רשימת מאמרי וייס בתוך זדוף, מכתבים (לעיל הערה 7), עמ' 388-395.

תיקון הפרדוקס : יוסף וייס, גרשם שלום ופרשת הדוקטורט האבוד על ר' נחמן מברסלב

חיים ליברמן, בשעה שתקף את מחקרי החסידות של שלום, כי 'מר וייס זה ניכר בו שריח בית מדרשו של פרופ' ג. שלום נודף ממנו'.¹³⁷

בובר

[טו]

בהקשר זה התהדקה גם זיקתו של וייס לשלום. שלום הגיע ללונדון מספר פעמים ובין השאר העביר הרצאות על החסידות שהיו במידה רבה הרצאות אנטי-בובריאניות. כך למשל, בשנת 1954, העביר הרצאה פומבית על 'דמותו ההיסטורית של הבעש"ט', הרצאה שנגזרה מספרו האנגלי הגנוז משנת 1949 אותו שב ועדכן כל הזמן.¹³⁸ אך יש לציין בייחוד הרצאה שהעביר שלום ב־ University College London בשנת 1961 שהוכתרה בשם: *Buber's Interpretation of Hasidism*.¹³⁹ הרצאה זו, שהיתה למעשה ההתנגדות הפומבית הראשונה של שלום לפרשנות של בובר לחסידות, עשתה רושם רב ותומצתה בעיתונות היהודית (באחד מהעיתונים אף הופיעה תמונה של שלום נואם ולצדו יושב וייס). אחת מהכתבות פתחה במשפט: 'מארטין בובר, שמסר את בשורת החסידות לעולם המערבי, לא גילה את דיוקנה השלם, טען פרופסור גרשם שלום בהרצאתו במכון למחקר יהודי באוניברסיטה בלונדון. בובר טיפל בחסידות כתופעה רוחנית והדגיש את הצד הדתי-האכסיסטיסנציאלי שבה; גם נתן צורה ספרותית נהדרת לאגדות ולאמרות של הצדיקים, אבל לדעתו של שלום, הוא מתעלם מהחסידות כתופעה היסטורית'.¹⁴⁰

137 חיים ליברמן, 'כיצד "חוקרים" חסידות בישראל', בצרון כז (תשי"ג), עמ' 165-166 (אהל רח"ל, ב, ניו יורק תש"מ, עמ' 1-2). ראו את תגובתו המשעשעת של וייס אל שלום, מכתבים (לעיל הערה 7), איגרת 33 (10 במרץ 1953), עמ' 96-97: 'הוא כורך מצה ומרור ביחד, חקר החסידות "בישראל", בבית מדרשו של ג. שלום והעובדה הביוגרפית המעציבה שלא ינקתי "חלב חסידות משדי אמי" (ואילו ידע הר' חיים את האמת לאמיתה, שאמי לא יכלה להניקני כלל ולקחו הורי נערה מבנות הערלים והיא בת שש-עשרה כשהרתה לזנונים בפעם השנייה, והניקתני יחד עם ממצקה – כך שהבסיס הביאולוגי ל"פגם כבוד חכמים" חזק יותר במאמרי משיער ר' חיים לובאוויטשער, שכיוון לאמת ברוח קדשו)'.
138 ההרצאה הועברה ב־29 באפריל 1954 ('The Historical Israel Baalshem'). הזמנה להרצאה שמורה בארכיון שלום, סדרה 1, תיק 2843.2 (זהו הבסיס למאמרו העברי של שלום שנדפס רק בשנת 1960). בין ההרצאות שהעביר שלום בלונדון בתקופה זו יש לציין את שתי הרצאותיו בעברית על הרמ"ק במאי 1954, שוייס שימש כיושב ראש, הזמנה מצויה שם, סדרה 2, תיק 24; שתי הרצאות על משמעות התורה בקבלה, באוקטובר 1954, שם; והרצאה בגרמנית על חכמת ישראל, בשנת 1959, שם, סדרה 1, תיק 2843.2.

139 הזמנה להרצאה, שהתקיימה ב־14 ביוני 1961, נשתמרה בארכיון שלום, תיק 24. בתקופה זו שהה שלום בלונדון מטעם מכון ורבורג קרוב לחמישה חודשים. ראו גם שטרן אל וייס (19 ביולי 1961), ארכיון וולצר, תיק 115.

140 רוברט וולטש, 'פרופסור שלום על מארטין בובר ועל החסידות', הארץ (22.6.1961). ראו גם Jewish Chronicle Reporter, 'Buber and Chassidism', Jewish Chronicle (23.6.1961). מאמר זה (הכולל תמונה של וייס ושלום) פתח בציטוט מתוך ההרצאה: 'The merits of Martin Buber's presentation of Chassidism are very great indeed, and

וייס נאם גם הוא באותו יום, בדברי פתיחה כוללים וכתגובה להרצאתו של שלום. טיוטות של דבריו הנרגשים נותרו בארכיונו. דברי הפתיחה היו למעשה עיבוד אנגלי מורחב של הדברים שכתב על שלום ליובלו החמישים. הוא פתח ודיבר על השפעת הספר 'שבתי צבי והתנועה השבתאית בימי חייו (עד שאפילו דוד בן גוריון לקח חופשה כדי לסיימו), אמר שבימינו יש שני סוגי ספרים על הקבלה: אלו של שלום ואלו של שרלטנים, ומיד גולל את דרכו של שלום אל חקר הקבלה ודיבר על 'הציונות הרדיקלית' שלו ועל 'האזוטריות הפרטית' והמטפיזקה' החבויה במחקריו ההיסטוריים-פילולוגיים.¹⁴¹ כתגובה להרצאות שלום ענה ואמר:

We have had not only the great pleasure but also the great privilege of listening to Professor Scholem's account of BUBER'S INTERPRETATION OF HASIDISM, and I am not using the word "privilege" lightly, nor as a set phrase for votes of thanks. It may interest you to know that it was a privilege to listen to this afternoon's paper because this was the first time that Professor Scholem has given his view publicly on the fascinating, exotic and at the same time fantastic texture through which Hasidism entered, via Buber's prolific output, into European, and consequently American, literary consciousness – both Jewish and non-Jewish.

For over two generations we have become accustomed to seeing the picture of Hasidism with the imaginative eyes of Martin Buber. Professor Scholem's challenged this picture and his challenge is thus a major contribution not only to Jewish scholarship in the narrow sense, but also to the history of ideas.

Some fifteen years ago, when I was an undergraduate student of Professor Scholem's in Jerusalem, we had a seminar on early Hasidic texts during which Scholem in a Socratic method of his own, withheld his critical views of Buber's work from us undergraduate students, in order to let us find out the truth for ourselves. This most non-committal silence Scholem has kept for many years. This afternoon for the first time he has broken the silence about Buber's concept of Hasidism. It is in this sense and

to a great extent it will stand the test of time. But his interpretation is not rooted in the texts of Chassidic ideology, but in his personal philosophy'.

141 ארכיון וייס, תיק 67. על מאמרו המוקדם של וייס ראו לעיל הערה 33. בשעה ששלום שלח לוייס את מאמרו 'Zehn unhistorische Sätze über Kabbala' (עשרה מאמרים בלתי היסטוריים על הקבלה), שב והעלה את הטענות הללו של וייס. שלום אל וייס, מכתבים (לעיל הערה 7), איגרת 101 (21 במרץ 1960), עמ' 214.

against this biographical background that I called our presence here at this lecture "great privilege".¹⁴²

מחברת השיעורים של וייס מאותו קורס משנת תש"ד מצויה גם היא בידינו – ויש בה דברי שבח לצד לגלוג על פועלו של בובר.¹⁴³ היינו, הביקורת של שלום על בובר היתה ידועה כבר בשלב מוקדם, גם אם לא קיבלה ביטוי פומבי בפרסומיו. הרצאת לונדון נדפסה לאחר זמן קצר ורק אז החל הפולמוס הפומבי בין שלום לבובר.¹⁴⁴ החצנת ביקורת זו מצד שלום בשנות הששים, שבאה במקביל לתרגום כתבי בובר לאנגלית, תאמה גם לרוחו של וייס שראה את עצמו כממשיך את המחקר ההיסטורי-פילולוגי של שלום. אין ספק שמחקריו של וייס על ראשית החסידות נטו יותר לדרכו של שלום, עם כל ההבדלים והמחלוקת בין השניים, ובמובנים מסוימים מהווים מחקריו מראה הפוכה לתיאור החסידות הבובריאני. דבר זה בא לידי ביטוי גם בהרצאתו של וייס בקונגרס העולמי הרביעי למדעי היהדות בירושלים, בשנת 1965, בסימפוזיון על החסידות בו נטלו חלק גרשם שלום, ב"צ דינור, ישעיה תשבי, יוסף דן, אברהם רובינשטיין ורבקה ש"ץ אופנהיימר, סימפוזיון שעורר הדים רבים;¹⁴⁵ ובולט ביותר בשורה של ביקורות על ספריו החסידיים של בובר שוייס פרסם בסוף שנות החמישים באנגלית, בהן תיאר את בובר כמי שעשה בחסידות כבשלו.¹⁴⁶

142 ארכיון וייס, תיק 67.

143 וייס, מחברות שיעורים (1940-1945), ארכיון וייס, תיק 21; מאיר, הרצאות על החסידות (לעיל הערה 13), עמ' 97-98.

144 Gershom Scholem, 'Martin Buber's Hasidism: A Critique', *Commentary* 32 (1961), pp. 305-316; idem., 'Buber and Hasidism', *Commentary* 33 (1962), pp. 162-163; idem. *The Messianic Idea in Judaism*, New York 1972, pp. 227-250. מאמרי שלום על בובר כונסו בתוך השלב האחרון: מחקרי חסידות, בעריכת דוד אסף ואסתר ליבס, ירושלים תשס"ט, עמ' 325-357. בובר הגיב לדברים (כמו גם למאמר של רבקה ש"ץ) במספר הזדמנויות. חומר חשוב על הפולמוס – שהיה הרבה מעבר לפולמוס על הבנת החסידות – נשמר בארכיון שלום, סדרה 8, תיק 279. ראו מאיר, הרצאות על החסידות (לעיל הערה 13); Shaul Magid, 'For the Sake of a Jewish Revival: Gershom Scholem on Hasidism and Its Relationship to Martin Buber', *Scholar and Kabbalist: The Life and Work of Gershom Scholem*, eds. Mirjam Zadoff and Noam Zadoff, Leiden and Boston 2019, pp. 40-75; Yaacob Dweck, 'Gershom Scholem and America', *New German Critique* 132 (2017), pp. 68-69. הערה 110), עמ' 164-169.

145 תמצית ההרצאות נמסרו בסקירה של יוסף דן, 'ויכוח על המשיחיות בחסידות', האוניברסיטה (תשכ"ו), עמ' 64-69, שכתב בראש דבריו: 'ספק אם אי פעם נפגשו חוקרים אלה כולם יחד לדין יסודי בבעיותיה של התנועה החסידית', וכי 'מראשיתו ועד סופו עמד סימפוזיון זה, שנמשך כשבע שעות במשך יומיים, בסימן הפולמוס'. לפרוטוקול המלא, הכולל הערות שלא שולבו במאמריהם המאוחרים של המרצים, ראו ארכיון שלום, סדרה 5, תיק 197; ארכיון תשבי, סדרה 4, תיק 387; ארכיון וייס, תיקים 57.3, 62.1.

146 Joseph Weiss, 'M. Buber, Tales of the Hasidism: The Early Masters (Review)', *Journal of Semitic Studies* 3, 1 (1958), pp. 103-104; 'M. Buber, The Legend of the Baal-Shem (Review)', *Journal of Semitic Studies* 3, 2 (1958), pp. 205-208; 'Martin Buber – 1878-1965: The Search for Truth', *Jewish Observer and Middle*

תמצית של הכיוון בו נקט וייס ניתן למצוא בטיזת הרצאה משנת 1960, ככל הנראה טיזת להרצאה שהעביר בירושלים, שפתחה במילים:

עובדה מוזרה של הקדמת המאוחר בתולדות חקירת החסידות היא, שקודם שחקרו אלפי פרטים של ההשתלשלות ההיסטורית והרעיונית, נשאו חוקרי החסידות את עיניהם לגלות את סוד מהותה. בלשון אחרת: לא זו בלבד שלא נתנו החוקרים את דעתם לבדיקת העצים הפרטיים, הרי לא התעניינו בשום דבר אחר מאשר ביער גופו בלבד. חוסר הפרופורציה בין בירור שאלות מיוחדות ומוגדרות ובין בירור שאלות כלליות, אולי בשום תחום אחר מתחומיהם של מדעי היהדות אינו בולט לעין כמו בתחומי של חקר החסידות.¹⁴⁷

דברים אלו משקפים במידה רבה את דרכו של וייס בחקר החסידות המוקדמת, כפי שבאה לידי במאמריו השונים, ורוח זו היא החופפת על חיבורו הגנוז, 'משנת חסידים', ששרידיו עוד ראויים לפרסום.

דוקטורט נוסף

[טז]

וייס קיבל לבסוף תואר דוקטור, בשנת 1961, אך היה זה על חיבור שונה למדי מזה שעלה במחשבה תחילה. הדוקטורט החדש הורכב מלקט מאמריו האנגליים על ראשית החסידות (*Studies in Early Hasidic Mysticism*, PhD Thesis, University of London 1961, 78 pp), להן הוסיף וייס הקדמה באורך עמוד וחצי.¹⁴⁸ מי שדחף להגשת ולאישור הדוקטורט היה גרשם שלום. במכתב השיפוט עליו חתומים זיגפריד שטיין וגרשם שלום נכתב: 'The thesis of the candidate is of very high value. On the one hand, he investigated all available sources of early Hasidic Literature and submitted them to a searching analysis which brought out many facts, hitherto overlooked by competent scholars. An excellent example for his method is furnished by his article on A Circle of Pneumatics in Pre-Hasidism. On the other hand he went beyond the establishment of such new facts by putting forward in a masterly manner novel theories on the social implications

5-6 (18.6.1965), *East Review*. ראו גם שלום, מכתבים (לעיל הערה 7), איגרת 69 (31 בדצמבר 1958), עמ' 167.

147 טיזות להרצאות על החסידות ולספר משנת חסידים, ארכיון וייס, תיק 62. בארכיון וייס שמורות עשרות הרצאות על נושאים אלו שעדיין לא באו לדפוס.

148 על דוקטורט זה ראו זדוף, מכתבים (לעיל הערה 7), עמ' 392. עותק של שער הדוקטורט והקדמה מצוי בארכיון וייס, תיק 47 (עותק של העבודה השלמה מצויה בלונדון). שלום הציע לוייס עוד בשנת 1954 שישראל את הדוקטורט בלונדון: שם, שלום אל וייס, איגרת 39 (6 בינואר 1954), עמ' 112; שם, וייס אל שלום, איגרת 41 (19 בפברואר 1954), עמ' 117-118.

of a variety of Hasidic doctrines such as Communion with God (debhequth) and meditation in Prayer (kawwanoth). His papers show not only his full familiarity with his special field of study but also a deep understanding of the problem involved in the interpretation of texts which by their very nature present considerable difficulties. He arrived at solutions of intricate problems which certainly demonstrate his extraordinary gift of independent critical power. At the same time it should be pointed out that the candidate made full and fruitful use of his wide reading in mystical literature generally and in the relevant modern research on it. His contribution will have to be considered by all scholars dealing directly or indirectly with the subject'¹⁴⁹ היה זה הפתח של וייס לעבודה מסודרת יותר בלונדון ובשנת 1967 הפך פרופסור מן המניין. הערכתו הרבה של שלום כלפי וייס באה לידי ביטוי לא רק בהתכתבות רבת החשיבות עמו בענייני מחקר אלא גם בניסיונות שונים לשלבו בסגל ההוראה של האוניברסיטה העברית בירושלים ובכלל זה בהצעה שיחליפו בשנת 1965 – מינויים שוייס היסס לקבל;¹⁵⁰ כמו גם בשידוליו שיענה בחיוב לקבלת משרה זמנית או קבועה במקומות אחרים.¹⁵¹

מחקרי ברסלב

[יז]

בתקופת לונדון המשיך וייס לעסוק גם בחסידות ברסלב, אך נדמה שנטה לכיוון שונה במעט – היסטורי פילולוגי יותר ואף ביבליוגרפי. מחקרים חדשים אלו לא סתרו את אלו המוקדמים אלא הוסיפו עליהם עוד נדבך חשוב הצמוד יותר לטקסטים הברסלביים. נדמה שמלבד ר' מרדכי יוסף מאיזביצ'ה, לו הקדיש וייס מחקרים רבי חשיבות, לא מצא בחסידות דמות מרתקת יותר מר' נחמן מברסלב והוא שב ותיארה בכל פעם מחדש.¹⁵²

149 ארכיון וייס, תיק 66; שלום, מכתבים (לעיל הערה 7), איגרת 141 (7 ביולי 1961), עמ' 276-277.

150 גרשם שלום אל יהושע פאוור (ג' ניסן תשכ"ד), גא"ע, גרשם שלום, תיק אישי 4; 'דין וחשבון בנינים של הועדה למילוי מקומו של פרופ' גרשם שלום' (1965), שם; ודוף, מכתבים (לעיל הערה 7), עמ' 22; שם, איגרת 201 (8 ביוני 1964), עמ' 362-364; שלום אל וייס, ארכיון שלום, תיק 2483.11, איגרת 75 (2 במרץ 1965); מיקלוש שטרן אל וייס (8 באוקטובר 1964), ארכיון וולצר, תיק 115. עוד בשנת 1958 הציע שלום לוייס שישוּב לירושלים וילמד חלק משיעוריו, מכתבים (לעיל הערה 7), איגרת 60 (14 בפברואר 1958), עמ' 152. ראו גם דן, ביקורת (לעיל הערה 7), עמ' 419-422. ראו על כך ודוף, גרשם שלום (לעיל הערה 110), עמ' 172-174.

151 שלום אל וייס, ארכיון שלום, תיק 2483.13, איגרות 89-90 (25, 26 במרץ 1966). שלום שב ברבים מהמכתבים על הטענה שאסון הוא לוייס להשאר בלונדון.

152 יוסף וייס, 'תורת הדטרמיניזם הדתי לר' יוסף מרדכי ליינר מאיזביצ'ה', ספר יובל ליצחק בער במלאת לו שבעים שנה, ירושלים תשכ"א, עמ' 447-453. בשנת 1963 הרצה על חסידות איזביצ'ה בכנס ארנוס: 'Eine spätjüdischer Utopie religiöser Freiheit', Eranos-

בשנות הששים חיבר וייס שורה ארוכה של מאמרים המהווים יסוד לחקר חסידות ברסלב. תחילתו של מהלך זה בסדרה של ארבע הרצאות שהעביר בספריית שוקן בירושלים בשנת 1962, הרצאות שנדפסו לימים באופן מעובד וחלקי.¹⁵³ בידינו רשימת 127 המוזמנים לסדרת ההרצאות ונראה כי נכחו בה חשובי החוקרים במדעי היהדות ששהו בירושלים באותה עת.¹⁵⁴ וייס הוסיף וגרע בהרצאות עד לרגע האחרון ממש והציג לבסוף מהלך רחב הנוגע לא רק לר' נחמן אלא גם לדגמים של מנהיגות בראשית החסידות (ההרצאות המלאות יוצגו לראשונה בהדפסה מיוחדת של ספרי בלימה). את ההרצאה הראשונה פתח וייס באזכורו של שוקן, שבספרייתו ברחוב בלפור נחשף לעולמה של ברסלב וכתב את עבודותיו הראשונות:

נצטווייתי לדבר במעמד זה על ר' נחמן מברסלב שהערצה יתרה היתה נודעת לו מר' שלמה זלמן שוקן במשך עשרות שנים עד יום מותו. תיכף לבואו לא"י [לארץ ישראל] בשנות השלושים בא במגע עם חסידי ברסלב שבירושלים, אם איני טועה באמצעותו של ש"י עגנון, כדי לרכוש מהם ספרים וכתבי יד וכדי להציל מפייהם סיפורי מעשיות שלא נרשמו. במכתבו האחרון ששלח אלי משווייץ, ימים אחדים לפני פטירתו, כתב ר' שלמה זלמן שוקן: Von Rabbi Nachman habe ich inzwischen das Hauptwerk von meinen Buchbinder zuruckbekomen. Ausserdem habe ich hier den Sammelband aus dem wir gelesen haben (Leben und Gesprache) und Parparot Lechochma. מה היתה משיכתו המיוחדת של ר' נחמן בשביל איש כשלמה זלמן שוקן? או בצורה כללית יותר: מה משיכתה של חסידות ברסלב בשביל בני תקופתנו? מה ייחודה של ברסלב בין שאר בתי המדרש של התנועה החסידית? סיפורי מעשיותיו של ר' נחמן הם היו ביכורי הספרים החסידיים של מרטין בוכר בראשית המאה העשרים. ספרי ברסלב היו שעשועיו של הלל צייטלין במשך עשרות שנים, שהרבה להעמיק כתוב בפרשה זו, וגרשם שלום הגדיר את ר' נחמן כאדם שלשון המקובלים שלו מכסה על רגישות כמעט היפר-מודרנית לגבי בעיות. מה ייחודו של איש זה וכמה אפשר להבין אותו בתוך מסגרתם של מושגי האישיות והרעיון המצויים בחסידות? אין ספק כי את כח משיכתו המיוחד של ר' נחמן ל"מודרניים" יש לחפש גם במחשבתו וגם בדמות אישיותו כפי שצוירה זאת ברשימות הביוגרפיות של חסידיו ורובן כתובות בידי תלמידו החשוב נתן שטרנהארץ.

Jahrbuch 32 (1964), pp. 235-280. חומר רב על חסידות זו שמור בארכיון וייס, תיקים 2, 17, 32, 33, 39, 40, 49, 57.6.

153 הזמנה לסדרת ההרצאות נשתמרה בספריית שוקן, בשם 'ארבע הרצאות על ר' נחמן מברסלב ותורתו'. שם נקבע סדר הדברים: (א) הצדיקות כמוסד החברה החסידית, 12.12.1962. (ב) נסיון לביוגרפיה של רבי נחמן מברסלב, חלק ראשון, 5.12.1962. (ג) כנ"ל, חלק שני, 9.12.1962. (ד) מפעלו של רבי נחמן, 12.12.1962. באולם הוצגה גם תערוכה מכתבי ר' נחמן. טיוטות של ההרצאות פוזרות בתיקים רבים בארכיון וייס (בין השאר בתיקים 25, 43, 44, 55.1, 56.1, 56.4, 56.5, 56.6, 57.2, 61). חלקן נדפסו בעיבוד ניכר בידי מנדל פייקאד' והם יודפסו מחדש ובאופן שלם בהוצאת ספרי בלימה בשנת תשפ"ג. ראו להלן סעיפים יז-יח.

154 תיק הרצאות וייס, ארכיון מכון שוקן, ירושלים SIA413.

מסופקני אם כל אותם קוראים מודרניים שמתרשמים היום מאישיותו של ר' נחמן או מתורתו מתוך קריאה בספרי ברסלב אם היו אוזרים כח להתקרב אל ר' נחמן ההיסטורי ולהתמיד במחציתו של נירוטיון גאוני זה.¹⁵⁵

גם אם נדמה שיש כאן חזרה לשאלות שוייס העלה בשנות הארבעים, הרי שהתשובות שנתן עתה היו מורכבות בהרבה ובמסגרת ההרצאות הציג תמונה היסטורית יוצאת דופן על חייו הסוערים של ר' נחמן ועל התאולוגיה המסוכסכת שלו. אין ספק שהרצאות אלו, שמעולם לא נדפסו במלואן, הן גולת הכותרת של מחקרי וייס על חסידות ברסלב. וייס המשיך לעדכן אותן גם אחרי שהציגן ברבים וטיוטות לרוב ההרצאות עם עדכונים ביבליוגרפיים והערות מרחיבות נותרו בארכיונו, כנראה מתוך כוונה להדפיסן במקובץ.

המפנה במחקרי המאוחרים של וייס על ברסלב בא לידי ביטוי גם בסדרה של מאמרים על אזוטריקה והדפסה (1966-1969);¹⁵⁶ ובמאמר רב ערך בספר היובל השני לשלום (1968).¹⁵⁷ התחלות של מחקרים נוספים הקשורים לברסלב ובהם ניסיון רב ענין לפרש עשרות תורות של ליקוטי מוהר"ן נותרו בארכיונו, ורק מעט מן המעט נדפס.¹⁵⁸ בהרצאה האחרונה של וייס על ר' נחמן ('Sense and Nonsense in Defining Judaism – The Strange Case of Nahman of Bratslav'), שהועברה במאי 1969, דיבר על תודעתו המשיחית המסוכסכת של ר' נחמן, על האימפולס הסקסואלי בכתביו ועל זיקתו למינות. בפתיחת ההרצאה תיאר וייס בהרחבה את עבודתו של ההיסטוריון העומד מנגד לאלו המתהדרים בעטרת 'מהות היהדות' (דוגמת ליאו בק וויליוס גוטמן), ודיבר בשבחי מחקרי השבתאות של שלום. את ההרצאה חתם במילים:

For those who are adamant on the cut-and-dried definitions of an Essence of Judaism School, Nahman of Bratslav must pose some deeply disturbing questions. To the unbiased historian, who takes delight in the endless accumulation of non-identical Jewish

155 'כחו המושך של הגבול', הרצאה ראשונה, ארכיון וייס, תיק 56. המכתב המצוטט שמור שם, תיק 56.5. על מותו של שוקן ראו וייס אל שלום, איגרת 79 (7 באוגוסט 1959), מכתבים (לעיל הערה 7), עמ' 182-183; שלום אל וייס, איגרת 80 (12 באוגוסט 1959), שם, עמ' 183-184.

156 יוסף וייס, 'סדר הדפסת ליקוטי מוהר"ן קמא', קרית ספר מא (תשכ"ו), עמ' 557-563; 'מגילת סתרים לר' נחמן מברסלב על סדר ביאת המשיח', קרית ספר מד (תשכ"ט), עמ' 279-297; 'הספר הנשרף לר' נחמן מברסלב', קרית ספר מה (תש"ל), עמ' 253-270.

157 יוסף וייס, 'ר' נחמן מברסלב והמחלוקת עליו', מחקרים בקבלה ובתולדות הדתות מוגשים לגרשם שלום במלאת לו שמונים שנה, ירושלים תשכ"ח, עמ' קא-קיד. בבסיס מאמר זה עומד חיבור רחב בהרבה. שלום אל וייס, ארכיון שלום, סדרה 1, תיק 2483.13, איגרת 126 (25 ביוני 1968); וייס אל שלום (2 ביולי 1968), תיק 2483.11, איגרת 253.

158 יונתן מאיר ונועם זדוף, 'אפשרות של רמזים פראנקיסטיים בתורת ר' נחמן מברסלב: שלשה קטעים מעיזבוננו של יוסף וייס', מחקרי ירושלים במחשבת ישראל כ [ספר זיכרון לגרשם שלום], ירושלים תשס"ז, עמ' 385-412; 'הנ"ל', 'החלל הפנוי, השבתאות וניגונה: עיונים בליקוטי מוהר"ן תורה סד מעיזבוננו של יוסף וייס', קבלה טו (תשס"ז), עמ' 197-232.

experiences and in the richness of Jewish phenomena, and wishes to draw on a wide canvas, Nahman will prove an unexpected witness.¹⁵⁹

בתקופה זו החלה עדה רפפורט-אלברט את מחקרה על חסידות ברסלב בהדרכתו של וייס, מלאכה אותה השלימה לימים בהדרכת שמעון אברמסקי.¹⁶⁰ המכתבים האחרונים בין וייס לשלום שבים ועוסקים במחקר חסידות ברסלב ובכלל זה בהכנות להרצאה הנזכרת.¹⁶¹ במכתב אחד כתב שהוא עסוק בסיפורי המעשיות של ר' נחמן וכתב ש'בטופס שלי כבר נתמלאו כל שולי הדפין בהערות ובמראי מקומות וכיצא';¹⁶² ובמכתב אחר שב והזכיר את מאמרו המוקדם בספר 'עלי עיני' וכתב: 'אשרי מי שמתקן את שגיאותיו עצמו – שמעתי פעם מפיך – אוי לו מי שאחרים מתקנים לו שגיאותיו. אולם, לצערי, אתה אומר שאיני מתקן את שגיאותיי אלא מוסיף אני שגיאות על שגיאותיי כי אני אומר שהגעתי במשך הזמן למסקנות מרחיקות לכת בברסלב ממסקנותיי במאמרי על הקושיא, ומי יודע נקודת האמת היכן?'.¹⁶³ גם אם וייס התרחק מרחק רב מאותה עבודה, שנתחברה בעיקרה בשנת 1944, הרי גורלו היה נעוץ בה ומכלול כתביו על חסידות ברסלב נשתלשל ממנה.

- 159 ארכיון וייס, תיקים 57.1 (עותק ההרצאה ששלח וייס לשלום), 57.3. ההרצאה נדפסה בשינויים קטנים בתוך: Joseph Weiss, *Studies in East European Jewish Mysticism* and *Hasidism*, ed. by David Goldstein, London 1997, pp. 249-268. היתה זו ההרצאה האינאווגוראלית של וייס בלונדון. על פתיחה זו רמז וייס במכתב לשלום מה'15 בפברואר 1969: 'בראשית ההרצאה ארמוז כמה רמזים למבני בינה שבין שומעי והמה מועטים ונער יספרם, והם יִהְיוּ, ומי שהוא (אם אמנם יבין את הרמזים!) יכעס', מכתבים (לעיל הערה 7), עמ' 376. דברי וייס פורסמו בקצרה גם בעיתונות היומית האנגלית. ראו ארכיון וייס, תיק 61.1.
- 160 Ada Rapoport-Albert, *The Problem of Succession in the Hasidic Leadership with Special Reference to the Circle of R. Nachman of Braslav*, A Thesis Presented for the Degree of Doctor of Philosophy at the University of London, 1974, 491 pp.
- 161 ראו למשל את מכתבי וייס-שלום (31 בינואר – 17 באפריל 1969), מכתבים (לעיל הערה 7), עמ' 373-382; ובמכתבים שלא פורסמו: וייס אל שלום, ארכיון שלום, תיק 2483.11, איגרת 266 (20 ביוני 1969); שלום אל וייס, שם, תיק 2483.13, איגרת 132 (3 ביולי 1969). עיסוקו בברסלב באותם ימים עולה גם ממכתבי וייס אל שמעון אברמסקי, הספרייה הלאומית בירושלים, ארכיון אברמסקי, 4⁰2008, סדרה 2, תיק 418.
- 162 וייס אל שלום (14 במרץ 1969), מכתבים (לעיל הערה 7), עמ' 379. עותק זה, אותו רכש וייס בירושלים תש"ג, נתגלגל לספרייה הלאומית, והוא מהדורת ש"א הורודצקי (ברלין תרפ"ג), 5171⁰. וייס הוסיף דפים לבנים בין עמודי הספר וכרך אותו מחדש, כך שיהיה מקום להערותיו. בין הערותיו יש סקיצות פרשניות ו'שמועות' מפי חסידי ברסלב בירושלים, בהן דברים מפי יצחק מאיר קורמן שאותו פגש בספריית שוקן בשנות הארבעים.
- 163 וייס אל שלום (31 בינואר 1969), מכתבים (לעיל הערה 7), עמ' 376-377.

קטנות מיקרוסקופטית

[יח]

באפריל 1969 כתב וייס לתשבי: 'אני נמצא ב"קטנות" מיקרוסקופית', והציע לו לנסוע יחד לבודפשט, 'בפעם הראשונה וכנראה האחרונה מאז עזבתה', 'נתעורר באדם הזקן געגועיו לימי נעוריו ואני אומר לעצמי לא את הונגריה אני מחפש אלא את ימי נעורי ואת קבר אבותי'.¹⁶⁴ באחד ממכתביו לפניה שלום, בהם הרחיב גם כן במעשיות שונות ומשונות על קהילת בודפשט בימים עברו, כמעין 'מצבת זכרון לעיר מולדתי' (לצד פלפולים בהלכות גירות, קידושין וגיטין), ציטט דברים שפעם אמר לו גרשם שלום: 'שורש נשמתך באמת מבחי' גלות בחי' חו"ל', והוסיף דברים ששמע מפי ש"י עגנון על שלוש מיני גלויות: 'שיש בגלות כמה בחינות, כי יש גלות שכינה', 'יש עוד בחי' גלות והיא גלות כפשוטה דהיינו גלות ישראל בין העמים כפשוטה', 'וענין שלישי שאמר עגנון בסוגיא דגלות הוא גלות האדם אצל עצמו'.¹⁶⁵ ציטוטים אלו משקפים יפה את מצב נפשו ורוחו של וייס בתקופה זו ואת הדרך בה התבונן בגלגוליו. כי הנה, אין אותם מכתבים אחרונים אלא השתקפויות של אדם היושב בדין על עצמו.

המכתבים הרבים שכתב וייס אל שלום בין השנים 1966-1969, שעה 'שהדברים בלבו מאוד מסובכים' והוא 'מתהלך ברחובות ונפרד מהם ומן העולם בצער חותך', מלאים בתחושות פחד, ייאוש, רדיפה, בהלה, בדידות ודיכאון. שלום ראה את קורי העכביש של דמיונות שווא בהם עטף וייס את עצמו, את סבכי הקטרוגים והתפתחות הפרנויה, כמו גם את קשרי־הקשרים שאיימו להחניקו, וניסה לסייע בכל דרך. ההתכתבות האינטנסיבית בין השניים בתקופה זו (שמטעם ברור נדפסו רק פרגמנטים מתוכה), כוללת בחובה מכתבים מרעיד לב שלא קל לקרוא אותם. מתגלה כאן לא רק סבך מחלתו הנפשית והגופנית של וייס, אלא גם כל תוקף רגישותו של שלום שחפץ לשחרר את וייס מאותו 'בית הסוהר של הקליפות' שהוא הרגיש או מצא את עצמו בתוכו.¹⁶⁶

וייס שם קץ לייסוריו באוגוסט 1969. על נייר של הקונגרס העולמי למדעי היהדות רשם שלום מיד עם הישמע הבשורה: 'ביום 31 אבגוסט 1969 או יום אחד

164 וייס אל תשבי (25 במאי 1969), ארכיון תשבי, סדרה 2, תיק 41.

165 וייס אל פניה שלום (16 בנובמבר 1968), ארכיון שלום, סדרה 1, תיק 2843.6. לאורך שנת 1968 כתב וייס מכתבים ארוכים אל פניה שלום ובהם מעין זכרונות אישיים.

166 פרגמנטים בלתי פרסונליים מתוכם נדפסו בתוך וייס-שלום, מכתבים (לעיל הערה 7), עמ' 365-382. על מחלת נפשו של וייס, שהתפרצה בתחילת 1966 וידעה עליות וירידות, ועל הדכאון שנפל לתוכו, ראו זודף, שם, עמ' 27-28; נועם זודף, 'על אשמה, בושה והמשכיות הדורות: יוסף וייס, גרשם שלום ועמוס וייס' הרצאה בספרייה הלאומית בירושלים (26 בפברואר 2022). שלום ניסה לעזור לוייס בצורות רבות. ראו את מכתבי שלום אל וייס, ארכיון שלום, סדרה 1, תיק 2483.11, איגרות 89-112 (25 במרץ – 8 בנובמבר 1966); איגרת 119 (17 בספטמבר 1967); איגרת 125 (1 בפברואר 1968); איגרת 134 (26 באוגוסט 1969). דבר זה עולה גם מההתכתבות בין וייס לפניה שלום, שם, תיקים 2843.1, 2843.6; וההתכתבות בין ארנה וייס לשלום, שם, תיק 2842. מכתבי וייס מאותן שנים שמורים שם, תיקים 2843.4, 2843.5, רבים ניסו לסייע לוייס בשעות קשות אלו. ראו למשל את מכתבו של מאיר איילי אל שלום, שם, תיק 705; נתן רוטנשטרייך אל שלום, שם, תיק 2221; שמואל שטרן אל שלום, שם, תיק 2557.

לפני כן התאבד יוסף וייס בלונדון בדירתו ונמצא מת רק כעבור שבוע ב־6 לספטמבר, 'הוא לקח גלולות שינה'.¹⁶⁷
בראש מאמרו על 'ניטרול היסוד המשיחי בראשית החסידות', המבוסס על דברים שנאמרו בכינוס לזכרו וייס בלונדון ב־18 במרץ 1970, כתב שלום:

איני יכול לפתוח הרצאה המוקדשת לזכרו של יוסף וייס מבלי להעלות תחילה קווים לדמות האיש שאנו אבלים על מותו ללא עת. פרופסור וייס, לא זו בלבד שהיה תלמידי במשך שנים רבות, אלא היה אחת הדמויות הבולטות והעצבניות ביותר בקרב אלה שהיה לי חלק בעיצובם הרוחני ובהתפתחותם המחקרית. החשבתי מבחינות רבות לקרוב לי מכל תלמידי, והדיאלוג בינינו – דיאלוג במובן האמיתי של המונח הזה, המנוצל לרעה לעתים כה קרובות היום – נמשך כמעט שלושים שנה [...]. אל עבודתו הביא עמו את אותה אינטנסיביות מיוחדת ואת אותו כוח חדירה שהיו אופייניים לרוחו. בשל ספקותיו ופקפקיו הרבים, שנבעו ממאבקיו הפנימיים, פירסם מעט יחסית, אבל רבים ממחקריו מצטיינים במקוריות רבה וכמה מהם השאירו חותם רב רושם על חקר החסידות. בה בעת, מחויבים היו לעורר מחלוקת בשל התיזות האמיצות ואף הנועזות לעתים שהושמעו בהם, ואני מודה שהנני אחד מאלה שנכנס עמו לעתים לא רחוקות לוויכוחים בקשר לכמה מקביעותיו העיקריות. הוא הניח את היסודות למחקרים עמוקים ונרחבים, בעיקר ביחס לר' נחמן מברסלב, ואל תוצאותיהם ייחלו הכל בתקוות רמות. מותו ללא עת שם קץ לכל העמל הזה, ואולם דמותו הרדופה של יוסף וייס תיחקק בלבם של אלה שהכירוהו, שהעריצו את העומק והתובנה שלו ורחשו אהדה לסבלו ולמצוקותיו.¹⁶⁸

באותו גיליון בו הופיעו דברי שלום נדפסה גם סקירה קצרה לזכר וייס שכתב ריצ'רד וולצר, לצד דברים לזכר חברו הקרוב – שמואל שטרן, שנפטר בגיל 49 מהתקף אסמטי חודשיים לאחר מותו של וייס.¹⁶⁹

167 ארכיון שלום, סדרה 1, תיק 2843.11, מסמך 135. ראו גם ארנה וייס אל שלום (11 בספטמבר 1969), שם, תיק 2842.

168 Gershom Scholem, 'The Neutralization of the Messianic Idea in Early Hasidism', *Journal of Jewish Studies* 20 (1969), pp. 25-26; תורגם לעברית בידי רות אלמוג, הארץ (19.1.1990); ודוף, מכתבים (לעיל הערה 7), עמ' 386-387. ראו גם שלום, השלב האחרון (לעיל הערה 144), עמ' 280-281. שלום הרצה את עיקרי הדברים גם באוניברסיטת פרינסטון (Gershom Scholem, 'The Messianic Element in Early Hasidism', Rabbi Irving M. Levey Lecture, Princeton University, October 6, 1970), ארכיון שלום, תיק 24.

169 Richard Walzer, 'In Memoriam: Joseph George Weiss', *Journal of Jewish Studies* 20 (1969), pp. 1-3; 'In Memoriam: Samuel Miklos Stern', *ibid*, pp. 3-4. ראו גם מעין הספר שכתב א"מ הברמן, 'שני תלמידי חכמים שהלכו לעולמם (על מותם של יוסף וייס ושמואל שטרן)', אנשי ספר ואנשי מעשה, ירושלים תשל"ד, עמ' 209-206. שטרן הספיד את וייס ואף תכנן להוציא את כתביו באנגלית.

גרשם שלום עורר מספר פעמים את וייס לקבץ את מחקריו בחסידות, ומעין רישומים לספר מתוכנן באנגלית נותר בארכיונו, אך הוא לא זכה להשלים את הדברים.¹⁷⁰ גם ניסיון לכנס חלק מכתביו העבריים בשנת 1967 (עשרה מאמרים נבחרים בענייני חסידות לזכר ש"ז שוקן), לא מומש.¹⁷¹ כתבי וייס נותרו פזורים ושיוריו ארכיונו העשיר, הכולל עשרות טיוטות של חיבורים שלא נדפסו, הועברו עם מותו לירושלים.¹⁷² חלק קטן מספרייתו (ובכלל זה ספר סיפורי המעשיות לר' נחמן עם הערות חשובות של וייס בכתב ידו) הועברו בידי שלום לירושלים, ושאר הספרים נמכרו במכירה פומבית.¹⁷³

שלום לא רק דאג להעברת הארכיון וכמה מספריו של וייס לירושלים אלא גם התעורר מיד לעורך את הכתבים הגנוזים. בתחילה עלתה במחשבה שכתב אנגלי יותקן בידי שמואל מיקלוש שטרן ואילו כרך עברי יוכן בידי שלום (כנראה יחד עם חיים וירשובסקי), אך התכנית השתנתה עד מהרה. בעצת שלום, ובשיתוף פעולה עמו, החל מנדל פייקאז' לעסוק במעשה עריכת של כרך העוסק בחסידות ברסלב,

170 כותר ותוכן עניינים של הספר הגנוז נמצא בארכיון וייס, תיקים 59, 62.1 (*Prayer, Study*)

171 וייס אל גרשם שוקן (1 בנובמבר 1967), ארכיון שלום, סדרה 1, תיק 2843.9; גרשם שוקן אל

וייס (4 בדצמבר 1967), שם (הספר הוכתר בשם המשונה: 'תוהו וסדר' או 'כאוס וסדר'); שלום אל גרשם שוקן (18 בינואר 1969), תיק 3055.

172 ארכיון וייס הועבר לספרייה הלאומית בשלוש הפקדות: סדרה ראשונה, מאי 1974 (בידי גרשם שלום); סדרה שנייה, 1984; סדרה שלישית, 1994. עם זאת, חומר רב נותר בארכיון שלום. ההתכתבות הענפה של וייס לאורך השנים (מלבד זו עם שלום), נגנזה או נשרפה בידי וייס (או בידי אחרים), והגיעה אלינו באופן חלקי בלבד דרך ארכיונים של אחרים.

173 האוסף המקורי כלל קרוב לחמשת אלפים ספרים, מתוכם אלף וארבע מאות ספרים הקשורים לחסידות, והוא עבר גלגול מחילות של ממש. בתיווכו של שלום הגיעו לירושלים קרוב למאתיים וחמישים ספרים אך חלק גדול מהם נעלם בדרך פלא. קודם למכירה הפומבית היה ניסיון בלתי מוצלח ומוזר של יעקב טאובס לרכוש את האוסף (אף שלא עמד בקשר עם וייס מראשית שנות החמישים), במטרה להעבירו לאוניברסיטה החופשית בברלין. האוסף הועבר בידי שמעון אברמסקי לברלין אך נתגלע סכסוך והוא הוחזר ברובו ללונדון ורק אז הוצע במכירה פומבית. כך עולה ממכתבי אברמסקי, טאובס, ארנה וייס ואחרים: ארכיון אברמסקי, סדרה 2, תיק 418; ארכיון הספרייה הלאומית, תורמים, תיק ארנה וייס; ארכיון שלום, סדרה 1, תיק 2842 (התכתבות עם ארנה וייס). חומר נוסף הנוגע לפרשה זו, ובכלל זה רשימות של ספרים מספריית וייס, נותרו שם, תיק 2843.9. על המכירה ראו *Sotheby's Auction Catalogue, Printed Books, The Estate of the late Professor Joseph G. Weiss* (January 25, 1973); ארכיון וייס, תיק 72. ראו עתה בספרו של מולר, טאובס (לעיל הערה 57), עמ' 322-323. חלק מהאוסף נרכש בידי ישעיה שחר והשאר התפזר לכל עבר. ראו מלאכי בית אריה אל אברמסקי (10 בינואר 1981), אברמסקי אל בית אריה (29 בינואר 1981), ארכיון אברמסקי, סדרה 2, תיק 38. אוסף שחר נמכר גם הוא במכירה פומבית: *Sotheby's Auction Catalogue of the Well-Known Collection of Hebrew Books, The Property of the late Dr. Yeshayahu Shachar* (November 17-18, 1980)

כרך שנדפס לבסוף במוסד ביאליק בשנת 1974.¹⁷⁴ עם צאת הכרך כתב שלום בהתרגשות:

מר פייקאז' הנכבד, עם הופעת הכרך של כתבי יוסף וייס ז"ל על חסידות ברסלב רצוני לחזור ולהביע לך את תודתי והערכתי העמוקה לעבודה העצומה שהשקעת בהכנת ספר זה ותיקונו. כל קוראי הספר ידעו להעריך מידת ההתאפקות ומסירות הלב שבתרומתך הגדולה לחיבור זה, ואם הספר יעמוד כמצבה חיה למאמצי המחקר של חברנו המנוח, הרי עזרת בכך לא רק בהתקנת הספר בצורה נאותה כל כך, כי אם בתיקוניו והערותיו המאלפות ומאירות עיניים. שמח אני שזיכתי לשכנע אותך לקבל עליך עול זה, ושמח אני שבעתים שזיכית אותנו בספר האומר כבוד למחבר ולמהדיר גם יחד.¹⁷⁵

אין כל ספק שהיתה תרומה גדולה לכרך מהודר זה, שקיבץ את כל מאמריו הפזורים של וייס על חסידות ברסלב, אך המדקדק במעשה העריכה יראה מיד שהכתבים נתערבבו, צונזרו ואין בהם מוקדם ומאוחר. בעצת שלום, השמיט פייקאז' את מה שהיה צריך להכניס והוסיף את מה שהיה צריך להשמיט, ואם לא די בכך: עיבד את דברי וייס ועשה בהם כרצונו.¹⁷⁶ כך נקרעו קטעים מתוך הדוקטורט ונדפסו בעיבוד של פייקאז', ואפילו מתוך אותם נספחים ששלום ביקרם קשות. הוא הדפיס מחדש את הכתבים שכבר נדפסו בבמות שונות, בהם גם את המאמר על 'הקושיא' שנדפס בספר 'עלי עיני' (הזהה לפרקים א-ב, ד של הדוקטורט), אך לא שילב בתוכם את ההוספות הרבות והתיקונים שרשם וייס בשולי העותקים שהיה ברשותו או באלו שנשלחו לשלום.¹⁷⁷ את הספר עיטר במאות הערות משלו, בסוגריים מרובעים, שהיו בבחינת תיקון, הרחבה ומחלוקת.¹⁷⁸ משונה עוד יותר השימוש שעשה פייקאז' בכתבי יד מתוך העיזבון. כך למשל, הדפיס תוספת ארוכה ששולבה בתוך הפרק התשיעי בספר ('עיונים בתפיסתו העצמית של ר' נחמן מברסלב', שנדפס קודם בתרביץ) – תוספת שמקורה בפרק השלישי של הדוקטורט (עמ' 62-74) – מעשה מוזר לאור העובדה שהמאמר הוא עיבוד שעשה וייס בעצמו וההשמטה היתה מכוונת. כך הוא גם הפרק האחד עשר בספר ('הכיסוי' מהותו, חיובו ותפקידו), שאינו אלא עיבוד של קטעים מתוך הנספח הרביעי של הדוקטורט בתוספת כותר חדש. הקטעים שנוספו מצויים היום ארכיון וייס (סדרה 2, תיק 61), יחד עם הערות

174 יוסף וייס, מחקרים בחסידות ברסלב, בעריכת מנדל פייקאז', ירושלים תשל"ה. על מהלך העבודה ראו פייקאז' אל שלום (2 ביוני 1971), ארכיון שלום, סדרה 1, תיק 2843.9.

175 שלום אל פייקאז' (7 בנובמבר 1974), ארכיון שלום, סדרה 1, תיק 2022.

176 בארכיון וייס שמורים תיקים רבים המשקפים היטב את דרך הגזירה, הצנזורה והעריכה של פייקאז'. ראו בין השאר תיקים 61, 61.1. בתיק 78, בו מצוי מאמרו של וייס 'תיקון הפרדוקס', שמורה הערה שרשם שלום עבור פייקאז': 'מאמרו של וייס שיש לקרוא בעיון ולהחליט אם לפרסמו (על ענין פרנק). אין להדפיס – דברים הבנויים על השערות בלתי מבוססות ואסוציאציות שבחלקן המכריע שרירותיות'. ראו על כך מאיר וזדוף (לעיל הערה 158).

177 עותקים אלו שמורים היום בספריית שלום, סימנים 666.6 (הקושיא), 666.2 (המחלוקת).

178 ראו על כך זאב גריס, ספר, סופר וסיפור בראשית החסידות, תל-אביב תשנ"ב, עמ' 141 (הערה 32); הנ"ל, הספר העברי פרקים לתולדותיו, ירושלים תשע"ו, עמ' 247-248 (הערה 10).

תיקון הפרדוקס : יוסף וייס, גרשם שלום ופרשת הדוקטורט האבוד על ר' נחמן מברסלב

של פייקאז' שציין מה להדפיס ומה להשמיט, והם גזורים מטיוטה מוקדמת של הדוקטורט הזוהה לעותק שהיה בידי שלום. באופן דומה עיבד פייקאז' את מחזור ארבע ההרצאות של וייס בספריית שוקן ושילבם לאורך פרקים שונים בספר (פרקים ראשון, רביעי ושביעי). לא יפלא שהניתוק מההקשר בו הובאו קטעים אלו בראשונה שינה גם את משמעותם. אם לא די בכך הרי שפייקאז' כתב אל דב סדן באותה שעה שערך הכתבים:

בענין דברייך בנוגע ליוסף וייס ז"ל. אכן נפשו המעורערת מבצבצת מבין שיטי מחקריו, במיוחד על ר' נחמן מברסלב, שלדאבונא הרב הפריז מאוד בתיאור אישיות אחוזת טירוף, תוך הפשטתה הגמורה מן היסודות האחרים שבה, כגון יסוד היציבות; והרי יסוד זה הוא שהיה בו כדי להעמידו בראש חבורת מאמינים מופלאה, אנשי מעשה וחזון. כוונתי בראש וראשונה לאנשי דאשיב ומדודווקה, טשהרין וברסלב ועוד. הזדהותו הגמורה של וייס עם נושא מחקרו היתה אולי הקלת מה למצוקתו הנפשית של החוקר, אך הטעתה ותוסיף להטעות תלמידים שלא שמשו כל צרכם. הקסם שבדרך חשיבתו והבעתו עשויים לסנוור עיניים שלא התנסו מספיק.¹⁷⁹

אמירות אלו, שניתן ואולי גם ראוי לחלוק עליהן, בודאי לא הועילו למעשה העריכה ומלמדות יותר על קריאתו השמרנית של פייקאז' בכתבי ברסלב מאשר על אישיותו של וייס, ובודאי שאין בדברים אלו לערער על הקריאה הצמודה והפנימית של וייס בטקסטים הברסלביים לאורך שנים רבות. צל כבד חופף על הכרך שערך פייקאז'. בעצת שלום החל ישעיה שחר לערוך כרך שני של כתבי וייס, שאמור היה לכלול את שאר מחקריו בחסידות, אך מותו של שחר בגיל צעיר הוריד תכנית זו לטמיון.¹⁸⁰ שחר גם תכנן כרך של מאמרי וייס באנגלית (מלאכה אותה החל מיקלוש שטרן). כרך זה הושלם מאוחר יותר בידי דוד גולדשטיין והוא כולל מאמרים רבים מהעזבונו, ונדמה שלא חלו בו שיבושים מופלגים.¹⁸¹

179 פייקאז' אל דב סדן (כ"ד בכסלו תשל"ה), ארכיון סדן, סדרה 1, תיק 3488. פייקאז' רמז לדברים דומים בספרו: חסידות ברסלב: פרקים בחיי מחוללה ובכתביה, ירושלים תשל"ב, עמ' 9-10. ביטוי קיצוני יותר לאותה הטענה יש במסה האנטי-חסידית שחיבר: 'הנחמנידיע ו"תיקון הלב': פנחס שדה וההתענינות הסלפנית בר' נחמן מברסלב', סימן קריאה 16-17 (1983), עמ' 336, בו כתב בין השאר על מחקרי וייס: 'ככל שהם מבהיקים ביופיים ההגותי והספרותי, ומפריים את מחשבת הקורא, כן זיקתם ההיסטורית והחברתית תלויה בריפיון, ויש בהם לא מעט מהרהורי נפשו של וייס, שהעמיס על דמותו של ר' נחמן את פרפורי רוחו של החוקר עצמו'.

180 טיוטה למתווה הספר ולהתחלת העבודה של שחר, יחד עם הערות, מכתבים ורשימות שכתב, ניתן למצוא בארכיון וייס, תיק 62; ובארכיון שלום, סדרה 1, תיק 2843.7. במקביל עבד שחר, בעצת שמואל אטינגר וחנא שמרוק, על מהדורה של ספר שבחי הבעש"ט. ראו שחר אל אברמסקי (28 במאי 1968), ארכיון אברמסקי, סדרה 2, תיק 368. שיורי עבודתו הגיעו לידי דרך עדה רפפורט-אלברט.

181 Joseph Weiss, *Studies in East European Jewish Mysticism and Hasidism*, ed. by David Goldstein, London 1997. התכנית לכרך האנגלי, עם הערות שלום, מצויה

גאולה קטנה לכתביו העבריים של וייס יש בכרך שנדפס לאחרונה בהוצאת בלימה, הכולל את מאמרי וייס שנתפרסמו בעיתון הארץ יחד עם רשימות אחדות שנמצאו בעזבונו.¹⁸² אך המלאכה עוד מרובה. כתבי וייס – ובייחוד אלו שנותרו בכתב יד – ראויים עדיין לההדרה מחודשת.¹⁸³

בספריית שלום, סימן 6486.05; ארכיון שלום, סדרה 1, תיק 2843.7. בארכיון וייס נותרו טיוטות רבות למאמרים באנגלית שטרם פורסמו.

182 יוסף וייס, ליקוטים, בעריכת יוסף שוויג ואבינעם סטילמן, ירושלים תשע"ט. חלק מהטקסטים שפורסמו כאן מכתב יד ראו אור קודם בידי יונתן מאיר ונועם זדוף.

183 מהדורה חדשה של כתבי יוסף וייס, הכוללת מהדורה של הדוקטורט הגנוז ומהדורה של הרצאותיו בספריית שוקן על ר' נחמן מברסלב, יראו אור בשנת תשפ"ג בהוצאת ספרי בלימה.